एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचना, २०८०

नेपाल सरकार (म.प.) बाट स्वीकृत मितिः- २०८०-०८-२१

नेपाल सरकार

राष्ट्रिय योजना आयोग

२०८०

विषयसूची

पेज नं.

परिच्छेद: एक १

सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण

१.१ पृष्ठभूमि

१.२ एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचनाको आवश्यकता

१.३ सामाजिक सुरक्षा: अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

१.४ नेपालमा सामाजिक सुरक्षा

१.४.१ सामाजिक सुरक्षा प्रवर्द्धनमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार

१.४.२ दिगो विकासका लक्ष्य र सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था

१.४.३ नेपालले अनुमोदन गरेका सामाजिक सुरक्षा सम्बद्ध मूख्य अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरु

१.४.४ सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरु

१.४.५ लक्षित समूह र उद्देश्यका आधारमा सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरु

१.४.६ नीति कार्यान्वयनको अवस्था

१.४.७ सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी प्रमुख चुनौती तथा सवालहरु

परिच्छेदः दुई २४

एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचना

२.१ मार्गनिर्देशक सिद्धान्त

२.२ दीर्घकालिन सोच

२.३ लक्ष्य

२.४ उद्देश्य

२.५ रणनीति

२.६ एकीकृत प्रणाली सञ्चालन तथा दोरोरोपना हटाउनका लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने उपाय

२.७ कार्यक्रमसम्बद्ध अवधारणा

२.७.१ अधिकारमा आधारित

२.७.२ आवश्यकतामा आधारित

२.७.३ बहुक्षेत्रगत सम्बन्ध र समन्वय

२.७.४ योगदानमा आधारित

२.८ प्रमुख सूचक

२.९ संरचना कार्यान्वयनमा तहगत सरकारको भूमिका

२.९.१ नेपाल सरकार

२.९.२ प्रदेश सरकार

२.९.३ स्थानीय तह

२.१० संरचना कार्यान्वयन समयावधि

परिच्छेदः तीन ३३

वित्त व्यवस्थापन

३.१ वित्तीय स्रोतको व्यवस्था

३.२ कार्यक्रमको बिस्तार तथा स्रोत परिचालन रणनीति

३.३ वित्तीय दीगोपनाका लागि अवलम्वन गर्नुपर्ने उपायहरू

परिच्छेदः चार ३७

कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

४.१ कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा समन्वय

४.२ एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा परिषद्

४.२.१ एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकार

४.३ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन समन्वय समिति

४.३.१ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन समन्वय समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

४.३.२ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन समन्वय समितिको सचिवालय

४.४ प्रदेश सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम समन्वय समिति

४.४.१ प्रदेश सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम समन्वय समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

४.५ स्थानीय तह सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन तथा समन्वय समिति

४.५.१ स्थानीय तह सामाजिक सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन तथा समन्वय

४.६ अन्य निकायहरुको भूमिका

४.६.१ विकास साझेदार

४.६.२ निजी क्षेत्र

४.६.३ सहकारी तथा सामुदायिक क्षेत्र

४.७ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम र कार्यान्वयनमा निकायगत जिम्मेवारी

४.८ प्रमुख उपलब्धि मापन (परिमाणात्मक तथा गुणात्मक लक्ष्य र सूचक)

४.९ अनुगमन व्यवस्था

४. ९.१ विषय क्षेत्रगत मन्त्रालय तथा निकायको भूमिका

४.९.२ राष्ट्रिय योजना आयोगको भूमिका

४.९.३ अर्थ मन्त्रालय र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको भूमिका

४.१० अनुमान तथा जोखिम

सन्दर्भ सामग्री ६४

अनुसूचीहरु ६६

परिच्छेदः एक
सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण

१.१ पृष्ठभूमि

लोककल्याणकारी राज्यको अवधारणात्मक विकाससँगै विश्वमा सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणका उपायहरु अवलम्बन हुँदै आएको पाइन्छ। यसलाई राज्यको नागिरकप्रतिको दायित्व निर्वाहको साधनको रूपमा लिने गरिएको छ। गरिबी, बञ्चितिकरण तथा जोखिममा परेका र सामान्यतया अरुको सहायता नलिई जीवनयापनमा कठीनाई पर्ने व्यक्ति तथा परिवारलाई लक्षित गरी सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरु सञ्चालन हुँदै आएका छन्। यसले जीवनयापनलाई सहज बनाउने र गरिबीमा पर्नबाट जोगाउँछ। सामाजिक सुरक्षा भन्नाले न्यून आय भएका वा आयबाट बञ्चितहरुलाई राज्यका तर्फबाट प्रदान गरिने आर्थिक सहयोग (सबै प्रकारका नगद वा वस्तुगत) लाई बुझाउँछ। यस्तो सहयोग ज्येष्ठ नागरिक, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका व्यक्ति, शारीरिक वा मानसिक रुपले श्रम गर्न अशक्त भएका, कठीन जीवनयापन गरिरहेका व्यक्तिहरुको लागि प्रदान गरिन्छ। सामाजिक संरक्षणले त्यस्ता लक्षित समुदायसम्म राज्यको पहुँचमार्फत सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी सेवाहरू प्रत्याभूत गरी उनीहरूको संरक्षण सुनिश्चित गर्ने नीति, कानून, संस्थागत व्यवस्था र स्रोत सुनिश्चितता जस्ता विषयलाई सम्बोधन गर्दछ।

विपद्को असर तुलनात्मक रुपमा गरिब तथा अन्य किसिमले जोखिममा रहेका व्यक्ति तथा समुदाय (जस्तैः महिला, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक, दलित, सीमान्तकृत समुदाय, असहाय, अपाङ्गता भएका व्यक्ति) मा बढी पर्दछ। विपद् जोखिम सम्वेदनशील सामाजिक सुरक्षा प्रणालीले विपद् पूर्व जोखिम न्यूनीकरण तथा सामाजिक र आर्थिकरुपले जोखिममा रहेका समुदाय वा समूहको जोखिम वहन क्षमता विस्तार गर्नुको साथै विपद् पश्चात सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम र प्रणालीको उपयोग गरी छिटो र प्रभावकारी ढङ्गले सेवा, राहत तथा आर्थिक सहायता परिचालनको व्यवस्था गर्न सहयोग गर्दछ। जीवन-चक्रका सबै चरणमा जोखिमहरू रहने र तिनलाई व्यवस्थापन गर्न सामाजिक संरक्षणको भूमिका रहेको हुन्छ।

नेपालमा सामाजिक सुरक्षाको अवधारणाले सैनिक द्रव्य कोषमार्फत राणाकालमा औपचारिकता पाएको देखिन्छ। अहिले सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम छात्रवृत्ति, दिवा खाजा, निशुल्क पाठ्यपुस्तक वितरण, जेष्ठ नागरिक भत्ता, अपाङ्गलाई सहायता, प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम आदि हुँदै पछिल्लो समयमा यसको दायरा व्यापक भएको छ। हाल संङ्घीयरकारका विभिन्न मन्त्रालय तथा निकायहरूबाट ८० भन्दा धेरै सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरू सञ्चालित छन्। प्रदेश सरकार र स्थानीय तहबाट संङ्घीय सरकारले सञ्चालन गरेका सामाजिक सुरक्षाका विभिन्न कार्यक्रमहरूमा सेवा सुविधा थप गर्ने (Top-up) र नयाँ कार्यक्रमहरू पनि सञ्चालन गर्न थालिएको छ।

१.१.१ सामाजिक संरक्षण

संयुक्त राष्ट्रसंङ्घीय सामाजिक विकासका लागि अनुसन्धान संस्थाले सामाजिक संरक्षणलाई यसरी परिभाषित गरेको छः

"Social protection is concerned with preventing, managing, and overcoming situations that adversely affect people's well being. Social protection consists of policies and programs designed to reduce poverty and vulnerability by promoting efficient labour markets, diminishing people's exposure to risks, and enhancing their capacity to manage economic and social risks, such as unemployment, exclusion, sickness, disability and old age".

अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनले सामाजिक संरक्षणलाई यसरी परिभाषत गरेको छः-
Social protection is a human right. It ensures access to health care and income security for all. It provides for you and your family when you are sick, unemployed, injured, pregnant or too old to work. ... Social protection gives you peace of mind and hope for a better future.

विश्व बैङ्कका अनुसार Social protection policies and labor programs as those that aim to help individuals and societies manage risk and vulnerability and protect individuals from poverty and destitution through instruments that improve resilience, equity, and opportunity (World Bank 2012) नै सामाजिक संरक्षण हो ।

१.१.२ सामाजिक सुरक्षा

अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनका अनुसार "Social security is the protection that a society provides to individuals and households to ensure access to health care and to guarantee income security, particularly in cases of old age, unemployment, sickness, invalidity, work injury, maternity or loss of a breadwinner" उल्लेख छ ।

संयुक्त राज्य अमेरिकाको सामाजिक सुरक्षा प्रशासनका अनुसार "Social security is the term used for the old-age, survivors, and disability insurance (OASDI) program in the United States. While best known for retirement benefits, it also provides survivor benefits and disability income" बुझिन्छ ।

माथि उल्लेखित परिभाषाहरूलाई अध्ययन गर्दा सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणलाई समान अर्थमा प्रयोग गरेको देखिन्छ। यसरी हेर्दा एउटा राम्रो सामाजिक सुरक्षा वा संरक्षण प्रणालीले नागरिकलाई जीवन-चक्रका विभिन्न चरणमा आउने सङ्कटको अवस्थाबाट सामान्य अवस्थामा फर्कन आवश्यक क्षमता विकास गर्दै द्रुत गतिमा सामाजिक सुरक्षाको आवश्यकता सम्बोधन गर्न र विपद जोखिम बहन क्षमता सुदृढीकरण गरेर प्रभावितलाई नगद लगायतको सहायता उपलब्ध गराउन मद्दत गर्छ। साथै सङ्कट हुनुपूर्व नै तयारी तथा जोखिम न्यूनीकरणका लागि प्रवर्द्धनात्मक र सहयोगात्मक कार्यहरु गर्दछ।

विश्वव्यापी महामारी तथा संक्रामक रोगहरुको कारण व्यापक रुपमा बढ्ने बेरोजगारी र अभावको सम्बोधन गर्न तहगत सरकार तथा निकायगत सहकार्यलाई बढाउदै सामाजिक सुरक्षाका उपायहरु सञ्चालन गर्नु आवश्यक हुन्छ। कतिपय राष्ट्रहरुले आफ्नो आर्थिक विकासको स्तर, जनसङ्ख्याको बनावट र सामाजिक आर्थिक विविधता सम्बोधन गर्नुपर्ने पक्षहरु समेटी सामाजिक सुरक्षाको

परिभाषा गरेको पाइन्छ। विश्वव्यापी रुपमा सामाजिक सुरक्षाको परिभाषामा एकरुपता भने देखिन्न। अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठन, विश्व बैङ्क, एशियाली विकास बैङ्क, बङ्गलादेशको बङ्गलादेश ग्रामीण उत्थान समिति जस्ता संस्थाहरुले गरेको परिभाषा, तिनको संस्थागत दृष्टिकोण र परिभाषामा अन्तरनिहित मर्मबाट हाम्रो सन्दर्भमा सामाजिक सुरक्षाको उपयुक्त परिभाषा निर्धारण गर्न मद्दत पुग्ने देखिन्छ। विभिन्न संस्थाहरुले सामाजिक सुरक्षाका सम्बन्धमा गरेको परिभाषा र तिनीहरुको संस्थागत दृष्टिकोण अनुसूची १ मा दिइएको छ।

१.२ एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचनाको आवश्यकता

नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा मुलुकको सामाजिक आर्थिक रुपान्तरणसहितको समावेशी, न्यायपूर्ण, समतामूलक एवं लोककल्याणकारी तथा समाजवादउन्मूख अर्थतन्त्र भएको राज्य हुने व्यवस्था कार्यान्वयनको क्रममा सामाजिक सुरक्षा सबैका लागि अपरिहार्य मौलिक हकको रुपमा व्यवस्था गरिएको छ। मौलिक हकको व्यवस्था संविधानको धारा १६ देखि ४८ सम्म गरिएकोमा धारा ४३ मा सामाजिक सुरक्षाको हक उल्लेख भएको छ। मुलुक संङ्घीय प्रणालीमा प्रवेश गरेसँगै समाजवाद-उन्मुख लोककल्याणकारी राज्यको अवधारणा बमोजिम विपन्न, कमजोर र जोखिममा रहेका समुदायको जीवनयापनलाई सहज बनाउन र सबै नागरिकको जीवन सुरक्षित, संरक्षित, गुणस्तरीय र मानवोचित बनाउन सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण राज्यको दायित्वका रूपमा स्थापित भएको छ। स्वास्थ्य, शिक्षा, रोजगारी र खाद्य सम्प्रभुता लगायतका मौलिक हक कार्यान्वयन गरी सामाजिक सुरक्षाका उपायहरुको अवलम्बनका लागि राष्ट्रिय नीति तथा संङ्घीय कानूनहरु प्रतिपादन भएका छन्। प्रदेश र स्थानीय तहले पनि मौलिक हकको संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्न उपयुक्त नीति तथा कानून र कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि स्रोतको व्यवस्थापन गरी सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी नवीन कार्यक्रमहरु प्रारम्भ गरेका छन्।

नेपाल उच्च पर्यावरणीय असन्तुलन र जोखिम सहितको भौगोलिक विविधता भएको देश हो। बारम्बार आइरहने विपद् र सबै प्रकारका आर्थिक सङ्कट तथा महामारीका कारण गरिबीको मारमा परेका घरपरिवार, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक एवम् अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरु बढी प्रभावित हुने गरेका छन्। नागरिकलाई यस्ता सङ्कटबाट उत्पन्न आर्थिक एवम् सामाजिक जोखिम न्यूनीकरणमा सघाउ पुर्याउन सामाजिक सुरक्षाका उपायहरु अवलम्बन गर्नु अपरिहार्य बन्दै गएको छ। ज्येष्ठ नागरिकलाई सामाजिक सुरक्षाको रुपमा न्यूनतम मानवोचित जीवनयापनका लागि मासिक एक सय रुपैयाँ वृद्ध भत्ताबाट आरम्भ भएको सामाजिक संरक्षण कार्यक्रमको दायरा विस्तार भई विगत दुई दशकमा लाभग्राही सङ्ख्या ३८ लाख भन्दा धेरै रहेको र सामाजिक सुरक्षा भत्तामा मात्र संङ्घीय वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम मार्फत रु. १५० अर्बभन्दा बढी नगद प्रवाह हुने गरेको छ।

नेपालको आवधिक योजनामा सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी व्यवस्थालाई हेर्दा पहिलो पञ्चवर्षीय योजनादेखिनै सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणलाई कुनै न कुनै तरिकाबाट सम्बोधन गरेको पाइन्छ। जस्तै, पहिलो ऐतिहासिक योजनाको मूख्य उद्देश्य नै देशका सबै नागरिकलाई कुनै भेदभावविना पेटभर खान, एकसरो लुगा, औषधोपचार, स्वस्थकर घर र आधारभूत शिक्षाको सुविधा उपलव्ध

गराउने थियो ।आठौं योजनामा कल्याणकारी अवधारणासहित प्रारम्भ भएका कतिपय सामाजिक संरक्षणका कार्यक्रमहरु पन्ध्रौं योजनासम्म आइपुग्दा राज्यको दायित्व र लाभग्राही वर्गको अधिकारको रुपमा स्थापित भई विस्तार हुँदै गएका छन्। बढ्दो लाभग्राहीको सङ्ख्यात्मक भार र रकमको समुचित वितरण तहगत सरकारका लागि प्रमुख जिम्मेवारीको रुपमा देखा परेको छ।

नेपालमा सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम सरकारका विभिन्न मन्त्रालय र संगठित कोषहरु स्थापना भई सञ्चालनमा छन्। नेपाल सरकार र संगठित संस्थाका कर्मचारीका निमित्त कर्मचारी सञ्चय कोषमार्फत सञ्चालित सामाजिक सुरक्षा व्यवस्थाबाट करीब ६ लाख योगदानकर्ताहरु लाभान्वित छन्। योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको हक सुनिश्चित गरी योगदानकर्तालाई सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्न सामाजिक सुरक्षा कोषले कार्य प्रारम्भ गरेको छ। आर्थिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय तथा आफ्नो हेरचाह आफैं गर्न नसक्ने अवस्थामा रहेका व्यक्तिहरूको सामाजिक संरक्षण गर्ने उद्देश्यका साथ ल्याइएका क्षेत्रगत नीति र सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरूबाट लाभान्वित हुनेहरूको सङ्ख्या हाल कुल जनसङ्ख्याको करिब ३२ प्रतिशत पुगेको अनुमान छ। निवृत्तिभरण कोषमा आवद्धको सङ्ख्या २ लाख ८३ हजार भन्दा बढी छ। बीस लाखभन्दा धेरै व्यक्तिहरू स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा आवद्ध भएका छन्। सामाजिक सुरक्षा कोष अन्तर्गत योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमसँग आवद्ध रोजगारदाताको सङ्ख्या १८ हजार र योगदानकर्ताको सङ्ख्या आठ लाखभन्दा धेरै पुगेको छ ।स्वास्थ्य सेवामा आमनागरिकको सहज पहुँच सुनिश्चित गर्न र स्वास्थ्य बीमाद्वारा आर्थिक जोखिम न्यूनीकरण गर्न स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम ५५ जिल्लामा विस्तार भएको छ। रोजगार अभिवृद्धि सम्बन्धी नयाँ कार्यक्रमहरु वार्षिक रूपमा थपिंदै गएका छन्। सामाजिक संरक्षणका कार्यक्रमहरु लक्षित समूहसम्म पुर्याउन केही वर्षयता संङ्घीय बजेटबाट वार्षिक दश प्रतिशतभन्दा अधिक रकम विनियोजन हुँदै आएकोमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा रू. २५८ अर्बभन्दा बढी विनियोजन भएको स्थिति छ। यो रकम संङ्घीय बजेटको १४.८ प्रतिशत हुन आउँछ। यस अन्तर्गत सरकारी कर्मचारीको निवृत्तिभरण वापतको खर्चको हिस्सा ३५ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको अनुमान छ।

नेपाल सरकारले सामाजिक संरक्षणका माध्यमबाट दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने राष्ट्रिय प्रतिवद्धता जाहेर गरेको कारण पनि यो विषयले उच्च प्राथमिकता पाएको छ। दिगो विकास लक्ष्य १.३ ले सन २०३० सम्ममा सबैका लागि र खास गरी विपन्न तथा जोखिममा रहेका समुदायलाई समेट्ने गरी राष्ट्रिय परिवेश सुहाउँदो उपयुक्त सामाजिक संरक्षण प्रणालीको स्थापना र त्यसका लागि नवप्रवर्तनशील, लचिलो र प्रभावकारी प्रणालीको विकास गरी जोखिमको निरोध, न्यूनीकरण, प्रतिकार्य र क्षमता अभिवृद्धिमा जोड दिएको छ। विपद् जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी सेन्डाइ फ्रेमवर्क (२०१५-३०) ले पनि जोखिम व्यवस्थापनको एक उपायका रुपमा सेफ्टिनेट र सामाजिक सुरक्षा प्रणालीको प्रवर्द्धन र विस्तारमा जोड दिएको छ। उच्च, दिगो, फराकिलो र समावेशी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै गरिबी तथा असमानता घटाउने एवम् सबै प्रकारका जोखिम र सङ्कटको अवस्थासँग जुध्न समुदायलाई सक्षम बनाउने सरकारको घोषित राष्ट्रिय नीति रहेको छ।

विभिन्न आर्थिक वर्षका बजेट वक्तव्यमा सबै नागरिक राज्यबाट संरक्षित भएको अनुभूति हुने गरी छरिएर रहेका विद्यमान सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरु एकीकृत तवरले सञ्चालन गर्दै यसको

दायरा फराकिलो बनाउन एकीकृत सामाजिक सुरक्षा नीति तर्जुमा गरिने उल्लेख छ। एकीकृत ढाँचाको संरचना तयार गरी सञ्चालित कार्यक्रमहरुलाई श्रम र रोजगारीसँग आवद्ध गर्दै लैजाने, कार्यक्रमहरुलाई सुव्यवस्थापन गर्न उपयुक्त संरचना निर्माण गर्ने, कार्यक्रमहरुबाट परेको प्रभावको लेखाजोखा गर्ने र आर्थिक पक्ष लगायतका विषयमा अनुगमन गर्न एक छुट्टै निकायको स्थापना गर्ने नेपाल सरकारको प्रतिवद्धता पनि रहेको छ। आर्थिक वर्ष २०८०-८१ को बजेट वक्तव्यले लोक कल्याणकारी राज्यको उद्धेश्य प्राप्तिका लागि कोखदेखि शोकसम्म सामाजिक सुरक्षा भन्ने नाराका साथ जीवन-चक्रका सबै चरणमा सामाजिक सुरक्षा प्रत्याभूत गर्ने र यसको दायरा फराकिलो बनाउने घोषणा गरेको छ।

पन्ध्रौं योजना (२०७६/७७-२०८०/८१) ले सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणलाई दिगो, सर्वव्यापी र पहुँचयोग्य बनाई नागरिकको संवैधानिक हकको कार्यान्वयन गर्ने र राज्यप्रति नागरिकको विश्वास सुदृढ गर्ने लक्ष्य लिएको छ। तथापि सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी कार्यक्रमहरुलाई आर्थिक सामाजिक क्षेत्रका विभिन्न नीतिहरुसँग आवद्ध गर्न नसकिँदा सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणको माग र स्रोत विश्लेषणको आधारमा लगानीको सही आंकलन गर्न सकिएको छैन। त्यसैगरी सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणका कार्यक्रमहरु एकीकृत ढाँचामा सञ्चालन हुन नसक्दा विभिन्न सरकारी निकायबाट प्रदान गरिने सेवा सुविधामा दोहोरोपना कायम हुनुका साथै सचालन खर्च बढेको छ। सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणका लागि अन्तरनिकाय जिम्मेवारी र जवाफदेहिता तथा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह बीचको अन्तरसम्बन्ध बारे स्पष्टता नभएको कारणले सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा सरकारी, सहकारी, निजी तथा सामुदायिक क्षेत्रहरू बीच समन्वय र कार्यान्वयनगत समस्याहरु लामो समयदेखि विद्यमान छन्। एकातर्फ अनौपचारिक क्षेत्रका श्रमिकलाई सामाजिक सुरक्षाको दायरामा आवद्ध गर्न नसकिदा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको दायरा फराकिलो हुनसकेको छैन भने भुक्तानी प्रणालीमा सहज पहुँच स्थापित गर्न नसक्दा सामाजिक संरक्षणका सेवाहरूको वितरण पनि प्रभावकारी हुनसकेको छैन। विपद् र सबै प्रकारका आर्थिक सङ्कट न्यूनीकरणका लागि लचिलो संरक्षण व्यवस्था उपलब्ध नहुँदा सङ्कटका बखत सहायता तथा सहयोग कार्यक्रम स्वत: विस्तार हुने अवस्था संकुचित रहेको छ।

सम्माननीय प्रधानमन्त्री तथा राष्ट्रिय योजना आयोगका अध्यक्षको अध्यक्षतामा मिति २०७६ आषाढ ४ गते बसेको राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समितिको बैठकले सामाजिक सुरक्षा, सामाजिक सहायता र संरक्षणको नीति एवं कार्यक्रमहरु विभिन्न निकायहरुबाट कार्यान्वयन हुँदा दोहोरोपन देखिएकोले साधन स्रोतको उपयुक्त एवं औचित्यपूर्ण उपयोग हुने गरी त्यस्तो दोहोरोपना हटाउन राष्ट्रिय योजना आयोगले एकीकृत संयन्त्र बनाई कार्यान्वयन गर्ने गराउने व्यवस्था मिलाउने निर्णय भएको थियो। सोही बमोजिम २०७६/५/२५ गते बसेको आयोगको बैठकमा एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक संरक्षण संयन्त्र तयार गर्ने निर्णय भएको थियो। आयोगका माननीय सदस्य डा. राम कुमार फुयालको नेतृत्वमा राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण सम्बन्धी एकीकृत ढाँचा तयारी सम्बन्धी निर्देशक समिति र सहसचिवको संयोजकत्वमा प्राविधिक समिति गठन गरी एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचना तयारी कार्य अगाडि बढाइएको थियो।

उल्लेखित पृष्ठभूमिमा नेपालको संवैधानिक प्रावधान अनुरुप मुलुकको सामाजिक संरक्षण प्रणालीलाई सुदृढ गर्न एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचना तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु अपरिहार्य भएको छ। यस्तो एकीकृत संरचनाले सामाजिक सुरक्षाका समग्र कार्यक्रमका सन्दर्भमा आगामी दिनहरुमा लिइने कार्यगत नीति, लक्षित वर्ग पहिचान, एकीकृत सूचना प्रणाली, आर्थिक र प्रशासनिक संरचना तयारी, कार्यक्रम सञ्चालन तथा व्यवस्थापन, भुक्तानी प्रणाली र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन जस्ता पक्षलाई निर्देशित गर्नेछ।

१.३ सामाजिक सुरक्षाः अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

विकासशील राष्ट्रहरुमा सामाजिक सुरक्षा र यसको दायरा तथा सञ्चालित कार्यक्रम एवम् क्रियाकलापको प्रकृतिमा भिन्नता रहेको छ। जुनसुकै अर्थव्यवस्था अङ्गालेको भएतापनि यी राष्ट्रहरुमा सामाजिक संरक्षणका नाममा सार्वजनिक रुपमा उपलब्ध सहयोग कार्यक्रमहरु जोखिममा रहेका परिवार र असमर्थ जनसङ्ख्यामा लक्षित देखिएका छन्। विकसित देशहरुमा यस्ता कार्यक्रम सीमित समुदायका लागि लक्षित रहेको देखिएको छ भने विकासशील राष्ट्रहरुमा लक्षित एवम् सामान्य कार्यक्रमको रूपमा राज्यको प्रमुख भूमिकामा नै त्यस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालित रहेको देखिएको छ। चीनले विगत दशकमा सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरूलाई एकीकृत गरेर व्यवस्थित गरेको छ। नेपालमा सीमित स्रोत तथा साधन र प्रभावकारी व्यवस्थापनको कमीले गर्दा लक्षित वर्ग/समुदायले सम्पूर्ण रुपमा लाभ प्राप्त गर्न नसकेको अवस्था छ।

विश्वव्यापीरुपमा रहेका सामाजिक संरक्षणका अभ्यास र विभिन्न राष्ट्रले अवलम्बन गरिआएका सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी कार्यक्रमको तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषण गर्दा केही समानताका पक्षहरु पनि देखिएका छन्। यो संरचना तयारीको सिलसिलामा ब्राजिल, मेक्सिको, केन्या, दक्षिण अफ्रिका, लेसोथो, पाकिस्तान, इण्डोनेशिया जस्ता विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र र आय समूहका मुलुकहरुमा सञ्चालित सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी कार्यक्रमहरुको सञ्चालन र व्यवस्थापन सम्बन्धमा गरिएको संक्षिप्त तुलनात्मक अध्ययनको सारांश अनुसूची २ मा प्रस्तुत गरिएको छ। यस्ता कार्यक्रमका साझा विशेषताहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्:-

- देशको अर्थ व्यवस्थाले धान्न सक्ने आर्थिक व्ययभार,
- सामाजिक सुरक्षाको एकीकृत संरचना,
- कार्यक्रमहरु सामाजिक संरक्षण, विपद् व्यवस्थापन र मानवीय सहयोगका कार्यहरुमा केन्द्रित
- सरोकारवालाहरुको समन्वय, सहयोग एवम् सक्रियता,
- कार्यक्रमले पुर्याएको सेवा, जनसङ्ख्या र लक्षित समूहको उपयुक्त पहिचान,
- सेवा प्रवाहको संस्थागत प्रवन्ध र
- कार्यान्वयन क्षमता तथा अनुगमन व्यवस्था।

अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठनद्धारा प्रकाशित विश्व सामाजिक संरक्षण प्रतिवेदन, २०२०-२०२२ का अनुसार पश्चिम युरोपका उच्च आय भएका बेलायत, फ्रान्स र जर्मनी जस्ता देशहरुमा सबै

प्रकारका सामाजिक संरक्षणका कार्यक्रमहरु (सार्वजनिक स्वास्थ्य समेत) मा गरिने सार्वजनिक खर्च कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २५ प्रतिशतभन्दा माथि रहेको पाइन्छ। दक्षिण अमेरिकी राष्ट्रहरुमा यस्तो खर्च कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १४ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ। अफ्रिकी राष्ट्रहरुमा यस्तो खर्च ११ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ। सोही प्रतिवेदनका अनुसार एशिया प्रशान्त क्षेत्रमा सामाजिक संरक्षणसम्बन्धी खर्च कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १२ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ। दक्षिण एशियामा यस्तो खर्च औसतमा ४ प्रतिशत बराबर रहेको छ। सार्वजनिक स्वास्थ्य बाहेकको सामाजिक संरक्षणमा गरिने यस्तो खर्च २.६ प्रतिशत रहेको छ। कोभिड-१९ को संक्रमणले गर्दा विश्वव्यापी रूपमा सामाजिक संरक्षणको बजेट बढेको पाईन्छ।

आ. व. २०५९/६० मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको एक प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको नेपालको सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणको खर्च आ.व. २०६९/७० मा २.५ प्रतिशत पुगेको विश्व बैंकको विश्लेषण छ। विश्व सामाजिक संरक्षण प्रतिवेदन, २०२०-२०२२ का अनुसार सामाजिक संरक्षण (सार्वजनिक स्वास्थ्य बाहेक) मा गरिने यस्तो खर्च २.१ प्रतिशत रहेको थियो। आ.व. २०७५/७६ मा यस्तो खर्च रू. १३१ अर्ब रहेकोमा बढेर आ.व. २०७७/७८ मा रू. १४७.४६ अर्ब (कुल वार्षिक बजेटको १२.८ प्रतिशत) पुगेको थियो भने आ.व. २०७९/८० मा रू. २५३ अर्बभन्दा बढि खर्च भएको छ। आ.व. २०८०/८१ मा रू. २५८ अर्बभन्दा बढि विनियोजन गरिको छ। आ.व. २०७९/८० मा पुँजीगत खर्च करिब रू. २३४ अर्ब रहेको थियो।

विश्व सामाजिक संरक्षण प्रतिवेदन, २०२०-२०२२ विश्वका विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र र आय समूहका देशहरुमा सामाजिक संरक्षण (सार्वजनिक स्वास्थ्य सेवा बाहेक) का लागि गरिएको खर्चको तुलनात्मक विवरण तालिका १.१ मा देखाइएको छ।

तालिका १.१: सामाजिक संरक्षण खर्च (कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा)

क्षेत्र/देश	आय समूह	सामाजिक संरक्षणमा हुने खर्च (कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा, सन् २०२०)
ल्याटिन अमेरिका		
ब्राजिल	उच्च मध्यम आय	१५.७ प्रतिशत
मेक्सिको	उच्च मध्यम आय	७.५ प्रतिशत
अर्जेन्टिना	उच्च मध्यम आय	१०.९ प्रतिशत
अफ्रिका		
दक्षिण अफ्रिका	उच्च मध्यम आय	५.५ प्रतिशत
केन्या	निम्न मध्यम आय	१.० प्रतिशत
लेसोथो	निम्न मध्यम आय	५.५ प्रतिशत
इथियोपिया	न्यून आय	०.७ प्रतिशत
पूर्वी एशिया तथा प्रशान्त क्षेत्र		
मलेशिया	उच्च मध्यम आय	४.२ प्रतिशत
फिलिपिन्स	निम्न मध्यम आय	२.६ प्रतिशत

क्षेत्र/देश	आय समूह	सामाजिक संरक्षणमा हुने खर्च (कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा, सन् २०२०)
इन्डोनेशिया	निम्न मध्यम आय	१.३ प्रतिशत
म्यान्मार	निम्न मध्यम आय	०.८ प्रतिशत
दक्षिण एशिया		
मालदिभ्स	उच्च मध्यम आय	२.९ प्रतिशत
श्रीलङ्का	उच्च मध्यम आय	३.२ प्रतिशत
पाकिस्तान	निम्न मध्यम आय	१.९ प्रतिशत
भूटान	निम्न मध्यम आय	१.० प्रतिशत
बङ्गलादेश	निम्न मध्यम आय	०.७ प्रतिशत
भारत	निम्न मध्यम आय	१.४ प्रतिशत
अफगानिस्तान	न्यून आय	१.८ प्रतिशत
नेपाल	न्यून आय	२.१ प्रतिशत

स्रोत: विश्व सामाजिक संरक्षण प्रतिवेदन, अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन (२०२१)

नेपालको एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचना तर्जुमाको सन्दर्भमा उल्लेखित पक्षहरु सान्दर्भिक देखिएकोले ती पक्षमा उपयुक्त ध्यान दिइएको छ।

१.४ नेपालमा सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण

नेपालमा हाल सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणलाई संविधानत: मौलिक हकको रुपमा अवलम्बन गरिएको र यसको दायरा उल्लेख्यरुपमा विस्तार भई जनसङ्ख्याको करिब ३२ प्रतिशत हिस्सा लाभान्वित हुँदै आएको अध्ययनले देखाएको छ। नेपालको सन्दर्भमा सामाजिक सुरक्षा भन्नाले निम्न विषयहरुलाई बुझ्नु पर्दछः-

- जीवनयापनका क्रममा आइपर्ने जोखिम न्यूनीकरण गर्न प्रदान गरिएका नगद तथा वस्तुगत टेवा वा सहायता,
- विपन्न नागरिकका लागि सामाजिक तथा आर्थिक सेवाको सहज प्राप्तिका लागि सञ्चालित कार्यक्रमहरु,
- विपद्सँग सामना गर्न परिवारलाई उपलब्ध गराइने सहयोग कार्यक्रमहरु,
- सीमान्तकृत तथा बहिष्करणमा परेका नागरिकहरुलाई समानतामा आधारित सम्मानपूर्ण जीवनयापन गर्न सघाउ पुर्याउने खालका आरक्षण, विशेष सेवा र सुविधा।

समग्रतामा नेपालमा सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमलाई तीन भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छः-

१) सामाजिक सहायताः- आर्थिक तथा सामाजिक रुपले विपन्न तथा विशेष हेरचाहको आवश्यकता भएका वा आधारभूत सेवामा पहुँच नभएका व्यक्ति र परिवारका लागि सामाजिक सहायता प्रदान गरिदै आइएको छ। यस अन्तर्गत राज्यका तर्फबाट गरिने नगद एवम् वस्तुगत सहयोग, सामाजिक सुरक्षा भत्ता, छात्रवृत्ति, आमा सुरक्षा कार्यक्रम, दिवा

खाजा कार्यक्रम आदि पर्दछन्। सामान्यतया यस्तो सहायता प्राप्त गर्नको लागि योगदान गर्नु पर्दैन।

२) योगदानमूलक सामाजिक सुरक्षा तथा बीमाः- जीविकोपार्जन र जोखिमबाट सुरक्षाका लागि गरिने योगदानमूलक सुरक्षा तथा सामाजिक बीमा यस अन्तर्गत पर्दछन्। योगदानमा आधारित निवृत्तिभरण, सामाजिक सुरक्षा कोषका सुरक्षा योजनाहरु, स्वास्थ्य बीमा, दुर्घटना बीमा, आश्रित परिवार सुरक्षा, सन्तति शैक्षिक वृत्ति, सुरक्षित मातृत्वसहितका विभिन्न सुविधाहरु यसमा समेटिएका छन्।

३) सीप विकास, श्रम बजारमा पहुँच तथा रोजगारी प्रवर्द्धनका कार्यक्रमहरुः- सामाजिक सहायतालाई सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७५ तथा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षालाई योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७४ ले सम्बोधन गरेको छ। दुबै सामाजिक संरक्षणका लागि ल्याइएका कानूनी व्यवस्था भए तापनि श्रम बजार, प्रतिस्पर्धा, र स्रोत सुनिश्चितताका लागि योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षालाई प्रवर्द्धन गर्दै जाने नीति लिएइको हो।

१.४.१ सामाजिक सुरक्षा प्रवर्द्धनमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार

सङ्घ प्रशासित प्रणाली, आंशिक रुपमा प्रत्यायोजित प्रणाली र संङ्घीय सुपरिवेक्षणमा निक्षेपित प्रणाली अपनाएका देशहरुमा सामाजिक संरक्षणको अधिकार बाँडफाँट र निक्षेपणको अवस्था भिन्न भिन्न रहेको छ। संङ्घीय प्रणाली अवलम्बन गरेका राष्ट्रहरुको अध्ययनबाट के देखिएको छ भने संङ्घीय सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहका लागि समेत मार्गदर्शन हुने गरी बृहत नीतिगत ढाँचा तयार गर्दछ। स्थानीय तह कार्यान्वयनमा बढी संलग्न हुन्छन् र वित्तीय क्षमता अनुसार विद्यमान कार्यक्रममा केही नयाँ सुविधाहरु थप्न वा नयाँ स्कीमहरु लागु गर्न सक्छन्। कार्यक्रमको दोहोरोपना र स्रोतहरु छरिने समस्यालाई नियन्त्रण गर्न र समन्वयात्मक तथा सहजीकरणको भूमिकामा प्रदेश सरकारहरु प्रभावी देखिएका छन्। भारतमा प्रदेश सरकारको आफ्नो छुट्टै स्रोत तथा कार्यक्रमहरु सञ्चालनमा छन्। ब्राजिलमा प्रान्तीय सरकारको भूमिका स्थानीय तहमा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउनेमा सीमित रहेको पाइन्छ। नेपालको सन्दर्भमा तीन तहका सरकारको संवैधानिक प्रावधान अनुसार नै अपेक्षित भूमिकालाई स्पष्ट गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ। नेपालको संविधान र नेपाल सरकारको कार्य विस्तृतीकरण तथा जिम्मेवारी बाँडफाँट अनुरुप सामाजिक सुरक्षा प्रवर्द्धनमा तहगत सरकारको भूमिकालाई तलको तालिका नं. १.२ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. १.२: सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धमा तहगत सरकारको भूमिका

नेपालको संविधान			
अधिकार सूची	**सङ्घ**	**प्रदेश**	**स्थानीय तह**
एकल अधिकार सूची	• सामाजिक सुरक्षा र गरिबी निवारण (अनुसूची – ५ को ३२)		• ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति र अशक्तहरूको व्यवस्थापन (अनुसूची–८ को १६)
साझा अधिकार सूची	• सामाजिक सुरक्षा र रोजगारी, ट्रेड युनियन, औद्योगिक विवादको समाधान, श्रमिकका हक, अधिकार र विवाद सम्बन्धी कार्य (अनुसूची–७ को ११)		
	• सामाजिक सुरक्षा र गरिबी निवारण (अनुसूची–९ को १०)		
कार्य विस्तृतीकरण प्रतिवेदन			
एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतीकरण	• सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, कानून, मापदण्ड र नियमन। • श्रमिक एवम् श्रमिकको सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, कानून, मापदण्ड र नियमन। • सामाजिक सुरक्षा कोष सम्बन्धी नीति, कानून, कोष सञ्चालन तथा नियमन। • छात्रवृत्ति र विद्वतवृत्ति सम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड निर्धारण। • स्वास्थ्य बीमा लगायतका सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड र नियमन।	• प्रदेश विकास नीति, अल्पकालीन, मध्यमकालीन र दीर्घकालीन योजना तर्जुमा र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन। • प्रदेशभित्र सामाजिक सुरक्षा तथा रोजगारी सम्बन्धी नीति, योजना, कार्यक्रम, मापदण्ड निर्धारण र स्थानीय सरकारको समन्वयमा कार्यान्वयन। • श्रमिक एवम् श्रमिकको सामाजिक सुरक्षा सम्वन्धी प्रादेशिक नीति, कानून, मापदण्ड र नियमन। • राष्ट्रिय मापदण्ड बमोजिम स्वास्थ्य बीमा लगायतका सामाजिक स्वास्थ्य सुरक्षा कार्यक्रमको व्यवस्थापन तथा नियमन। • उच्च शिक्षाको छात्रवृत्ति व्यवस्थापन। • सामाजिक सुरक्षा कोष व्यवस्थापन र नियमन। • पहिचान भएका गरिब घरपरिवारका लागि सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण सम्बन्धी व्यवस्थापन।	• सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून, मापदण्ड र नियमन। • स्थानीय सरकारले तर्जुमा गरी लागू गरेका नीति, कानून मापदण्ड, निर्णय कार्यान्वयन। • सङ्घ र प्रदेशद्वारा निर्धारण गरिएका मापदण्ड बमोजिम स्थानीय स्तरमा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम कार्यान्वयन। • सामाजिक सुरक्षा सम्वन्धी स्थानीय तथ्याङ्क र सूचना व्यवस्थापन। • पहिचान भएका एवम् लक्षित समूह सम्बन्धी स्थानीय योजना, कार्यक्रम, स्रोत परिचालन र व्यवस्थापन • स्वास्थ्य बीमा लगायतका सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम व्यवस्थापन। • विद्यार्थी प्रोत्साहन तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्थापन।

१.४.२ दिगो विकास लक्ष्य र सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था

नेपालमा दिगो विकास लक्ष्य तथा सो सम्बद्ध सूचक, सामाजिक सुरक्षा एवम् संरक्षण प्रवर्द्धन कार्यक्रममा राज्यको लगानी र विद्यमान कानूनी व्यवस्थाको बारेमा तालिका नं. १.३ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. १.३ः नेपालमा दिगो विकास लक्ष्यमा सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी सूचकहरू

दिगो विकास लक्ष्य			
क्र.स.	**सूचक**	**सामाजिक सुरक्षामा खर्चको प्रतिशत (आ.व. २०७६।७७)**	**कानूनी व्यवस्था**
लक्ष्य: १	सबै प्रकारको गरिबी अन्त्य गर्ने	१.५९	• नेपालको संविधानमा मौलिक हक र राज्यका नीतिहरुको प्रावधानहरु • विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ • स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ • स्वास्थ्य बीमा ऐन, २०७४ • आवासको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७५
गन्तव्य:१.३	गरिब र जोखिमपूर्ण स्थितिमा रहेका मानिसहरूको सामना गर्ने क्षमताको निर्माण गर्ने र वातावरणसँग सम्बन्धित विपद्जन्य प्रकोप तथा अन्य आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय असर तथा विपद्सँगको उनीहरूको संसर्गलाई न्यून गर्ने हटाउने।		
लक्ष्य: ३	स्वस्थ्य जीवन सुनिश्चित गर्ने र सबै उमेरका सबै मानिसको हितको प्रवर्द्धन गर्ने।	५.३८	• जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५ • सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७५ • योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७४ • ज्येष्ठ नागरिक सम्बन्धी ऐन, २०६३ • अपाङ्ता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७४ • बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ • उपभोक्ता हित संरक्षण ऐन, २०५४ • निवृत्तिभरण कोष ऐन, २०७५ • कर्मचारी सञ्चय कोष ऐन, २०१९ • नागरिक लगानी कोष ऐन, २०७५
लक्ष्य: ४	समावेशी तथा न्यायोचित र गुणात्मक शिक्षा सुनिश्चित गर्दै सबैका लागि जीवनपर्यन्त सिकाईका अवसरहरु प्रवर्द्धन गर्ने।		• अनिवार्य तथा नि:शुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन, २०७५

दिगो विकास लक्ष्य			
क्र.स.	सूचक	सामाजिक सुरक्षामा खर्चको प्रतिशत (आ.व. २०७६।७७)	कानूनी व्यवस्था
लक्ष्य: ५	लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने र सबै महिला तथा किशोरीहरूको सशक्तीकरण गर्ने।	०.०५	• अनिवार्य तथा नि:शुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन, २०७५ • घरेलु हिंसा (सजाय र कसुर) ऐन, २०६६ • मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ • मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ • राष्ट्रिय महिला आयोग ऐन, २०७४ • सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्य अधिकार ऐन, २०७५ • जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५ • कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१ • बोक्सीको आरोप (कसूर र सजाय) ऐन, २०७२
लक्ष्य: ८	सबैका लागि समावेशी तथा दिगो आर्थिक वृद्धि, रोजगारी तथा मर्यादित कामको प्रवर्द्धन गर्ने ।	३.२६	• श्रम ऐन, २०७४ • निजामती सेवा ऐन, २०४९ • रोजगारीको हक सम्बन्धी ऐन, २०७५
लक्ष्य: १०	देशभित्रै वा देशहरूबीच रहेको असमानतालाई न्यून गर्ने ।		• योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७४ • जातीय भेदभाव तथा छुवाछुत (कसुर र सजाय) ऐन,२०६८
लक्ष्य: १६	न्यायपूर्ण, शान्तिपूर्ण र समावेशी समाजको प्रवर्द्धन गर्ने	१.३६	• संविधानको प्रस्तावना, मौलिक हक र राज्यका नीतिहरु

१.४.३ नेपालले अनुमोदन गरेका सामाजिक सुरक्षा सम्बद्ध मूख्य अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरु

- बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि
- महिला विरुद्ध हुने सबै किसिमका भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी महासन्धि
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुका अधिकार सम्बन्धी महासन्धि
- अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठन सम्बद्ध महासन्धि/अभिसन्धिहरु
- नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र

- आर्थिक सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र
- सबै किसिमका जातीय विभेद उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धी

१.४.४ नेपालमा सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरु

नेपालमा सामाजिक सुरक्षा एवम् संरक्षणका कार्यक्रमहरु सामाजिक सहयोग, सामाजिक बीमा, सामाजिक सुरक्षा, जीविकोपार्जन, सामाजिक रेखदेख वा स्याहार, जोखिमबाट सुरक्षा, रोजगारी तथा श्रम र योगदानमूलक कार्यक्रमहरुको रुपमा विषयगत मन्त्रालय र निकायहरुबाट सञ्चालित छन्। सरकारी, गैरसरकारी, समुदायिक एवम् अन्य औपचारिक क्षेत्रमा सञ्चालित कार्यक्रमहरु देहायको विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित रहेका छन्ः-

- कृषि (बीमा), खाद्य तथा पोषण र सुरक्षित नागरिक आवास
- स्वास्थ्य सेवा (विपन्न नागरिक औषधि उपचार, आमा सुरक्षा कार्यक्रम आदि)
- शिक्षा तथा प्राविधिक सीप विकास
- समाज कल्याण
- श्रम बजार हस्तक्षेपका कार्यक्रमहरू
- विपद् व्यवस्थापन र जोखिम न्यूनीकरण (उद्दार, राहत र पुनर्स्थापना)
- निवृत्तिभरण, उपदान, सञ्चय कोष, लगायत सामाजिक बीमा
- सामाजिक सुरक्षा कोषका कार्यक्रमहरु
- उद्धार गृह, वृद्धाश्रम, बालगृह आदि सामजिक रेखदेख

तर ठूलो हिस्साको रूपमा रहेको अनौपचारिक क्षेत्र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको दायरामा पूर्णरुपमा आउन नसकेको हुँदा देहायका कार्यहरुमा संलग्न व्यक्ति, कामदार एवम् श्रमिकहरुको लागि हालसम्म सामाजिक सुरक्षाको प्रबन्ध हुन सकेको छैनः-

- कृषि तथा कृषि सम्बद्ध व्यवसायमा स्वरोजगार व्यक्तिहरु
- गैरव्यावसायिक पशुपालन, माहुरीपालन, दुग्ध उत्पादन जस्ता क्षेत्रमा कार्यरत व्यक्तिहरु
- दैनिक ज्यालादारीमा काम गर्ने कामदारहरु
- सडक तथा फुटपाथमा व्यापार गर्ने व्यक्तिहरु
- धातु तथा काष्ठजन्य शील्पकला सम्बन्धी कामदारहरु
- सिकर्मी, डकर्मी तथा खानीजन्य निर्माणमा संलग्न व्यक्तिहरु
- सार्वजनिक सवारी सञ्चालनमा संलग्न व्यक्तिहरु/श्रमिकहरु
- अनौपचारिक क्षेत्रका अन्य श्रमिकहरु

हाल सामाजिक सुरक्षा एवम् संरक्षणसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरु ११ वटा मन्त्रालय र अन्तर्गतका विभागहरु एवम् विभिन्न नामबाट सञ्चालित कोषहरुबाट कार्यान्वयन भएको अवस्था छ। यसरी सञ्चालित कार्यक्रमहरु सेवा सुविधा प्रवाहको दृष्टिकोणले १६ प्रकारका देखिएका छन् भने सञ्चालन भएका स्कीम र सुविधाहरुको सङ्ख्या ८० भन्दा धेरै देखिएको छ। यसमध्ये सामाजिक सहयोग सम्बन्धी ३९ वटा, सामाजिक बीमा तथा अनुदान सम्बन्धी २० वटा,

योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी ११ वटा, श्रम बजार र रोजगारी व्यवस्थापन सम्बन्धी ६ वटा, कानूनी सहायता सम्बन्धी एक वटा रहेका छन्। सबैभन्दा धेरै स्कीमहरु शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय र गृह मन्त्रालय अन्तर्गत रहेका छन्। नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बल नेपालका सङ्गठनका बहालवाला र सेवा निवृत्त एवम् तिनका परिवारका आश्रित सदस्यहरुको स्वास्थ्य, शिक्षा तथा आर्थिक क्षेत्र लगायत अन्य विविध क्षेत्रहरुमा कल्याणकारी कोषमार्फत सहयोग, सहायताहरु र बीमासम्बन्धी कार्यहरु सञ्चालन गरिएका छन्।

साथै वैदेशिक रोजगारीमा गएका तथा वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केर आएका कामदार तथा निजको परिवारको सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण र स्वदेश फिर्ता लगायतका उद्धार कार्यमा वैदेशिक रोजगार कल्याणकारी कोषबाट सहायता प्रदान हुँदै आएको छ। सूचिकृत बेरोजगारलाई न्यूनतम रोजगारी प्रदान गर्ने कार्यक्रम पनि सञ्चालनमा रहेको छ। केहि स्थानीय तहबाट सुत्केरी स्याहार, बालबालिका संरक्षण, पशुधन सुरक्षा लगायतका सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी गतिविधिहरुमा लगानी हुँदै आएको छ। पर्वत जिल्लाको महाशिला गाउँपालिकाको सञ्चालन गरेको 'एक घर एक रोजगार कार्यक्रम', सप्तरीको तिलाठी-कोइलाडी गाउँपालिकाको 'बाल विवाह मुक्त गाउँपालिका' बनाउने प्रयास र कन्काइ नगरपालिकालको 'मजदुर हितकोष तथा बीमा कार्यक्रम' यस सम्बन्धी केही उदाहरण हुन्।

विपद्का समयमा जोखिममा रहेका समुदायको आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न वि. सं. २०७२ को भूकम्प प्रभावितहरुलाई विद्यमान सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमकै नियमित प्रणालीको उपयोग गरी वृहत स्तरमा आपतकालिन सहयोगका रुपमा भूकम्प प्रभावित जिल्लाका बालबालिका, अपाङ्ता, एकल महिला र ज्येष्ठ नागरिक लक्षित थप नगद सहयोग सम्बन्धी कार्यक्रम तथा नीजि आवास पुनःनिर्माण अनुदान कार्यक्रम सफल रुपमा कार्यान्वयन गरिएको थियो। विकास साझेदारहरूले पनि सामाजिक संरक्षणका विभिन्न क्षेत्रमा योगदान गरेका छन्।

माथि १.३.१ मा गरिएको वर्गीकरण समेतलाई दृष्टिगत गरी नेपालमा विभिन्न निकायहरुबाट सञ्चालित सामाजिक सुरक्षा एवम् संरक्षणका कार्यक्रमहरुको संक्षिप्त झलक तलको तालिका १.४ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका १.४: सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणका कार्यक्रमहरुको संक्षिप्त झलक

कार्यक्रम क्षेत्र / प्रमुख कार्यक्रम	स्कीम तथा सुविधा (संख्या)
(क) सामाजिक सहायता	**५१**
• सामाजिक सुरक्षा भत्ता	५
• उद्धार तथा राहत	४
• राहत तथा पुनर्स्थापना	१
• छात्रवृत्ति	१२
• विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रम	२
• खोप तथा रोग नियन्त्रण कार्यक्रम	३

कार्यक्रम क्षेत्र / प्रमुख कार्यक्रम	स्कीम तथा सुविधा (संख्या)
• स्वास्थ्य सेवा	८
• नि:शुल्क स्वास्थ्य जाँच	६
• आमा सुरक्षा कार्यक्रम	३
• बालकल्याण कार्यक्रम	२
• सुरक्षित आवास कार्यक्रम	२
• समाज कल्याण (सामाजिक रेखदेख र स्याहार समेत)	३
(ख) सामाजिक बीमा	**१७**
• व्याज, बीमा र राहत अनुदान • सामाजिक सुरक्षा कोष • कर्मचारी सञ्चय कोष • स्वास्थ्य बीमा • यातायातमा तेस्रो पक्ष बीमा • बाली र पशु बीमा	
(ग) योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम	**११**
(घ) श्रम बजार र रोजगारी	७
(ङ) कानूनी सहायता	**१**
कुल	**८७**

सामाजिक संरक्षणका लागि सञ्चालित कार्यक्रमको सेवा, सुविधा र सहुलियत सम्बन्धी संक्षिप्त विवरण, प्रदान गरिने समय, सुविधा प्रदान गरिने माध्यम, लक्षित वर्ग, लाभग्राही सङ्ख्या, वार्षिक बजेट लगायतको विवरण समावेश भएको सामाजिक संरक्षण कार्यक्रमको नक्शाङ्कन अनुसूची ३ प्रस्तुत गरिएको छ।

हाल सञ्चालित १९ वटै कार्यक्रम अन्तर्गतका ८७ वटा स्कीमहहरु मध्ये मौलिक हकका रुपमा राज्यको दायित्व भित्र पर्ने विषय क्षेत्रका अधिकारमा आधारित कार्यक्रमको सङ्ख्या १२ वटा, आवश्यकतामा आधारित १८ वटा, अधिकार र आवश्यकता दुबैसँग सम्बन्धित सात वटा र पूर्णत: योगदानमा आधारित कार्यक्रमको सङ्ख्या चार वटा रहेको छ। यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण अनुसूची ४ मा दिइएको छ।

हाल सामाजिक सुरक्षासँग सम्बन्धित सबै कार्यक्रमहरु सङ्घबाट स्रोत व्यवस्थापन सहित सञ्चालन भई आएका छन्। स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रमा पर्ने आधारभूत शिक्षा र स्वास्थ्य लगायत सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकारका सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरु पनि सङ्घबाटै स्रोत व्यवस्थापन गरी सञ्चालन भएको अवस्था छ। संवैधानिक अधिकारहरुलाई दृष्टिगत गर्दा स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रका र स्थानीय तहबाट सञ्चालन गरिनुपर्ने कार्यक्रम २० वटा छन्। यस सम्बन्धी विस्तृत नक्शाङ्कन अनुसूची ५ मा दिइएको छ।

१.४.५ लक्षित समूह र उद्देश्यका आधारमा सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरु

क) जीवनयापनका लागि सहायता र सामाजिक कल्याणका कार्यक्रमहरू

क.सं.	सामाजिक सहायता कार्यक्रम
१	जेष्ठ नागरिक भत्ता
२	एकल महिला भत्ता
३	अपाङ्गता भत्ता
४	लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति भत्ता
५	बाल पोषण भत्ता
६	दलित विद्यार्थी छात्रवृत्ति
७	बालिका छात्रवृत्ति
८	अपाङ्गता छात्रवृत्ति
९	विपन्न छात्रवृत्ति
१०	सीमान्तकृत तथा लोपोन्मुख छात्रवृत्ति
११	सडक बालबालिका तथा बालश्रमिक छात्रवृत्ति
१२	शहिदका छोरा छोरीका लागि छात्रवृत्ति
१३	मुक्त कमलरी छात्रवृत्ति
१४	हिमाली आवासीय छात्रवृत्ति
१५	अन्य छात्रवृत्ति
१६	विद्यालय खाजा कार्यक्रम
१७	निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा
१८	निःशुल्क उच्च शिक्षा
१९	ज्येष्ठ नागरिक यातायात सहुलियत
२०	समाज कल्याण कार्यक्रम (सेफ हाउस, अनाथालय, वृद्धाश्रम आदि सञ्चालन)
२१	बाल कल्याण सहयोग
२२	दिवा शिशु स्याहार केन्द्र
२३	खाद्यान्न ढुवानी अनुदान
२४	कण्ठरोग नियन्त्रण
२५	सुरक्षित नागरिक आवास कार्यक्रम
२६	जनता आवास कार्यक्रम
२७	मुक्त हलिया अनुदान
२८	जग्गा स्वामित्व प्रासिमा छुट
२९	निःशुल्क कानूनी सहायता
३०	काजक्रिया खर्च (कर्मचारी संचयकोषबाट)

क्र.सं.	सामाजिक सहायता कार्यक्रम
३१	वृद्धावस्था संरक्षण
३२	मातृत्व सुरक्षा योजना
३३	आश्रित परिवार सुरक्षा
३४	कल्याणकारी कोषका कार्यक्रम (सैनिक, प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बल)
३५	निजी आवास पुनर्निर्माण अनुदान (राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरण)
३६	अपाङ्गता भएका नागरिकका लागि यातायात सहुलियत

ख) उत्पादन तथा रोजगारी वृद्धि लक्षित कार्यक्रम

क्र.सं.	सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम
१	विशेष कृषि उत्पादन कार्यक्रम
२	बाली तथा पशुपन्छी बीमा
३	वर्ड फ्लु क्षतिपूर्ति वितरण
४	कृषि क्षेत्र विपद व्यवस्थापन कार्यक्रम
५	उखु उत्पादक किसान अनुदान
६	ब्याज अनुदान
७	जडिबुटी खेती प्रविधि तथा उद्यम विकास अनुदान वैदेशिक रोजगारका क्रममा मृत्यु भएकाको परिवारलाई आर्थिक सहायता
८	वैदेशिक रोजगारका क्रममा अङ्गभङ्ग भएका र गम्भीर बिरामी भएका कामदारलाई दिइने आर्थिक सहायता
९	वैदेशिक रोजगारमा गएका व्यक्तिका परिवारलाई दिइने आर्थिक सहायता
१०	वैदेशिक रोजगार छात्रवृत्ति (वैदेशिक रोजगारीको क्रममा मृत्यु/अङ्गभङ्ग भएकाका सन्ततिलाइ दिइने)
११	प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम
१२	युवा स्वरोजगार कोष
१३	वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएकाहरूको पुनःएकीकरण कार्यक्रम

ग) विपद जोखिम प्रतिकार्य तथा स्वास्थ्य सेवा लक्षित कार्यक्रम

क्र.सं.	सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम
१	विपद वा प्रकोपबाट मृत्यु हुनेका परिवारका लागि राहत तथा उद्धार
२	विपद वा प्रकोपको समयमा तत्काल राहत कार्यक्रम
३	विपदको कारण घर पूर्णक्षति
४	शीतलहर प्रभावित
५	राहत तथा पुनर्स्थापना कार्यक्रम
६	स्यानिटरी प्याड वितरण

क.सं.	सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम
७	आमा सुरक्षा कार्यक्रम
८	प्रसुति पूर्वको सेवा
९	सुत्केरी विदा
१०	आमा र बच्चा पोषण परिपूरण कार्यक्रम (एकीकृत वाल स्वास्थ्य एवम् पोषण)
११	एड्स तथा यौनरोग नियन्त्रण
१२	कुष्टरोग नियन्त्रण कार्यक्रम
१३	सरुवा रोगहरुको निशुल्क उपचार
१४	विपन्न स्वास्थ्य उपचार कार्यक्रम
१५	निःशुल्क जाँच तथा उपचार
१६	ज्येष्ठ नागरिक स्वास्थ्य उपचार
१७	पाठेघरको मुखको क्यान्सर जाँच
१८	रेविज विरुद्धको खोप
१९	सर्पदंशको उपचार
२०	आङ् खस्ने रोगको उपचार
२१	निशुल्क खोप सेवा
२२	निशुल्क आधारभूत स्वास्थ्य सेवा
२३	ज्येष्ठ नागरिक स्वास्थ्य उपचार
२४	राष्ट्रपति महिला उत्थान कार्यक्रम/ हवाइ उद्दार सेवा
२५	उपचार खर्च (कर्मचारी संचयकोषबाट)
२६	सुत्केरी तथा शिशु हेरचाह (कर्मचारी संचय कोषबाट)
२७	घातक रोग उपचार खर्च (कर्मचारी संचयकोषबाट)
२८	औषधि उपचार तथा स्वास्थ्य सुरक्षा योजना
२९	दुर्घटना तथा अशक्तता सुरक्षा

घ) सम्भावित जोखिम वहन गर्ने क्षमता अभिवृद्धिका लागि बीमा र योगदानमूलक कार्यक्रम

क.सं.	सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम
१	निवृत्तिभरण
२	उपदान
३	योगदानमा आधारित निवृत्तिभरण कोष
४	स्वास्थ्य बीमा बोर्डका कार्यक्रम
५	निशुल्क स्वास्थ्य बीमा
६	यातायातमा तेस्रो पक्षीय दुर्घटना बीमा
७	महामारी तथा प्रकोपजन्य विशेष बीमा (कोरोना बीमा)

८	कर्मचारी सञ्चय कोष
९	श्रमिकको योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम

१.४.६ नीति कार्यान्वयनको अवस्था

नेपालमा सामाजिक संरक्षण गर्ने दृष्टिकोणका साथ ल्याइएका क्षेत्रगत नीतिहरूको कार्यान्वयनबाट देशको ३२ प्रतिशत भन्दा बढी जनसङ्ख्या लाभान्वित भएको अवस्था छ। सामाजिक सुरक्षा भत्ताको रुपमा प्रवाह हुने नगद सहयोगको हिस्सा प्रारम्भकाल यता कैयौं गुणाले वृद्धि भएको छ। यस्तो दायित्वलाई आर्थिक क्षमता भित्र राख्न सके वा क्रमिकरुपमा कम गर्नसके वा अन्य अनौपचारिक क्षेत्रलाई समेत समेट्न सकेमा दिगो र प्रभावकारी हुन सक्छन्। हाल सामाजिक सुरक्षामा भएको खर्च परिमाण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको दुई प्रतिशत भन्दा बढी देखिएको छ। यो अन्य देशको अभ्यास र खास गरेर दक्षिण एशियाली मुलुकहरुको तुलनामा निकै उच्च रहेको छ।

निजामती कर्मचारी, सेना, प्रहरी, शिक्षक र संगठित क्षेत्रका श्रमिक लगायतको निवृत्तिभरणमा सरकारको दायित्व क्रमशः कम गर्दै लैजान योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाका उपायहरु प्रारम्भ भएतापनि ती स्कीमहरुमा आवद्धताको सङ्ख्या उल्लेख्य रुपमा वृद्धि हुन सकेको छैन। राष्ट्रिय ढुकुटीबाट प्रदान गरिने निवृत्तिभरणको बढ्दो दायित्वको दिगो र धान्न सकिने गरी व्यवस्थापन गर्न योगदानमा आधारित निवृत्तिभरण कार्यक्रम केही वर्ष यता आरम्भ गरिएको छ।

विपद् जोखिम न्यूनीकरण, उद्दार, राहत र पुनर्स्थापना सम्बन्धी कार्यमा गृह मन्त्रालयको अतिरिक्त विषयगत मन्त्रालयहरुको नियमित विनियोजन र प्रधानमन्त्री राहत कोषबाट खर्च गर्ने गरिएको छ। प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट विपद्जन्य आकस्मिक कार्यका लागि स्थानीयरुपमा नगद सहयोग तथा अन्य वस्तुगत खर्चहरु हुँदै आएको छ। विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन बमोजिम सबै प्रदेश र स्थानीय तहमा विपद् व्यवस्थापन कोष स्थापना गरी योगदान रकम जम्मा गर्ने गरिएको छ।

स्वास्थ्य सेवामा आम नागरिकको सहज पहुँच सुनिश्चित गर्न र स्वास्थ्य बीमाद्वारा व्यक्तिको स्वास्थ्य सम्बन्धी वित्तीय जोखिम न्यूनीकरण गर्न स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम सबैको पहुँचमा पुर्याउने कार्य प्रारम्भ भएको छ। स्वास्थ्य बीमा लागु भएपश्चात निःशुल्क स्वास्थ्य सेवामा हुने सरकारी खर्च क्रमिकरुपले घट्दै जानेछ।

सङ्घको वित्तीय सहयोगमा सञ्चालित सामाजिक संरक्षणका कार्यक्रमहरु प्रत्येक वर्ष सशर्त अनुदानको रुपमा वित्तीय हस्तान्तरण भई प्रदेश तथा स्थानीय स्तरको सञ्चितकोष मार्फत र संङ्घीय कार्यक्रमको हकमा मन्त्रालयगत शीर्षकहरुमा विनियोजन भएको बजेटको अधीनमा रही मन्त्रालयको नियमित कार्यक्रमको रुपमा कार्यान्वयन हुँदै आएका छन्।

नेपाल सरकारले सञ्चालन गरेको बालपोषण कार्यक्रमबाट कुपोषण नियन्त्रण, जन्म दर्ता वृद्धि, बाल आहार र बाल स्वास्थ्यमा सुधार भएको पाइएको छ। यस कार्यक्रमबाट प्रारम्भिक खर्च रकम उपलब्ध भएसँगै जोखिममा रहेका बालबालिका र अन्य लाभग्राही समुदायमा नगद प्रवाहको पद्धति स्थापना गर्न मद्दत मिलेको छ। बालपोषण कार्यक्रमको विस्तारको माग अनुरुप गरिबीको रेखामुनी रहेका परिवारका बालबालिका समेतलाई समेट्ने गरी बाल संरक्षण अनुदानको दायरा फराकिलो पारिएको छ। सामाजिक सुरक्षा भत्ता सहजरुपमा समयमै उपलब्ध गराउन बैकिङ्ग प्रणालीबाट भुक्तानी दिने व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। सामाजिक सुरक्षा तथा व्यक्तिगत घटना दर्ता प्रणाली सुदृढीकरण गर्ने कार्यलाई पनि अगाडि बढाइएको छ।

सामाजिक सुरक्षाका क्षेत्रमा नीतिगत तथा कानुनी पूर्वाधार र नियमनकारी संरचनाको विकास गर्ने नीति अनुरुप मौलिक हक सम्बन्धी एक दर्जन भन्दा बढी कानूनहरु निर्माण भएका छन्। योगदानमूलक स्वास्थ्य एवम् सामाजिक बीमालाई प्रोत्साहन र प्रवर्द्धन गर्ने नीति अनुरुप सहकारी क्षेत्रमा सुरक्षण (बीमा)का कार्यक्रमहरूको सञ्चालन र विस्तार गर्ने कार्य प्रारम्भ भएको छ। सामाजिक सुरक्षालाई लक्षित वर्गमा विस्तार गर्दै लैजान सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको केन्द्रीकृत अनुगमन प्रणालीको विकास र कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने नियमनकारी निकाय स्थापना गर्ने कार्य पनि प्रारम्भ भएको छ।

१.४.७ सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी प्रमुख चुनौती र सवालहरु

- सामाजिक संरक्षणको अवधारणा, आवश्यकता र महत्वको बारेमा साझा धारणा बनाउनु,
- योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा प्रणालीमा सबैलाई आवद्ध गर्नु,
- सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण सम्बन्धी योजनालाई वित्तीय रूपमा दिगो बनाउनु,
- सामाजिक सुरक्षालाई आर्थिक सामाजिक विकासका अन्य क्षेत्रका नीति तथा कार्यक्रमसँग आवद्ध गर्नु,
- जोखिममा रहेका वर्ग र समुदायको पहिचान गरी सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणका कार्यक्रमहरूमा उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्नु,
- सामाजिक सुरक्षा र सरंक्षणमा संगठित निजी क्षेत्र र अनौपचारिक क्षेत्रबाट ठूलो दायित्व वहन गराउनु र
- ठूलो राजनीतिक महत्त्वाकांक्षा, राज्यको असीमित दायित्व र सानो वित्तीय क्षमता बीच सन्तुलन कायम गरी सामाजिक सुरक्षा योजना र कार्यक्रमलाई स्वचालित, योगदानमूलक, दिगो तथा उत्पादनमूलक बनाउनु।

कार्यक्रम कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउने सन्दर्भमा देहायका प्रमुख जटिलता रहेका छन्ः

- जेष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, बालबालिका तथा लोपोन्मुख जनजातिलाई प्रदान गरिएको भत्ता मात्र सामाजिक सुरक्षा हो भन्ने बुझाईका कारण अन्य सामाजिक सुरक्षा एवम् संरक्षणका कार्यक्रममा गरिएको प्रयास छायाँमा परेको छ। यस किसिमका अन्य कार्यक्रमहरुलाई सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणको रुपमा आम नागरिकले ग्रहण गर्न सकेका छैनन्।

- सामाजिक-आर्थिक असमानता र भौगोलिक चुनौतिका कारण सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम र सामाजिक संरक्षणमा भिन्नभिन्न भौगोलिक क्षेत्रका बासिन्दाहरुको समान पहुँच छैन। बजार भाउ र आपूर्ति समस्याले एकै दर वा प्रकृतिको भत्ताको असर र प्रभाव कर्णाली र सुदूर पश्चिम प्रदेश र अन्य प्रदेशका स्थानीय तहहरूमा फरक हुन सक्छ।
- छरिएर रहेका सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमको एकीकरण र प्राथमिकीकरण गरी लाभको आकारमा वृद्धि गर्ने थोरै तर सारभूत र प्रभावकारी कार्यक्रमहरू बनाउने काममा एकभन्दा बढी निकायको संलग्नताको कारण समन्वय हुन नसक्दा लक्षित वर्गको वास्तविक पहिचान गर्न कठिनाई भएको छ।

- नेपाल सरकारको कार्यविभाजन तथा मन्त्रालयको नाम अनुसार सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयको देखिए तापनि श्रम बजार, रोजगारी तथा श्रमिकको सामाजिक सुरक्षासँग सम्बन्धित कार्यमा मात्रै मन्त्रालय सीमित देखिएको छ। त्यसैगरी योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐनले योगदानमा आधारित सुरक्षा योजनाहरु मात्रै समेटेको छ। कानूनप्रदत्त र निकायगत कार्य जिम्मेवारी मिलेको छैन। परिणामतः यस कार्यमा संलग्न अन्य निकायहरुको क्षमता विकास र नीतिगत पृष्ठपोषण हुन सकेको छैन।

- हाल सञ्चालनमा रहेका कार्यक्रमहरुमा अझै पनि लक्षित वर्ग र सम्बन्धित लाभग्राहीहरु पूर्णतः दर्ता प्रणालीमा आवद्ध हुन नसकेको अवस्था छ। दर्ता प्रणालीमा समावेश हुन नसकी बाहिर रहेको कारण प्रभावितको संरक्षण गर्नुपर्ने दायित्व पूर्णतः वहन हुन सकेको अवस्था छैन।

- नेपालको विद्यमान सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सङ्कट र आकस्मिकताहरुको दृष्टिले कम सम्वेदनशील र कम लचक प्रकृतिका छन्। विपद्को अवस्थामा सञ्चालित राहत लगायत लक्षित कार्यक्रमहरुसँगै सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी सहयोग उपलब्ध हुने किसिमले त्यस्ता कार्यक्रमको दायरा बढाउनका लागि जोखिममा परेका र सम्भावित जोखिममा रहेका व्यक्ति एवम् समुदायको पहिचान लगायतका कार्यहरुलाई पूर्वशर्तका रुपमा लिइन्छ। विपद् व्यवस्थापन र सामाजिक सुरक्षाबीच नीतिगत तथा कार्यक्रमगत सम्बन्ध नभएकोले जोखिममा रहेका व्यक्ति एवम् समुदायको पहिचानको कार्य हुनसकेको छैन।

- सामाजिक सुरक्षालाई आर्थिक सामाजिक विकासका अन्य क्षेत्रगत नीति र कार्यक्रमसँग आवद्ध गर्न, वित्तीय रूपले धान्न सकिने बनाउन र कार्यक्रमहरुबाट दिइने सेवा र सञ्चालन प्रणालीबीच समन्वय स्थापना गर्न सकिएको छैन। राष्ट्रिय कार्यक्रमहरुलाई समन्वयात्मक रूपमा व्यवस्थापन गर्न, कार्यक्रमहरुबाट परेको प्रभावको लेखाजोखा गर्न र वित्तीय व्यवस्थापन लगायतको कार्यलाई अनुगमन गर्न छुट्टै निकायको आवश्यकता देखिन्छ जुन काम हालसम्म हुन सकेको छैन। नीति निर्माण र प्रभावकारी कार्यान्वयनको विश्लेषण गरी यस किसिमको कमीलाई हटाउन सकिने अवस्था छ।

- सामाजिक सुरक्षाका नीति तथा कार्यक्रमहरु प्राय:जसो अधिकारमा आधारित र तत्कालको आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्ने खालका छन्। यसले समता, सामाजिक समावेशीकरण र न्यायमा जोड दिए तापनि स-साना नयाँ कार्यक्रमहरु थप्दै जाने प्रवृत्तिलाई निरूत्साहित गर्न सकिएको छैन। आवश्यकता र यथार्थतामा आधारित सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरुको पहिचानबिना नै कार्यक्रमहरु विस्तार भएका छन्। यसैगरी अधिकारमा आधारित, तत्काल सम्बोधन गर्नुपर्ने अनिवार्य प्रकृतिका र आवधिक रुपमा सम्बोधन गर्ने विषयहरुको यथार्थ वर्गीकरण पनि हुनसकेको छैन।

- संङ्घीय प्रणाली अवलम्बन गरिनु अघि कार्यान्वयनमा रहेका कार्यक्रमहरुको तर्जुमा, स्रोत र लगानीको व्यवस्था, कार्यान्वयन र अनुगमनको संयुक्त परिपाटीको लागि प्रदेश र स्थानीय सरकारको भूमिकासम्बन्धी कानून बनिसकेको छैन। सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरूमा लगानी तथा कार्यक्रम सञ्चालनमा तीन तहको भूमिकाबारे स्पष्ट हुन नसकेको वर्तमान अवस्थामा स्थानीय तहबाट सञ्चालनमा आएका कार्यक्रमहरुलाई सहयोग र समन्वय गर्ने सन्दर्भमा समेत स्पष्टता छैन।
- सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरणका लागि सीमित मात्रामा बैंकिङ्ग प्रणाली अवलम्बन गरिए पनि विद्युतीय प्रणालीमा आधारित केन्द्रीय भुक्तानी संयन्त्रको विकास हुन सकेको छैन। बजेट संङ्घीय सरकारको हुने तर लाभग्राहीको दर्ता, प्रमाणीकरण, नवीकरण, लगत कट्टा तथा वितरणको कार्य स्थानीय तहबाट हुँदा कतिपय अवस्थामा स्वार्थको द्वन्दका कारणले सेवा प्रवाह प्रभावकारी र पारदर्शी हुन सकेको छैन।
- सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमको रुपमा नेपाल सरकारका विभिन्न मन्त्रालय र विशेष कोषहरुबाट उस्तै उस्तै प्रकृतिका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन्। तर तिनीहरु बीच प्रभावकारी कार्यगत समन्वय स्थापित हुन नसकेको अवस्था छ।
- सामाजिक सुरक्षाले बहुसंख्यक कामदारहरु संलग्न अनौपचारिक क्षेत्र समेट्न सकेको छैन।
- उत्प्रेरक र प्रवर्द्धनात्मक पक्षमा जोड दिएर लागू गरिएका कतिपय कार्यक्रमहरु सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणको दायरामा पर्ने हुन् वा होइनन् भन्ने विषयमा पनि स्पष्ट हुन सकेको अवस्था छैन।
- कार्यक्रमहरु अधिकारमा आधारित रहेकाले व्यक्ति तथा परिवारको सक्षमता, आवश्यकता र जोखिम जस्ता पक्षहरु गौण भएको छ। उपयुक्त उत्प्रेरक उपायहरुका माध्यमबाट सामाजिक संरक्षणका लागि निजी तथा सहकारी क्षेत्रका संभावनाहरुको पर्याप्त अध्ययन र उपयोग हुन सकेको छैन।
- अधिकारमा आधारित भई सञ्चालनमा रहेका सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम मध्ये कुन कुन कार्यक्रमलाई योगदानमा आधारित कार्यक्रममा परिणत गर्ने भन्ने विषयमा पनि नीतिगत र कार्यक्रमिक तहमा स्पष्ट हुन सकेको छैन।
- हालको सामाजिक सुरक्षा भत्ताको वितरण प्रणालीमा विभिन्न तहबाट अनुगमन, विश्लेषण र समीक्षाको व्यवस्था प्रभावकारी हुनसकेको छैन।
- एकीकृत सूचना प्रणालीको अभावमा सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणमा आवद्ध लाभग्राही तथा सो कार्यमा भएको खर्चको यथार्थ विवरण र आगामी अवधिका लागि आवश्यकता पर्ने

रकमको यथार्थपरक अनुमान गर्न सकिएको छैन। यस प्रणालीले सबै योग्य लाभग्राहीहरुको पहिचान, विपन्नता लक्षित कार्यक्रमहरुको एकीकरण र अनुगमनलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने मान्यता छ।

- कार्यक्रमहरुको दिगोपनका लागि वित्त व्यवस्थापन, मानव संसाधन विकास, र संस्थागत सुदृढीकरणका व्यवस्थित रणनीतिहरु बन्न सकेका छैनन्।

सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमसँग सम्बन्धित उल्लेखित विषयका अतिरिक्त सञ्चालनमा रहेका सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरु सम्बन्धी कठिनाई र तीनको सम्बोधन गर्न सहयोगी मुख्य पक्ष र संरचना तयारीका क्रममा गरिएको पुनरावलोकनमा आधारित समग्र दीर्घकालीन नीतिगत सुझाव तथा सिफारिसहरू अनुसूची ६ मा उल्लेख गरिएको छ।

परिच्छेदः दुई
एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचना

२.१ मार्गनिर्देशक सिद्धान्त

एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचना निम्नलिखित मान्यताबाट निर्देशित हुनेछः

- गरिबी घटाउने, असमानता कम गर्ने र समावेशी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय विकासका लक्ष्य एवंम प्रतिवद्धता हासिल गर्दै अन्तर-पुस्तागत गरिबी र बहिष्करण हटाउन मानव पुँजी निर्माण गर्ने।
- जीवनयापनको चक्रमा आईपर्ने जोखिमहरूलाई न्यूनीकरण गरी जीवनयापनलाई सहज बनाउन जीवनचक्रमा आधारित परिपूर्ण सामाजिक सुरक्षाको अवधारणा कार्यान्वयन गर्ने।
- संविधानप्रदत्त मौलिक हक र मानव अधिकारको विश्वव्यापी मान्यतामा आधारित भएर सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमलाई आवश्यकताको आधारमा सञ्चालन गर्ने। यसबाट पारदर्शी रुपमा लक्षित वर्ग तथा समुदाय र क्षेत्रका विपन्न जनसमुदाय अधिकतम रुपमा लाभान्वित हुनेछन्।
- सामाजिक संरक्षणमा राष्ट्रिय लगानी एवम् खर्चको दृष्टिकोणले नेपाल विश्वका केही मुलुक तथा दक्षिण एशियाली मुलुकहरुमा अग्र स्थानमा रहेको छ। कार्यक्रमहरुको प्राथमिकता परिणामुखी एकीकरण र औचित्यतामा आधारित भई गरिने बिस्तारमा केन्द्रित रहनेछ।
- सङ्घले सबै नागरिकलाई न्यूनतम सामाजिक संरक्षणको प्रत्याभूति गर्नेछ। यसका अतिरिक्त प्रदेश सरकार र स्थानीय तहबाट पनि आवश्यकता अनुरुप सामाजिक संरक्षणका कार्यक्रमहरुमा यथोचित स्रोत परिचालन हुनेछ।
- नीतिगत तथा कार्यक्रमगत मार्गदर्शन, समस्त प्रणालीको नियमन, कार्यक्रमहरुको समन्वयात्मक व्यवस्थापन, कार्यक्रमबाट परेको प्रभावको लेखाजोखा र वित्त परिचालन लगायतका पक्षहरुको विश्लेषण एवम् अनुगमन गर्न छुट्टै संस्थागत व्यवस्था हुनेछ।
- प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गरी सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण सम्बन्धी एकीकृत सूचना प्रणाली स्थापना गरिनेछ । यस किसिमको प्रणालीले एकल दर्ता प्रणालीलाई संस्थागत गर्नेछ।
- विश्वव्यापीरुपमा मान्य सामाजिक न्याय र समावेशीता, अवसर तथा अधिकारको न्यायोचित वितरण, सामाजिक सहअस्तित्व, बाल तथा लैंगिक संवेदनशीलता, ऐक्यबद्धता, प्रभावकारिता, जवाफदेहीता, पारदर्शिता र आर्थिक स्थायित्व जस्ता आधारभूत पक्षहरु सर्वग्राह्य हुनेछन्।

उल्लेखित मान्यताहरुका आधारमा एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचनाका देहायका विशेषताहरु हुनेछन्:-

- सबै तहका सरकारबाट सञ्चालित कार्यक्रम तथा स्किमहरु यो संरचनाको राष्ट्रिय सोच, दृष्टिकोण, रणनीति तथा कार्यनीति अनुरुप सञ्चालन गर्न एक निर्देशक दस्तावेजका रुपमा रहनेछ।
- सम्बन्धित निकायहरुले आ-आफ्ना कार्यक्रमको एकीकरण, वर्गीकरण, स्रोत व्यवस्थापन, एकल भुक्तानी प्रणालीको अवलम्बन, सूचना आदान-प्रदान, संयुक्त सूचकहरुको पहिचान लगायतका पक्ष र प्रावधानको विकास र नीति तथा कानूनी सुधारसम्बन्धी कार्यका लागि नेतृत्वदायी भूमिका निभाउनेछन्।
- नेपाल सरकारले सामाजिक संरक्षणका लागि गर्ने लगानी र प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहहरुले सञ्चालन गर्ने कार्यक्रमको लागि अपुग स्रोत जुटाउन यो संरचनालाई आधारका रुपमा लिनेछन् ।

२.२ दीर्घकालीन सोच

सबै नेपालीको जीवनयापनको लागि न्यूनतम सुरक्षाको प्रत्याभूति।

२.३ लक्ष्य

सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण प्रणालीलाई समावेशी, लचिलो, दीगो, गुणस्तरीय, आवश्यकतामा आधारित एवम् प्रभावकारी बनाई सबै नेपालीको पहुँच सुनिश्चित गर्ने।

२.४ उद्देश्य

- समाजका विपन्न र जोखिममा रहेका समुदायको जीविकोपार्जनमा टेवा पुर्याउन सहयोग पुग्ने गरी सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरुमा पहुँच बढाउने। विभिन्न प्रकारका जोखिमका कारण मौजुदा आयस्तर भन्दा तल जानबाट रोक्न सामाजिक सुरक्षाका उपायहरु अवलम्बन गर्नु।
- सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउन उस्तै प्रकारका कार्यक्रमलाई क्षेत्रगत विकास नीति तथा कार्यक्रमहरुसँग आवद्ध गरी एकीकृत र सुदृढ बनाउनु।
- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह बीचको समन्वयमा सामाजिक सुरक्षा प्रणालीको दायरा तथा सेवा सुबिधामा सुधार र विस्तार गर्नु।
- गरिबी, रोग, प्रकोप तथा महामारी र जीवनयापनको चक्रमा आधारित जोखिमहरु न्यूनीकरण गर्दै नागरिकमा जोखिम सामना गर्ने क्षमता र उत्थानशील (Resilient) क्षमताको विस्तार गर्न सामाजिक सुरक्षा प्रणालीलाई विपद् सम्वेदनशील बनाउनु।
- सामाजिक सुरक्षामा परिचालन हुने राष्ट्रिय स्रोत साधनको दिगो, आवश्यकतामा आधारित र प्रभावकारी व्यवस्थापनको लागि उपयुक्त संयन्त्रहरुको विकास गर्नु।

२.५ रणनीति

- सामाजिक सुरक्षाका सुविधाहरु लक्षित समुदाय तथा वर्गमा सहजरूपमा उपलव्ध गराउन सेवा प्रवाह प्रणालीलाई एकीकृत गरिनेछ। लक्षित वर्ग पहिचान र एकल दर्ता प्रणालीलाई संस्थागत गर्न सञ्चालनमा रहेका सामाजिक सुरक्षाका सबै कार्यक्रमहरु आवद्ध हुने गरी एकीकृत सूचना प्रणाली स्थापना गर्ने,
- सामाजकि सुरक्षा भत्ता, शैक्षिक छात्रवृत्ति, स्वास्थ्य बीमा लगायतका क्षेत्रगत सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरु र सीप विकास तालिम, जीविकोपार्जन तथा उद्यमशीलता प्रवर्द्धन गर्ने पूरक आर्थिक-सामाजिक सेवाहरु बीचको सहसम्बन्ध बिश्लेषण गरी परस्पर आवद्धता र टेवा सुनिश्चित गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम र एकीकृत सूचना प्रणालीलाई विपद् प्रतिकार्यमा परिचालन गर्न आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षाको दायित्व बढ्दै गएकाले योगदानमा आधारित प्रणाली अवलम्वन गर्न सकिने क्षेत्र वा सहयोगका उपाय पहिचान गरी विधिसमेत स्पष्ट गर्ने। अनौपचारिक क्षेत्र र अनौपचारिक र वैदेशिक रोजगार क्षेत्रलाई समेत समेट्ने गरी योगदानमूलक सामाजिक बीमा कार्यक्रमहरु (स्वास्थ्य, रोजगारी, बाली र पशु बीमा आदि) लाई प्रोत्साहन र प्रवर्द्धन गर्ने।
- वित्तीय दिगोपनाका लागि सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणका कार्यक्रमहरुमा हुने खर्चको आवधिक विश्लेषण गर्ने पद्धति स्थापना गर्ने।
- सहकारी क्षेत्रलाई सुरक्षण (बीमा) का कार्यक्रमहरू सञ्चालन र विस्तार गर्न प्रोत्साहन गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी क्रियाशील कोषहरुलाई राष्ट्रिय आय वृद्धि तथा समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम हुने गरी एकिकृत रूपले परिचालन गर्ने।
- मौजुदा कानून विपरीत हुनेगरी सुविधा लिने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित र नियन्त्रण गर्ने।

२.६ एकीकृत प्रणाली सञ्चालन तथा दोरोरोपना हटाउनका लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने उपाय

क. सूचना प्रविधिजन्य पूर्वाधार तयार गरी सबै निकाय तथा तहगत सरकारबाट सञ्चालित कार्यक्रम एकल प्रणालीमा आवद्ध गर्ने।

ख. सबै नागरिकलाई राष्ट्रिय परिचयपत्र उपलव्ध गराई एकल परिचय नम्बरका आधारमा सामाजिक सुरक्षा उपलव्ध गराउने।

ग. सामाजिक सुरक्षाका हरेक कार्यक्रम तथा उपायहरुको अलग अलग बजेट संकेतका आधारमा व्यवस्थापन गर्ने।

२.७ कार्यक्रमसम्बन्धी अवधारणा

यस संरचनाको सोच, लक्ष्य र उद्देश्य अनुरुप सञ्चालनमा रहेका र भविष्यमा सञ्चालन गरिने सबै प्रकारका सहयोग कार्यक्रमहरु देहायका अवधारणामा पुनर्संगठित गर्दै लगिनेछः-

२.७.१ अधिकारमा आधारित

सामाजिक सुरक्षालाई मूलतः नागरिकको मौलिक हकबाट निर्देशित अवधारणासापेक्ष बनाइनेछ। नेपालको संविधानले सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणलाई मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरेको र जीवनयापनका लागि आवश्यक स्वास्थ्य, शिक्षा, आवास लगायतका सहयोग राज्यको दायित्वको विषय रहने हुँदा यस अन्तर्गतका कार्यक्रमहरुमध्ये निःशर्त नगद हस्तान्तरण (सामाजिक सुरक्षा, राहत तथा पुनर्स्थापन, छात्रवृत्ति आदि (अनुसूची ४) सङ्घबाट कार्यान्वयन हुनेछ। सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी प्रदेश तथा स्थानीय तहका नीति, कार्यक्रम, संस्थागत संरचना र अनुगमनका कार्यहरु यसै संरचनाबाट निर्देशित हुनेछन्।

२.७.२ आवश्यकतामा आधारित

गरिबी तथा जोखिममा रहेका व्यक्ति, परिवार तथा समुदायको भिन्नभिन्न आवश्यकता पूरा गर्न सामाजिक सहयोगका कार्यक्रम निकायगत रूपमा फरक फरक भएता पनि अन्तर सम्बन्धित हुनेछन्। हाल सञ्चालनमा रहेका कार्यक्रमहरुमध्ये स्थानीय तहको कार्यक्षेत्र भित्रका कार्यक्रमहरुको सञ्चालन जिम्मेवारी क्रमिकरुपमा वित्तीय स्रोत सहित हस्तान्तरण गर्दै लगिनेछ। संङ्घीय नियन्त्रण, नियमन र मापदण्ड अनुसरण गर्नुपर्ने कार्यक्रमहरु (जस्तैः एड्स संक्रमण, महामारी, कण्ठरोग निवारण आदि) को नियन्त्रण सङ्घमै रहने र समपूरक लगानीका लागि प्रदेश तथा स्थानीय तहका कार्यक्रमहरु मूल कार्यक्रमसँग टाँसिएर जाने काँधचढी (Piggyback) कार्यक्रमका रुपमा लैजान प्रोत्साहित गरिनेछ। यस किसिमका कार्यक्रमहरु उच्च जोखिममा रहेका र विपद प्रभावित व्यक्ति तथा परिवारलाई लक्षित गरी उपलब्ध गराईनेछ। अधिकारमा आधारित कार्यक्रमहरुलाई क्षमता र सम्भाव्यता हेरी क्रमशः आवश्यकतामा आधारित कार्यक्रममा रुपान्तरण गर्दै लगिनेछ।

२.७.३ बहुक्षेत्रगत सम्बन्ध र समन्वय

यस अन्तर्गत सामाजिक सुरक्षा प्रदान गरिने विभिन्न क्षेत्रहरु बीचको अन्तरसम्बन्ध स्पष्ट पार्दै सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणलाई जीवनयापन-चक्र (जन्मदेखि वृद्धावस्थासम्म) मा आइपर्ने गरिबी र जोखिम न्यूनीकरणका लागि आवश्यक संरक्षणका उपायका रूपमा विकास गरिनेछ। यी उपायमध्ये सामाजिक बीमा सम्बन्धी कार्यक्रमहरु स्थानीय तहले स्थानीय नीति बनाई सञ्चालन गर्न सक्नेछन्। रोजगार प्रवर्द्धन र श्रम बजार व्यवस्थापनका कार्यक्रमहरुको सञ्चालनमा स्थानीय तहको नै सहभागिता रहनेछ। प्रदेश तथा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन कोषबाट गरिने खर्चका लागि एकल दर्ता प्रणाली अवलम्बन गरिनेछ।

उल्लेखित प्रयोजनका लागि सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरु माथि बुँदा १.३.१ मा गरिएको निःशर्त सामाजिक सहयोग र योगदानमा आधारित उपाय जस्ता मूल वर्गीकरणको संरचनाभित्र रही देहाय अनुसार गरिनेछः-

- आर्थिक तथा सामाजिक रुपले विपन्न तथा विशेष हेरचाहको आवश्यकता भएका वा आधारभूत सेवामा पहुँच नभएका व्यक्ति र परिवारका लागि सामाजिक सहायता,
- जिविकोपार्जन र जोखिमबाट सुरक्षाका लागि योगदानमूलक सुरक्षा तथा सामाजिक बीमा
- सीप विकास, श्रम बजारमा पहुँच तथा रोजगारी प्रवर्द्धनका कार्यक्रमहरु।

२.७.४ योगदानमा आधारित

सहभागिता, अपनत्व तथा वित्तीय दिगोपना समेतको दृष्टिकोणले सम्भव भएसम्म योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाका उपायलाई प्राथमिकता दिइनेछ। स्वास्थ्य बीमा, पशुधन तथा बाली बीमा लगायत अधिकांश बीमा सम्बन्धी कार्यक्रमहरुमा बीमितको योगदानमार्फत सुरक्षाको प्रत्याभूति गरिनेछ। अधिकार र आवश्यकतामा आधारित कार्यक्रमहरुलाई क्षमता र सम्भाव्यता हेरी क्रमशः योगदानमा आधारित कार्यक्रममा रुपान्तरण गर्दै लगिनेछ।

२.८ प्रमुख सूचक

यस संरचनाको कार्यान्वयनबाट सूचकमा आधारित देहायका नतिजाहरु प्राप्त हुने अपेक्षा गरिएको छः-

तालिका २.१: प्रमुख सूचकहरु

राष्ट्रिय लक्ष्य	इकाइ	आ. व. २०७५/७६ को यथार्थ	पन्ध्रौं योजना अवधिको लक्ष्य	दीर्घकालीन लक्ष्य (आ. व. २१००/०१)
गरिबीको रेखामुनी रहेको जनसङ्ख्या (निरपेक्ष गरिबी)	प्रतिशत	१८.७	९.५	०
बेरोजगारी दर	प्रतिशत	११.४	६	३
रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा	प्रतिशत	३६.५	५०	७०
राष्ट्रिय बजेटमा सामाजिक सुरक्षा खर्च	प्रतिशत	११.३	१३.७	१४
सामाजिक सुरक्षामा आवद्ध जनसङ्ख्या	प्रतिशत	१७	६०	१००
स्वास्थ्य बीमामा आवद्ध जनसङ्ख्या	प्रतिशत	७	६०	१००
विपद्का घटनाबाट प्रभावित जनसङ्ख्या	प्रति लाख	१९.५	-	५
विपद्का घटनाबाट मृत्यु हुने जनसङ्ख्या	प्रति हजार	१.७	-	१.०९
योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा बीमा कार्यक्रममा सहभागी	जना (हजार)	१४०	-	-

राष्ट्रिय लक्ष्य	इकाइ	आ. व. २०७५/७६ को यथार्थ	पन्ध्रौं योजना अवधिको लक्ष्य	दीर्घकालीन लक्ष्य (आ. व. २१००/०१)
योगदानकर्ता				
राष्ट्रिय परिचयपत्र प्राप्त नेपाली नागरिक	प्रतिशत	-	१००	१००
मातृ मृत्यु दर (प्रति लाख जीवित जन्ममा)	जना	२३९	९९	२०
५ वर्ष मुनीका बालबालिकाको जन्मदर्ता	प्रतिशत	५६	१००	-
५ वर्ष मुनीको बालमृत्यु दर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा)	जना	३९	२४	८
पाँच वर्ष मुनिका कम तौल भएका बालबालिका	प्रतिशत	२७	१२	२
आधारभूत खाद्य सुरक्षाको स्थितिमा रहेका परिवार	प्रतिशत	४८.२	८०	१००
साक्षरता दर (५ वर्ष माथिको)	प्रतिशत	५८	९०	९८
लैंगिक विकास सूचकांक	सूचकांक	०.९२५	०.९६३	१
मानव विकास सूचकांक	सूचकांक	०.५७४	०.६२४	०.७६०

स्रोत: राष्ट्रिय योजना आयोग।

२.९ योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा प्रणालीमा योगदानको प्रारुप

क. लाभग्राही स्वयंको योगदान,
ख. नेपाल सरकार वा तहगत सरकारबाट हुने योगदान (जस्तैः कर्मचारी संचय कोषकट्टीमा थप रकम),
ग. रोजगारदाताबाट हुने योगदान,
घ. तेस्रो पक्षीय योगदान (जस्तैः सामाजिक सुरक्षा कर),
ङ. वस्तु तथा सेवाको रुपमा योगदान (जस्तैः राहत, उद्धार, स्याहार, श्रमदान आदि)

२.१० संरचना कार्यान्वयनमा तहगत सरकारको भूमिका

यस संरचनाको कार्यान्वयनमा तहगत सरकारको भूमिका देहाय बमोजिम हुनेछः-

- प्रदेश र स्थानीय सरकारको क्षेत्राधिकार भित्रका सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी कार्य सञ्चालन तथा सेवा प्रवाह सम्बन्धी कार्य तत् तत् सरकारहरुले लिने नीति र रणनीतिको लागि यो संरचना मार्गदर्शकको रुपमा रहनेछ।

- यस संरचनामा उल्लेखित नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि संविधानले परिभाषित गरेको संङ्घीय संरचना अनुरूप सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका जिम्मेवारीको आधारमा सामाजिक सुरक्षासँग सम्बन्धित सबै सङ्घ संस्था र संरचनाहरूको आवश्यकता अनुरुप पुनरावलोकन, सुधार तथा संशोधनका कार्यहरु सम्बन्धित निकायबाटै सम्पादन गरिनेछन्।
- राष्ट्रिय नीतिले परिकल्पना गरे अनुसार र संरचनाले निर्दिष्ट गरेका पक्षहरुको सम्बर्द्धन गर्न कानूनी आधार (ऐन, नियम, मापदण्ड, निर्देशिका, कार्यविधि लगायतका दस्तावेजहरु) तयार गरी लागू गरिनेछ।
- सञ्चालित कार्यक्रमहरुमध्ये स्थानीय तहको कार्य क्षेत्रका कार्यक्रमहरुको सञ्चालन जिम्मेवारी हस्तान्तरण गर्नु अघि प्रदेश तथा स्थानीय तहको भूमिका कानूनी रुपमा नै स्पष्ट गरिनेछ।

माथि उल्लेखित कार्यहरु सम्पादन गर्न तहगत सरकारको भूमिका देहाय बमोजिम हुनेछः-

२.१०.१ नेपाल सरकार

- विपन्न र जोखिममा रहेका व्यक्ति तथा परिवारको सुरक्षा र सामाजिक न्यायका लागि सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरु र वितरण प्रणाली व्यवस्थापनका लागि यस राष्ट्रिय संरचनालाई मार्गनिर्देशक दस्तावेजको रुपमा कार्यान्वयन गर्ने।
- सेवाहरुको उपयुक्त वितरण, विभिन्न प्रणालीहरु बीचको अन्तरसम्बन्ध र प्रभावकारी नियमन सुनिश्चित गर्न लाभग्राहीहरुको तथ्यांङ्क आधार, भुक्तानी प्रणाली र गुनासो व्यवस्थापन जस्ता आधारभूत प्रणालीहरुका लागि मापदण्ड निर्धारण गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी एकीकृत सूचना प्रणालीको निर्माण र सञ्चालनको सहजीकरण गर्ने।
- मन्त्रालयहरुबाट सञ्चालित सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरुको प्रमुख उद्देश्यहरु किटान गर्ने।सामाजिक सुरक्षा सेवाको पहुँच तथा विस्तार, भुक्तानी प्रणालीको उपयोग, संयुक्त व्यवस्थापनको संयन्त्र जस्ता विषयमा कार्यगत समन्वय गर्ने।पारदर्शी र सूचनामा आधारित उपयुक्त प्रणालीको अवलम्बन गर्ने।
- सशर्त अनुदान तथा केन्द्रीय विनियोजनका माध्यमबाट सबै प्रकारका सामाजिक सुरक्षा भत्ता, सामाजिक सुरक्षा कोष अन्तर्गतका कार्यक्रमहरु, योगदानमा आधारित कार्यक्रमहरु तथा सामाजिक सुरक्षाका राष्ट्रिय कार्यक्रमहरुमा लगानी एवम् वित्तीय सहयोगको व्यवस्थापन गर्ने।
- कार्यक्रमहरुलाई आर्थिक सामाजिक जोखिमहरुको सामना गर्न सक्ने बनाउन आवश्यकता अनुसार घटाउन, बढाउन वा अद्यावधिक गर्न सकिने क्षमताको विकास गर्ने र वित्तीय स्रोत सुनिश्चित गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षाका सबै कार्यक्रमहरुको अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने, गराउने।
- स्थानीय तहमा समाधान गर्न नसकिएका र प्रदेश तथा संङ्घीय तहमा प्राप्त भएका गुनासाको सुनवाई र व्यवस्थापन गर्ने।

- यो संरचना कार्यान्वयनका लागि आवश्यकतानुसार राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरबाट सहयोग लिने र परिचालन गर्ने।
- सामाजिक संरक्षणका कार्यक्रम र प्रणालीहरुको दक्ष र प्रभावकारी सञ्चालनका लागि प्राविधिक सहयोग प्रदान गरी प्रदेश सरकार र स्थानीय तहहरुको क्षमता विकास गर्ने।
- सामाजिक संरक्षणका विविध नीतिगत कानूनी र संस्थागत पक्षहरुमा समन्वय गर्न, अध्ययन अनुसन्धान गर्न, कार्यक्रम र प्रणालीहरुको अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्न, नवप्रवर्तन र सुधारका कार्यलाई अगाडि बढाउने कार्यमा सरकारलाई मद्दत गर्न एक नियामक केन्द्रीय निकायको स्थापना गर्ने।

२.१०.२ प्रदेश सरकार

- आवश्यकता र वित्तीय दिगोपनलाई ध्यान दिंदै नेपाल सरकारका विभिन्न निकायहरूले कार्यान्वयन गरेका सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरूसँग दोहोरो नपर्ने गरी प्रदेशस्तरमा सामाजिक सुरक्षाका थप कार्यक्रम सञ्चालन गरी संङ्घीय कार्यक्रमहरुलाई सघाउने।
- प्रदेशभित्र आइपर्ने आकस्मिक जोखिमहरुको सामना गर्नका लागि मुख्य कार्यक्रमहरुको लागि संस्थागत क्षमताको विकास लगायत पूर्वतयारीका आवश्यक कार्य गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गतका रोजगारमूलक आयोजनाहरुको तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने।
- प्रदेशमा सञ्चालित सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरुको अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने।
- प्रदेशभित्रका रोजगार आयोजनाहरुको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन गर्ने र स्थानीय तह तथा सङ्घको बीचमा समन्वयको कार्य गर्ने।
- गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरुमा कार्यान्वयन गरिएका कार्यक्रमहरुको समन्वय र सहजीकरण गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण कार्यक्रमहरुको सञ्चालन र सूचना व्यवस्थापन गर्न स्थानीय तहको क्षमता विकास गर्ने ।
- स्थानीय तहमा समाधान गर्न नसकिएका गुनासाहरुको सुनवाई र व्यवस्थापन गर्ने।

२.१०.३ स्थानीय तह

- स्थानीय तहभित्र बसोबास गर्ने सामजिक सुरक्षा प्राप्त गर्न योग्य व्यक्ति तथा परिवार पहिचान गरी सोको अभिलेख तयार गर्ने।
- संङ्घीय र प्रादेशिक सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयन गर्न सूचना र जनसम्पर्क, लाभग्राही पहिचान तथा दर्ता, लाभको वितरण, अनुगमन जस्ता प्रत्यक्ष सम्पर्कमार्फत दिइने सेवाहरु प्रवाह गर्ने।

- गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरुको आवश्यकता र वित्तीय दिगोपनलाई ध्यान दिँदै स्थानीयस्तरमा उपलब्ध हुने स्रोत र सञ्चालन हुने थप कार्यक्रमहरु मार्फत प्रदेश तथा संङ्घीय कार्यक्रमहरुलाई सघाउने।
- सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी तथ्याङ्क अद्यावधिक राख्ने तथा त्यसलाई सार्वजनिक गर्ने |
- स्थानीय तहभित्रका बेरोजगार व्यक्तिहरु तथा रोजगारदाताहरुको तथ्याङ्क सङ्कलन र अद्यावधिक गर्ने र रोजगार विनिमय सेवा सञ्चालन गर्ने।
- स्थानीय तहको बजेट तथा कार्यक्रमबाट विपद् तथा अन्य आर्थिक सङ्कटलाई सम्बोधन हुने प्रकारले रोजगारमूलक आयोजना तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन गर्ने।
- सहकारी, गुठी, र वन उपभोक्ता समूहरुलाई आवश्यक परामर्श र प्राविधिक सहयोग मार्फत सामाजिक स्वास्थ्य बीमा बाली तथा पशु बीमामा सहभागी हुन प्रेरित गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सम्बन्धी स्थानीय गुनासाहरुको सुनवाइ र व्यवस्थापन गर्ने।
- स्थानीय तहमा पारदर्शिता अवलम्बन गर्न वार्षिक रुपमा वितरण भएको रकमको सामाजिक परिक्षण गराउने।

२.११ संरचना कार्यान्वयनको समयावधि

यो संरचनाबाट सोह्रौं योजना अवधिको अन्तिमसम्म र दिगो विकासका लक्ष्यहरु हासिल गर्ने प्रतिवद्धता अवधि (आ. व. २०८६/८७) सम्म गरी आगामी ७ वर्ष (आ. व. २०८०/८१ देखि २०८७/८८) सम्म तीन तहका सरकारका सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम कार्यान्वयनको मार्गदर्शक हुनेछ। पाँच वर्षको मध्यमकालिन अवधिको मूल्याङ्कन पश्चात आवश्यकता र औचित्यताका आधारमा यो संरचनामा परिमार्जन गर्न सकिनेछ। संस्थागत तथा नीतिगत समन्वय सहित संरचनाको कार्यान्वयनका निमित्त गठीत संयन्त्रहरुको प्रभावकारिताका लागि स्थानीय र प्रादेशिक तहमा समेत समीक्षा गरी तीन वटै तहहरुको संस्थागत व्यवस्थामा आवश्यक सुधार गर्दै लगिनेछ। वार्षिक रुपमा बढ्दो लाभाग्राही र लाग्ने खर्चको अनुमान तथा प्रक्षेपण गर्दै सम्बन्धित निकायसँगको सहकार्यमा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा प्रणालीको विस्तार गरिनेछ।

परिच्छेदः तीन
वित्त व्यवस्थापन

३.१ वित्त व्यवस्था

सामाजिक सुरक्षामा क्रमशः बढ्दो खर्च दायित्वका कारण यस्ता कार्यक्रमहरुको विस्तार र व्यवस्थापन चुनौतिपूर्ण बन्दै गएको छ। आ. व. २०५९/६० मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणको खर्च आ.व. २०६९/७० मा २.५ प्रतिशत पुगेको विश्लेषण विश्व बैङ्कको रहेको छ। विकासोन्मुख राष्ट्रहरुमध्ये सामाजिक सुरक्षाका क्षेत्रमा नेपालको व्ययभार उच्च रहेकोमा यस्तो खर्च उल्लेख्य रुपमा बढिरहेको छ। उक्त रकम सोही वर्षको कुल राष्ट्रिय बजेटको १३ प्रतिशत भन्दा बढी रहेको थियो (आर्थिक सर्वेक्षण, २०७५/७६)। यसै गरी चालु आ.व. २०८०/८१ मा यो खर्च बढेर प्रस्तावित कुल वार्षिक बजेट (१७ खर्ब ५१ अर्ब ३१ करोड २१ लाख) को करिव १४.८ प्रतिशत (२ खर्ब ५८ खर्ब ७९ करोड १९ लाख) को हाराहारीमा पुगेको छ। बढ्दो जनसङ्ख्या र औसत आयुमा वृद्धि, वृद्ध भत्ता प्राप्त गर्ने उमेर ६८ वर्ष कायम गरिनु जस्ता कारण पनि यो व्ययभार निरन्तर बढ्दो छ। तालिका ३.१ मा सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणको क्षेत्रमा आ.व.२०६६/६७ देखि २०८०/८१ सम्मको राष्ट्रिय बजेट विनियोजन/ खर्च र सोको वार्षिक वृद्धि उल्लेख गरिएको छ। आ.व. २०७९/८० मा पुँजीगत खर्च करिब रू. २३४ अर्ब रहेको थियो।

तालिका ३.१: सामाजिक सुरक्षामा राष्ट्रिय बजेटको विनियोजन/ खर्च र वार्षिक वृद्धि

आ.व.	सामाजिक सुरक्षामा विनियोजन (रु. लाखमा)	कुल राष्ट्रिय बजेट (रु. लाखमा)	प्रतिशत
२०६६/६७	१०३८.२५	१३३६०४.६१	०.७८
२०६७/६८	४२६५.१८	२१९९६६१.९२	१.९४
२०६८/६९	७२५१.६७	२५९६८९.११	२.७९
२०६९/७०	७५९८	३२३१०९.२२	२.३५
२०७०/७१	४०८०२.३९	३७०२२६.४७	११.०२
२०७१/७२	६०६२०.१८	४२५७८०.७०	१४.२४
२०७२/७३	६९२४६.८१	५२४७८२.९८	१३.२०
२०७३/७४	८३७२४.७१	६५६१६१.५५	१२.७६
२०७४/७५	१०४६५०.९८	७६४५१३.९०	१३.६९
२०७५/७६	१३१५१६.१७	१००९२२१.६	१३.०३
२०७६/७७	१५०४९३.४	१०३९१३३.८	१४.४८
२०७७/७८	१८८७५३	१४७४६४०	१२.१८
२०७८/७९	२५२८००९	१६४७५७६७	११.५३
२०७९/८०	२५३०३६०	१७९३८३७३	११.३४
२०८०/८१	२५८७९१९	१७५१३१२१	१४.८

स्रोतः महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय, अर्थ मन्त्रालय।

विभिन्न आर्थिक वर्षमा सञ्चालित कार्यक्रमहरुको नक्शाङ्न गरेर विश्लेषण गर्दा कार्यक्रमहरुको प्रकार, विनियोजित रकम, क्षेत्रगत दायरा आदिमा समानता भएको नदेखिएकोले वित्तीय विश्लेषणको प्रयोजनका लागि आ. व. २०८०/८१ मा सञ्चालनमा रहेका सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी कार्यक्रमहरु र विनियोजित बजेटलाई एक मात्र विश्लेषणको आधार मानिएको छ। आ.व. २०७९/८० मा पुँजीगत खर्च करिब रू. २३४ अर्ब रहेको थियो। यसरी हेर्दा पुँजीगत खर्च र सामाजिक सुरक्षा खर्च करिब करिब बराबर हुन थालेको देखिन्छ। आ.व. २०८०/८१ मा सञ्चालनमा रहेका सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी कार्यक्रमहरुमा गरिएको बजेट विनियोजन तलको तालिका ३.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ३.२: राष्ट्रिय बजेटको विनियोजनको स्थिति

कार्यक्रमको विवरण/क्षेत्र	**आ.व. २०८०/८१ वार्षिक बजेट (रू. लाखमा)**
सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण	१०९७१००
राहत तथा पुर्नस्थापना	१७६५
आर्थिक पुनरुत्थान राहत तथा सहयोग	२११४६०
लघु बीमा सहयोग कार्यक्रम	३५९४
कण्ठरोग नियन्त्रण कार्यक्रम(साल्ट ट्रेडिङ्ग लिमिटेड)	१६००
खाद्य तथा पोषण सुरक्षा सुधार आयोजना	८३४६
कोभिढ-१९ रेस्पोन्स आयोजना	३२९३
गरिब घर परिवार तथा परिचय पत्र वितरण कार्यक्रम	२२७
गरिबसँग विश्वेश्वर कार्यक्रम	१७७४
पशुपति वृद्धाश्रम	३७०
सामाजिक विकास कार्यक्रम	२२५१
बाल विकास कार्यक्रम	२०१९
राष्ट्रपति महिला सशक्तिकरण परियोजना	२२५४
महिला समुत्थान कार्यक्रम	४४९६
युवा स्वरोजगार कोष	९२४
आवास व्यवस्था कार्यक्रम	४६८१
कर्णाली समृद्धि कार्यक्रम	८७७२
उच्च पहाडी एवम् हिमाली क्षेत्र समृद्धि कार्यक्रम	३०१९
शिक्षाका लागि खाद्य कार्यक्रम (प्राथमिक विद्यालय पौष्टिक आहार)	४१४०
सबैका लागि शिक्षा —शिशु विकास कार्यक्रम	३४७
बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम	४२७
तराई मधेस समृद्धि कार्यक्रम	१७४
स्वास्थ्य क्षेत्र सुधार कार्यक्रम	८७४६४

कार्यक्रमको विवरण/क्षेत्र	आ.व. २०८०/८१ वार्षिक बजेट (रू. लाखमा)
कोभिड-१९ रोकथाम तथा नियन्त्रण कार्यक्रम	५३२९१
एड्स तथा यौनरोग नियन्त्रण कार्यक्रम	५२१८
महामारी रोग नियन्त्रण कार्यक्रम	२९८०
नर्सिङ्ग तथा सामाजिक सुरक्षा सेवा कार्यक्रम	२५७०५
स्वास्थ्य बीमा बोर्ड	७५०००
प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम	५४४
रोजगार प्रवर्द्धन कार्यक्रम	४०१२
जम्मा	**१६१७२४७**
अन्य कार्यक्रमहरु	९७०६७२
सामाजिक सुरक्षाको क्षेत्रमा विनियोजित बजेट	२५८७९१९
कूल बजेट	**१७५१३१२१**
प्रतिशत	**१४.८**

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, आ.व. २०७९/८०

३.२ कार्यक्रमको विस्तार तथा स्रोत परिचालन रणनीति

- यो संरचना अनुसार सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि विषयगत निकायहरुको लागि आवश्यक पर्ने रकम वार्षिक बजेटमा नै व्यवस्था गर्ने। सोको लागि राजस्वबाट प्राप्त रकमको अतिरिक्त विकास साझेदारहरुबाट प्राप्त अनुदान, निजी क्षेत्रको वित्त सहभागिता, व्यक्तिगत बचत, योगदानकर्ता तथा रोजगारदाताको योगदानको रकम समेत उपयोग गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणमा भएको खर्चका लागि विभिन्न निकाय संलग्न हुने तर एकीकृत तथ्याङ्क उपलव्ध नहुने सन्दर्भमा सोको लागि छुट्टै बजेट शिर्षकको माध्यमबाट खर्च व्यवस्थापन गर्ने।
- कार्यान्वयन सहजताका दृष्टिकोणले छरिएर रहेका कार्यक्रमहरुको एकीकरण गरी दोहोरोपना घटाउदै बचत हुने स्रोतलाई बालपोषण सहितको एकीकृत बालविकास कार्यक्रम जस्ता अति जरूरी प्राथमिकताका क्षेत्रमा उपयोग गर्ने।
- विकास साझेदारबाट प्राप्त रकम सामान्यतया सामाजिक सुरक्षा प्रणाली सुदृढीकरणका लागि प्रयोग गर्ने नीति अवलम्वन गर्ने।
- निजी क्षेत्रलाई रोजगारदाताको हैसियतले आफ्ना कामदारको सामाजिक सुरक्षामा योगदान गर्नुका अतिरिक्त संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत सरकारलाई थप स्रोतहरु उपलब्ध गराउन प्रोत्साहित गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणको सन्दर्भमा प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच लागत साझेदारी आकर्षित हुने कार्यक्रम तय गर्ने, दायित्व सुनिश्चित गर्न समग्र लगानी तथा लागत साझेदारीको ढाँचा विकास गर्ने।

- सार्वजनिक खर्चको अनुगमन सर्वेक्षण, सेवा प्रवाह सर्वेक्षण, नियमित अनुगमन, सार्वजनिक सुनुवाई वित्तीय अनुशासन जस्ता सुशासनका पक्षहरूको सुनिश्चितता गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा र जिम्मेवारी तथा उत्तरदायित्व निर्वाह गर्न तथा कार्यक्रमको विस्तार गर्न आवश्यक पर्ने वित्त स्रोतको व्यवस्थापनका लागि स्थानीय तहको क्षमता विकास र प्रणालीगत सुधारको लागि सङ्घ र प्रदेशले स्थानीय तहलाई सघाउने नीति अवलम्बन गर्ने।
- महामारी लगायत विपद् तथा प्रकोपबाट राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा पर्ने असर न्यून गर्न स्थानीय अर्थतन्त्रको विकासमा लगानी गरी विपन्न लक्षित विकासको लागि कार्य गर्ने।

३.३ वित्तीय दीगोपनाका लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरू

- दोहोरोपना हटाउन र दुरुपयोग निवारणका लागि एकीकृत सूचना तथा व्यवस्थापन प्रणाली अनिवार्य रूपले सञ्चालन गर्ने।
- सम्भाव्यताका आधारमा हाल सञ्चालित योगदानरहित स्किमहरुलाई योगदानमा आधारित उपायमा परिणत गर्ने र भविष्यमा तर्जुमा गरिने स्किमहरु सकेसम्म योगदानमूलक तथा निजी क्षेत्रसँग सामन्जस्य हुने गरी तर्जुमा गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षाको खर्च व्यवस्थापनका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको कोष एकीकृत रुपमा परिचालन गर्ने। निजी तथा सामुदायिक र गैर सरकारी क्षेत्रको समेत सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने।
- अधिकारमा आधारित कार्यक्रमहरुलाई व्यक्ति तथा परिवारको आर्थिक अवस्था र क्षमताका आधारमा क्रमश: आवश्यकतामा आधारित प्रणालीमा परिणत गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा करको दायरा विस्तार गरी निजी तथा सामुदायिक र गैर-सरकारी क्षेत्रबाट हुने पारिश्रमिक भुक्तानीमा समेत लागू गर्ने।
- नगदमा उपलब्ध गराइने सामाजिक सुरक्षाको भुक्तानीमा समेत निश्चित प्रतिशत सामाजिक सुरक्षा कर लगाउने।

परिच्छेदः चार
कार्यक्रम कार्यान्वयन, समन्वय, व्यवस्थापन र अनुगमन व्यवस्था

४.१ कार्यक्रम कार्यान्वयन, सूचना प्रणाली तथा समन्वय

सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणका कार्यक्रमहरू हाल नेपाल सरकारका १४ वटा मन्त्रालय र ती अन्तर्गतका विभागहरु, विभिन्न समिति र विशेष कोषहरुबाट अलग-अलग नीतिगत प्रवन्धमार्फत कार्यान्वयन हुँदै आएका छन्। प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले पनि सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न थालेका छन्। तर यी कार्यक्रमहरूमा अन्तर-आवद्धता कायम गरी दोहोरोपना अटाउन नसकिएको अवस्था छ।

सामाजिक संरक्षण कार्यक्रम अन्तर्गत नगद सहायता वितरण/सञ्चालनका लागि गृह मन्त्रालय अन्तर्गत सामाजिक सुरक्षा तथा व्यक्तिगत घटना दर्ता व्यवस्थापन सूचना प्रणाली कार्यान्वयनमा रहेको छ। नगद अनुदान सहायता र सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी सूचनालाई व्यवस्थित गर्न केन्द्रीकृत व्यवस्थापन सूचना प्रणाली सञ्चालनमा रहेको छ। नेपाली नागरिकको वैयक्तिक तथा जैविक विवरण सहितको परिचय खुल्ने गरी विद्युतीय प्रणालीबाट तथ्याङ्क तथा अभिलेख तयार गरी सुरक्षित भण्डारण, उपयोग र नियन्त्रणको लागि राष्ट्रिय परिचयपत्र प्रणाली सञ्चालित छ। सामाजिक सुरक्षा व्यवस्थापन सूचना प्रणाली स्थानीय तहहरुमा समेत विस्तार गरिएको छ। विपद् प्रभावित नगद सहयोगसम्बन्धी तथ्याङ्कको व्यवस्थापन, स्थानीय तहको सहयोगमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरुबाट हुँदै आएको छ। विपद् प्रभावित लगायत सोसँग सम्बन्धित विवरणहरु नेपाल विपद् जोखिम न्यूनीकरण पोर्टलमा अद्यावधिक गर्ने गरिएको छ। यी सबै सूचना व्यवस्थापन प्रणाली सम्बद्ध विवरण गृह मन्त्रालय र राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जीकरण विभागमा रहने व्यवस्था मिलाईएको छ।

योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कोषमा योगदान रकमको दाखिला र सम्बद्ध सूचना व्यवस्थापनको लागि सामाजिक सुरक्षा कोष सचिवालयमा छुट्टै सामाजिक सुरक्षा सूचना प्रणाली विकास गरी सञ्चालनमा ल्याइएको छ।

श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयबाट सञ्चालनमा रहेको प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम अन्तर्गत बेरोजगारहरुको सूचिकृत गर्ने र न्यूनतम रोजगारी प्रदान गर्ने कार्य स्थानीय तहबाट हुँदै आएको छ। यस कार्यक्रम अन्तर्गत स्थानीय तहमा रोजगारी सिर्जना, श्रमिकको माग र आपूर्ति तथा रोजगार सेवासम्बन्धी सूचना व्यवस्थापन लगायत लाभग्राहीहरुको विस्तृत विवरणको लागि स्थानीय तहहरुमा रोजगार सेवा केन्द्र र रोजगार सूचना प्रणालीको व्यवस्था गरिएको छ। कार्यक्रममा भएको लगानीको अनुपातमा अपेक्षित परिणामलाई फलदायी बनाउन आर्थिक पूर्वाधार, भौतिक पूर्वाधार तथा सामाजिक पूर्वाधारको विकासमा थप स्रोत परिचालन गर्न आवश्यक छ।

गरिब घरपरिवारको पहिचानमार्फत उनीहरु लाभान्वित हुने गरी शिक्षा, बीमा, खाद्य सुरक्षा लगायत सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम समेत सञ्चालन गर्ने र सरकारले विभिन्न सहुलियत उपलब्ध गराउनका लागि देशव्यापी रुपमा गरिब घरपरिवार पहिचान तथा परिचयपत्र वितरण कार्यका लागि छुट्टै संयन्त्रको रुपमा गरीब घरपरिवार सहयोग समन्वय बोर्डको सचिवालय भूमि व्यवस्था, गरिबी निवारण तथा सहकारी मन्त्रालयमा रहेको छ। यस किसिमको परिचयपत्र प्राप्त गरेका सेवाग्राहीले पाउने सहुलियत बारे जानकारी गराउने स्पष्ट व्यवस्था हुनु पर्छ।

आर्थिक रुपले विपन्न बीमितको वित्तीय जोखिम न्यूनीकरण गरी स्वास्थ्य सेवामा आम नागरिकको सहज र सरल पहुँच सुनिश्चित गर्न सञ्चालित स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा आवद्ध हुन स्वास्थ्य बीमा कोषले लक्षित वर्गको लागि बेग्लै सूचना प्रणाली स्थापना गरेको छ। उक्त बीमा कार्यक्रम प्रभावकारी बनाउन स्वास्थ्य बीमा बोर्डको स्थानीय तह र स्वास्थ्यसम्बद्ध निकायसँगको सहकार्य प्रभावकारी देखिएको छैन। भुक्तानी प्रणालीलाई स्वचालित बनाउन सकिएको छैन। निजी-स्वास्थ्य संस्थाहरूलाई समेत कार्यक्रममा सहभागी हुने व्यवस्था गर्नु आवश्यक देखिएको छ।

ज्येष्ठ नागरिकको पहिचान गरी लगत राख्ने र राज्यद्वारा प्रदत्त सेवा, सुविधा र सहयोग प्राप्तिका लागि दिइने परिचयपत्रका लागि छुट्टै कार्यविधि सहित तथ्याङ्क व्यवस्थापन र वितरणको काम सम्बन्धित स्थानीय तहबाट भइआएको छ।

माथि उल्लेख गरिएका राष्ट्रियस्तरमा प्रदान गरिएका लाभग्राही परिचयपत्रका अतिरिक्त स्थानीय प्रयोजनका लागि समान किसिमका परिचयपत्रहरु स्थानीय तहहरुबाट पनि जारी हुँदै आएका छन्। सामाजिक संरक्षणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने निकायहरुको कार्यक्रमसँग सम्बन्धित आ-आफ्ना दर्ता व्यवस्थापन र सूचना प्रणाली सञ्चालित छन्। सञ्चालनमा रहेका कतिपय प्रणालीहरुले माग गर्ने र व्यवस्थापन गर्ने सूचनाहरु एकै प्रकृतिका रहेको देखिएको छ। एक निकायले जारी गरेका दर्ताको निस्सा वा परिचयपत्रका सूचनाहरु अर्को कार्यक्रम र संस्थाले प्रयोग गर्न मिल्ने प्रकृतिका देखिएका छन्। तर यस्ता प्रणालीहरूको बीचमा अन्तर-आवद्धता कायम गर्न सकिए छैन्।

उपरोक्त तथ्यबाट सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी विभिन्न निकायका कार्यक्रमहरु एकीकृत तवरले सञ्चालनमा ल्याउन एकीकृत सूचना प्रणाली र प्रभावकारी समन्वयकारी संयन्त्र स्थापित गर्नुपर्ने आवश्यकता टड्कारो देखिएको छ। यस्तो समन्वयात्मक व्यवस्थाबाट एकीकृत सामाजिक सुरक्षा नीति तर्जुमा गर्न, कार्यक्रमको दायरा फराकिलो बनाउन, वित्तीय दिगोपना हासिल गर्न योगदानमा आधारित कार्यक्रमलाई बढावा दिन, कार्यक्रमहरुलाई श्रम तथा रोजगारीसँग आवद्ध गर्दै लैजान, अनुशासित, व्यवस्थित एवम् पारदर्शी ढङ्गबाट सञ्चालन गर्न, कार्यक्रमहरुबाट परेको प्रभावको लेखाजोखा गर्न र वित्तीय पक्ष अनुगमन गर्न सरल हुन्छ। यसले संस्थागत उत्तरदायित्व, जिम्मेवारीबोध र जवाफदेहितालाई पनि सुनिश्चित गर्न मद्दत पुग्ने देखिन्छ। सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणका विभिन्न कार्यहरु सञ्चालन गर्न गराउन तहगत रुपमा देहायका संस्थागत संरचना रहनु आवश्यक छ।

४.२ एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा परिषद्

सामाजिक सुरक्षा बहु-क्षेत्रगत विषय भएकोले एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचनाको नीतिगत समन्वय र कार्यक्रमसम्बद्ध मार्गनिर्देशका लागि नेपाल सरकारका सरोकारवाला मन्त्रालय तथा आयोग र प्रदेश सरकारको समेत प्रतिनिधित्व रहने गरी देहाय बमोजिमको एक उच्चस्तरीय परिषद् गठन हुनेछ।

क) प्रधानमन्त्री - अध्यक्ष
ख) मन्त्री, गृह मन्त्रालय - सदस्य
ग) मन्त्री, अर्थ मन्त्रालय - सदस्य
घ) मन्त्री, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय - सदस्य
ङ) मन्त्री, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय - सदस्य
च) मन्त्री, महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण - सदस्य
छ) मन्त्री, संङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय - सदस्य
ज) मन्त्री, श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय - सदस्य
झ) मन्त्री, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय - सदस्य
ञ) मन्त्री, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय - सदस्य
ट) मन्त्री, भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय - सदस्य
ठ) मुख्य मन्त्रीहरु, सबै प्रदेश - सदस्य
ड) उपाध्यक्ष, राष्ट्रिय योजना आयोग - सदस्य
ढ) सदस्य (सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने), राष्ट्रिय योजना आयोग - सदस्य
ण) सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग - सदस्य-सचिव

सदस्यको रुपमा माथि उल्लेखित मन्त्रीहरु भन्नाले राज्य मन्त्रीलाई समेत बुझ्नु पर्दछ। परिषद्को सचिवालय प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा रहनेछ।

४.२.१ एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा परिषद्को भूमिका र जिम्मेवारी

एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा परिषद्ले देहाय बमोजिमको भूमिका र जिम्मेवारी निर्वाह गर्नेछः-

- विभिन्न मन्त्रालय अन्तर्गत सञ्चालित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम कार्यान्वयनको समीक्षा गर्ने।
- कार्यक्रमको कार्यान्वयन तहमा भएका अन्तर–मन्त्रालय समन्वय सम्बन्धी विषयगत, नीतिगत एवम् कानूनी विषयवस्तुका सम्बन्धमा देखिएका बाधा अड्चन र समस्याको समाधान गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी नीतिहरुको तर्जुमाका लागि विषयगत मन्त्रालयहरुलाई निर्देशन दिने।
- प्रदेश सरकारबाट सञ्चालन गरिने सामाजिक सुरक्षा सम्बद्ध कार्यक्रमहरुको नीतिगत सहजिकरण र लक्षित समूहगत मार्गदर्शन गर्ने।

- नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारबाट अलग-अलग वा संयुक्त रूपमा सञ्चालित कार्यक्रमहरुको समग्र रुपमा सामयिक वर्गीकरण र समीक्षा गरी प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि निर्देशन दिने।
- सामाजिक संरक्षणका कार्यक्रमहरूको वित्तीय दिगोपना सुनिश्चित गर्न र यथाशक्य एकीकरण गर्न आवश्यक प्रक्षेपण तथा विश्लेषण गर्ने।
- कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा देखिने समस्याको समाधानका लागि सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन समन्वय समिति र प्रदेश सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन समन्वय समितिलाई मार्गनिर्देश गर्ने।

४.३ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन समन्वय समिति

एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचनाको कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा नीतिगत सहजीकरणका लागि संङ्घीय तहमा देहाय बमोजिमको एक समन्वय समिति रहनेछ ।

क) उपाध्यक्ष, राष्ट्रिय योजना आयोग - संयोजक
ख) सदस्य (सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने), राष्ट्रिय योजना आयोग - उपसंयोजक
ग) सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग – सदस्य
घ) सचिव, अर्थ मन्त्रालय – सदस्य
ङ) सचिव, गृह मन्त्रालय - सदस्य
च) सचिव, संङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय- सदस्य
छ) सचिव, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय - सदस्य
ज) सचिव, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय - सदस्य
झ) सचिव, महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय - सदस्य
ञ) सचिव, श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय - सदस्य
ट) सचिव, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय - सदस्य
ठ) सचिव, सहरी विकास मन्त्रालय - सदस्य
ड) सचिव, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय - सदस्य
ढ) सचिव, भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय - सदस्य
ण) प्रमुख सचिव, सातै प्रदेश सरकार - सदस्य
त) महानिर्देशक- राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जीकरण विभाग— सदस्य
थ) अध्यक्ष, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासङ्घका - सदस्य
द) अध्यक्ष, नेपाल उद्योग परिसङ्घका - सदस्य
ध) अध्यक्ष, गाउँपालिका राष्ट्रिय महासङ्घ, नेपाल नगरपालिकाका सङ्घ तथा जिल्ला समन्वय समिति महासङ्घ – सदस्य (३ जना)
न) सहसचिव, सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने, राष्ट्रिय योजना आयोग - सदस्य-सचिव

संयोजकले आवश्यकताअनुसार सह-संयोजकलाई समितिको संयोजक भई कामकाज गर्न तोक्न सक्नेछ। समितिमा सामाजिक सुरक्षा र श्रम तथा रोजगार सम्बन्धी निकाय तथा विज्ञहरुलाई आमन्त्रित गर्न सकिनेछ। राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन समन्वय समितिले आफ्ना

बैठकहरुमा आवश्यकता अनुसार नेपाल सरकारका अन्य मन्त्रालयका सचिवहरु, निजी क्षेत्र र राष्ट्रिय सहकारी बोर्डको प्रतिनिधि र नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरुलाई आमन्त्रण गर्न सक्नेछ ।

४.३.१ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन समन्वय समितिको जिम्मेवारी

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन समन्वय समितिको कार्य जिम्मेवारी र भूमिका देहाय बमोजिम हुनेछ।

- आमनागरिक एवं कामदार तथा श्रमिकको सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, कानून, मापदण्डका सम्बन्धमा नेपाल सरकार/उच्चस्तरीय परिषदमा सुझाव पेश गर्ने।
- एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचनाको कार्यान्वयनको समग्र अनुगमन, निरीक्षण गर्ने र निर्देशन दिने।
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था समीक्षा गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा संरचना कार्यान्वयन गर्न नयाँ कार्यक्रमहरुको स्वीकृति वा अनुमोदनका लागि वार्षिक बजेट तर्जुमा प्रक्रिया शुरु हुनु अगावै समन्वय समितिको बैठकको आयोजना गर्ने र सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने निकायहरु बीच नीति, योजना र कार्यक्रम तहमा समन्वय गर्ने।
- अति विपन्न र जोखिममा रहेका व्यक्तिहरुसम्म पहुँच पुर्याउन सेवा प्रवाहका लागि संचालित कार्यक्रमहरुको प्राथमिकता निर्धारण, लागत अनुमान तयारी र आवश्यक सुधारका कार्य गर्ने।
- संङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारका नीति, योजना र कार्यक्रमको समन्वय र सहजीकरण गर्ने।
- आकस्मिक र विपद्को अवस्थामा जोखिमको सामना गर्न सक्ने कार्यक्रमका लागि समेत स्रोत साधनको आवश्यकता र कार्यान्वयन संयन्त्रको सिफारिस गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा नीति र कार्यक्रमको कार्यान्वयन एवम् उपलब्धिको लेखाजोखा गर्नका लागि निगरानी र मूल्याङ्कन प्रणालीको विकास गर्ने।
- परिषदबाट प्राप्त नीतिगत निर्देशनहरुको कार्यान्वयन अवस्थाको अनुगमन गर्ने।
- नीतिगत निर्देशनहरुको कार्यान्वयन प्रगतिको समिक्षा गर्ने र सुधारका लागि सम्बन्धित निकायलाई सुझाव दिने ।
- लाभग्राहीको दर्ता, लाभ रकम वितरण व्यवस्था र गुनासो सम्बोधनका विधि र प्रक्रियाहरुका न्यूनतम मापदण्ड र शर्तहरु सिफारीस गर्ने ।
- विकासका साझेदारबाट सञ्चालित सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी कार्यक्रम सहायता यस संरचना अनुरुप भएको सुनिश्चित गर्ने।
- दातृ निकायको सहायतालाई समन्वयात्मक ढंगबाट एकरूपता एवम् प्रभावकारिता कायम हुने नीतिगत विषयको सिफारिस गर्ने ।
- विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन राष्ट्रिय परिषद, प्रदेश विपद् व्यवस्थापन समिति र स्थानीय विपद् व्यववस्थापन समितिबाट स्वीकृत नीति, योजना तथा कार्यक्रमको अधिनमा रही विपद जोखिम न्यूनीकरण, विपद प्रतिकार्य तथा जोखिम प्रभाव न्यूनीकरण सम्बन्धी एकीकृत तथा क्षेत्रगत योजनाको समन्वय गर्ने। यस सम्बन्धी

अन्तर्राष्ट्रिय प्रणालीको अध्ययन गरी आधुनिक वितरण प्रणालीको स्थापना गर्न निर्देशन दिने।

- सामाजिक सुरक्षा खर्चको अभिलेखीकरण गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई सुदृढीकरण गर्न आवश्यक अन्य कार्यहरू गर्ने।

४.३.२ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन समन्वय समितिको सचिवालय

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन समन्वय समितिको सचिवालय राष्ट्रिय योजना आयोगमा रहनेछ। राष्ट्रिय योजना आयोगका सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने सह-सचिवको नेतृत्वमा कार्यक्रम निर्देशक, योजना अधिकृत र प्राविधिक विशेषज्ञ सहितको सचिवालय समूह क्रियाशील रहनेछ।सचिवालयको कार्य सञ्चालनका लागि आवश्यक कार्यविधि तयार गरिनेछ।

सचिवालयले निम्न जिम्मेवारीहरु वहन गर्नेछः-

- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन समन्वय समितिलाई सामाजिक सुरक्षा नीति तथा कार्यक्रमहरुको तर्जुमा, कार्यान्वयन र समिक्षा गर्नका निम्ति प्राविधिक/विशेषज्ञीय सेवा प्रदान गर्ने कार्यमा सहजिकरण गर्ने।
- यस संरचनामा उल्लिखित अनुगमन सूचकहरुको प्रगति अद्यावधिक गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन समितिको बैठकको आयोजना गर्ने, बैठकको निर्णय उतार गर्ने र अभिलेख राख्ने।
- प्रदेश, नगरपालिका तथा गाउँपालिकामा रहेका समन्वय समितिको सहजकर्ताको भूमिका निभाउने।
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरुको एकीकृत तथा अध्यावधिक तथ्याङ्क संलग्न गरी विश्लेषित विवरण तयार गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सम्बन्धी सूचना तथा जानकारीमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने।
- सचिवालयको नियमित प्रकृतिका कार्यहरू सम्पादन गर्ने।

४.४ प्रदेश सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम समन्वय समिति

एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचनामा प्रदेशस्तरको सामाजिक सुरक्षा संरक्षणका कार्यक्रम कार्यान्वयन, अनुगमन तथा नीतिगत समन्वयका लागि देहाय बमोजिमको एक समिति रहनेछ ।

क) मुख्यमन्त्री - अध्यक्ष
ख) मन्त्री, आर्थिक विकास तथा योजना मन्त्रालय - सदस्य
ग) मन्त्री, सामाजिक विकास मन्त्रालय - सदस्य
घ) मन्त्री, आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय- सदस्य
ङ) मन्त्री, भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय - सदस्य
च) उपाध्यक्ष, प्रदेश नीति/योजना आयोगका सदस्य

छ) प्रदेश तहको विपद् व्यवस्थापन समितिको प्रतिनिधि- सदस्य

ज) गाउँपालिका राष्ट्रिय महासङ्घ, नेपाल नगरपालिकाका सङ्घ र जिल्ला समन्वय समिति महासङ्घहरुको प्रदेश स्तरीय सङ्घ/महासङ्घका अध्यक्षहरू - ३ जना सदस्य

झ) प्रदेश उद्योग वाणिज्य महासङ्घका अध्यक्ष - सदस्य

ञ) प्रदेश उद्योग परिसङ्घका अध्यक्ष - सदस्य

ट) प्रदेश सचिव, सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने मन्त्रालय – सदस्य-सचिव

समितिमा सामाजिक सुरक्षा र श्रम तथा रोजगार सम्बन्धी निकायका प्रतिनिधि र विज्ञहरुलाई आमन्त्रण गर्न सकिनेछ। समितिले आफ्ना बैठकहरुमा प्रदेश सरकारका अन्य मन्त्रालयका सचिवहरु, नागरिक समाज र निजी क्षेत्रका प्रतिनिधिहरुलाई आमन्त्रण गर्न सक्नेछ। समितिको सचिवालय सामाजिक विकास मन्त्रालयमा रहनेछ।

४.४.१ प्रदेश सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम समन्वय समितिको जिम्मेवारी

प्रदेश सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम समन्वय समितिको मुख्य मुख्य जिम्मेवारी देहाय बमोजिम हुनेछः-

क) प्रदेशस्तरका सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी नीति, कार्यक्रम र मापदण्ड तर्जुमा गर्ने र स्थानीय तहमार्फत समन्वय गरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने।

ख) राष्ट्रिय संरचनाले निर्देश गरेका प्रादेशिक कार्यक्रमहरु र महत्वपूर्ण सुधारहरु स्वीकृति वा सिफारिसका लागि वार्षिक बजेट तर्जुमा प्रक्रिया प्रारम्भ हुनु अगावै बैठकको आयोजना गर्ने।

ग) प्रदेश भित्रका सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा बिभिन्न साझेदारहरु बीच नीतिगत र कार्यक्रम सम्बन्धी समन्वय गर्ने।

- गाउँपालिका तथा नगरपालिका सामाजिक सुरक्षा समन्वय समितिहरुसँग समन्वय र सहजीकरण गर्ने।
- नेपाल सरकारबाट आर्थिक, सामाजिक वा अन्य कुनै प्रकारले विभेदमा परेको वर्ग वा समुदायको उत्थान तथा विकासका लागि प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट सञ्चालन गरिने कुनै खास योजनाको लागि प्राप्त हुने विशेष अनुदानलाई सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा लगाउन प्रेरित गर्ने।
- आफ्नो प्रदेशमा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको प्रभावकारिता बढाउन अन्य कार्यहरू सञ्चालन गर्ने।

४.५ स्थानीय तह सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन तथा समन्वय समिति

एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचनाको स्थानीय स्तरमा कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा नीतिगत समन्वय र पृष्ठपोषण गर्न प्रत्येक गाउँपालिका तथा नगरपालिकामा देहाय बमोजिमको एक समिति रहने छः-

क) नगरपालिकाका प्रमुख/गाउँपालिकाका अध्यक्ष - संयोजक

ख) नगरपालिकाका उपप्रमुख/ गाउँपालिकाका उपाध्यक्ष - सदस्य
ग) सामाजिक विकास (विषयगत) समितिका संयोजक - सदस्य
घ) प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत – सदस्य
ङ) स्थानीय उद्योग वाणिज्य सङ्घका अध्यक्षहरू - सदस्य
च) सामाजिक सुरक्षासँग सम्बन्धित महाशाखा/शाखा प्रमुखहरु – सदस्य-सचिव

समितिमा सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण र श्रम तथा रोजगारी सम्बन्धी निकायका प्रतिनिधि र विज्ञहरुलाई आमन्त्रण गर्न सकिनेछ। समितिले आफ्ना बैठकहरुमा सहकारी क्षेत्र र सामुदायीक संस्थाका प्रतिनिधि, स्थानीय नागरिक समाज र निजी क्षेत्रका प्रतिनिधिहरुलाई आवश्यकता अनुरूप आमन्त्रण गर्न सक्नेछ। समितिको सचिवालय सम्बन्धित स्थानीय तहको कार्यपालिकाको कार्यालयमा रहनेछ।

४.५.१ स्थानीय तह सामाजिक सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन तथा समन्वय समितिको जिम्मेवारी

समितिले सम्बन्धित स्थानीय तहमा सामाजिक सुरक्षाको क्षेत्रमा देहायको जिम्मेवारी वहन गर्नेछः-

- स्थानीय तहमा सामाजिक सुरक्षाको राष्ट्रिय संरचनाको कार्यान्वयनको समग्र निर्देशन गर्ने।
- स्थानीय तह भित्रका सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सरोकारवाला पक्षसँग नीतिगत र कार्यक्रम सम्बन्धी समन्वय गर्ने।
- स्थानीय तहमा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको अनुगमन तथा सुपरीवेक्षणका लागि सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन निर्देशिका, २०७५ मा उल्लेखित कार्य जिम्मेवारीको सहजीकरण गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा प्रणाली र वित्तीय आवश्यकताको समीक्षा गर्ने र आवश्यक देखिएका विषयमा प्रदेशको सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन तथा समन्वय समितिलाई सिफारिस गर्ने।
- सहकारी, वन उपभोक्ता समूह र अन्य सामुदायिक संस्थाहरुलाई सामाजिक बीमा कार्यक्रमहरुमा सहभागी हुन प्रोत्साहित गर्ने।
- बेरोजगार तथा रोजगारीको खोजीमा रहेका व्यक्तिहरुको लगत अद्यावधिक गर्न लगाउने र रोजगारमूलक कार्यक्रमहरुमा सरिक गराउने।
- रोजगारमूलक कार्यक्रम मार्फत प्राकृतिक स्रोत संरक्षण तथा स्वरोजगार प्रवर्द्धन, उद्यमशीलता विकास र जीविकोपार्जन प्रवर्द्धनका कार्य गर्ने।
- आकस्मिक जोखिम र विपद्को अवस्थामा तत्काल सहयोग सुनिश्चित गर्न स्थानीय सरकारलाई सघाउने।

- वार्षिक रुपमा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको प्रतिवेदन सार्वजनिक गरी वडास्तरमा सामाजिक परिक्षण गराई पारदर्शी र प्रभावकारी बनाउने।
- सामाजिक सुरक्षाको सेवा प्रवाह प्रभावकारी बनाउन अन्य कार्य गर्ने गराउने।

४.६ अन्य सरोकार निकायहरुको भूमिका

४.६.१ विकास साझेदार

यो संरचना कार्यान्वयनमा विकास साझेदारहरूको भूमिका देहाय बमोजिम रहनेछः-

- सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमसम्बन्धी सहयोगलाई राष्ट्रिय संरचनासँग आवद्ध एवम् एकीकृत गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयन क्षमता विकासमा सहयोग गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी नीति, कार्यक्रम तथा रणनीति तर्जुमाका लागि माग अनुसार आवश्यक सहयोग गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी कार्यक्रमका लागि वित्तीय स्रोत व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने।

४.६.२ निजी क्षेत्र

निजी क्षेत्रको भूमिका देहाय बमोजिम हुनेछः-

- गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा उत्पादन, सहज र सुलभ आपूर्ति एवम् उत्पादनशील र मर्यादित रोजगारी सिर्जनामा गर्न सहयोग गर्ने।
- संस्थागत सुशासन, सुमधुर औद्योगिक सम्बन्ध, बालश्रम निवारण, सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणमा सहभागिता एवम् संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व वहन गर्ने।
- लाभग्राहीहरुको पहिचान र दर्ता तथा भुक्तानी प्रणालीलाई सुदृढिकरण गर्नका लागि अत्याधुनिक प्रविधिको प्रयोगमा (खासगरी बैंङ्किङ र वित्तीय संस्थाहरु तथा सूचना प्रविधि कम्पनीहरुको) सहभागिता सुनिश्चित गर्ने।
- निजी प्रतिष्ठान वा निजी क्षेत्रमा असंगठित तथा अनौपचारिक रुपमा कार्यरत श्रमिकहरुको सामाजिक सुरक्षाका लागि योगदान गर्ने कार्यमा सहभागी हुने।
- कार्यक्रमको तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा सम्बन्धित तहको सरकार, सहकारी संस्था लगायत सम्भावित रोजगारदाताहरुसँग सहकार्य गर्ने।
- नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहसँग आवश्यकता अनुसार सहकारीतामूलक र सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्ने।
- संरचना कार्यान्वयनमा तहगत सरकारलाई सहयोग पुर्याउने।

४.६.३ सहकारी तथा सामुदायिक क्षेत्र

यस संरचनाको कार्यान्वयनमा सहकारी एवम् सामुदायिक क्षेत्रको देहाय बमोजिमको जिम्मेवारी एवम् भूमिका रहनेछः-

- स्थानीय स्रोत, साधन, श्रम, सीप र पूँजी परिचालन गरी रोजगारी तथा आयको अवसर वृद्धिमा सहयोग गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा योजनामा आवद्ध हुने विषय ऐच्छिक नभएको हुँदा संगठित संस्थाहरुले आफू र आफ्ना श्रमिकलाई कोषमा सूचीकरण गरेर सुविधा उपयोगमा अग्रसर रहने।
- सामाजिक बीमा लगायत सुरक्षा र सामाजिक संरक्षणको लक्ष्य तथा प्राथमिकता अनुरुपका क्षेत्रमा कार्यक्रम सञ्चालन गरी गरिबी निवारण, क्षमता वृद्धि, नागरिक सचेतना तथा कर्तव्यवोध र सशक्तिकरणमा सहयोग पुर्याउने।
- गुनासो सुनवाइका लागि वडा भेला, सार्वजनिक सुनवाई, सामाजिक लेखाजोखा जस्ता विधिमार्फत स्थानीय तहसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने।
- संरचना कार्यान्वयन गर्न गराउन तहगत सरकारसँग सहकार्य र हातेमालो गर्ने।

४.७ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम र कार्यान्वयनमा निकायगत जिम्मेवारी

तालिका ४.१ः सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयन जिम्मेवारी

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाम	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन समय	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी परिवर्तन गर्नु पर्ने निकाय
१	जेष्ठ नागरिक भत्ता	गृह मन्त्रालय	स्थानीय तह	चौमासिक	संङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय
२	एकल महिला भत्ता	गृह मन्त्रालय	स्थानीय तह	चौमासिक	संङ्घीय मामीला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

क.सं.	कार्यक्रमको नाम	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन समय	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी परिवर्तन गर्नु पर्ने निकाय
३	अपाङ्गता भत्ता	गृह मन्त्रालय	स्थानीय तह	चौमासिक	संङ्घीय मामीला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय
४	लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति भत्ता	गृह मन्त्रालय	स्थानीय तह	चौमासिक	संङ्घीय मामीला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय
५	बाल पोषण भत्ता	गृह मन्त्रालय	स्थानीय तह	चौमासिक	संङ्घीय मामीला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय
६	विपदमा परी मृत्यु हुनेका लागि राहत तथा उद्धार	गृह मन्त्रालय	संङ्घीय मन्त्रालयहरु, प्रदेश सरकारका निकाय र स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
७	तत्काल राहत	गृह मन्त्रालय	संङ्घीय मन्त्रालयहरु, प्रदेश सरकारका निकाय र स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाम	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन समय	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी परिवर्तन गर्नु पर्ने निकाय
८	विपदको कारण घर पूर्ण रुपले क्षति भएका परिवारलाई राहत तथा पुनस्थापना	गृह मन्त्रालय	संङ्घीय मन्त्रालयहरु, प्रदेश सरकारका निकाय र स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
९	शीतलहर प्रभावित परिवारलाई राहत वितरण	गृह मन्त्रालय	संङ्घीय मन्त्रालयहरु, प्रदेश सरकारका निकाय र स्थानीय निकाय	आवश्यकता अनुसार, तत्काल	
१०	राहत तथा पुनर्स्थापना कार्यक्रम	गृह मन्त्रालय	संङ्घीय मन्त्रालयहरु, प्रदेश सरकारका निकाय र स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
११	दलित विद्यार्थी छात्रवृत्ति	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	
१२	बालिका छात्रवृत्ति	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	
१३	अपाङ्गता छात्रवृत्ति	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	
१४	विपन्न छात्रवृत्ति	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाम	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन समय	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी परिवर्तन गर्नु पर्ने निकाय
१५	सीमान्तकृत तथा लोपोन्मुख छात्रवृत्ति	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	
१६	सडक बालबालिका तथा बालश्रमिक छात्रवृत्ति	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	
१७	शहिदका छोरा छोरीका लागि छात्रवृत्ति	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	
१८	मुक्त कमलरी छात्रवृत्ति	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	
१९	हिमाली आवासीय छात्रवृत्ति	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	
२०	अन्य छात्रवृत्ति	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	
२१	स्यानिटरी प्याड वितरण	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	
२२	विद्यालय खाजा कार्यक्रम	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	
२३	निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	
२४	निःशुल्क उच्च शिक्षा	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाम	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन समय	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी परिवर्तन गर्नु पर्ने निकाय
२५	आमा सुरक्षा कार्यक्रम	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
२६	प्रसुति पूर्वको सेवा	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
२७	सुत्केरी विदा	सम्बन्धित मन्त्रालय	स्थानीय तह	अधिकारमा आधारित, तदर्थ	
२८	आमा र बच्चा पोषण परिपूरण कार्यक्रम (एकीकृत वाल स्वास्थ्य एवम् पोषण)	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
२९	एड्स तथा यौनरोग नियन्त्रण	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	प्रदेश र स्थानिय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
३०	कुष्ठरोग नियन्त्रण कार्यक्रम	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	प्रदेश र स्थानीय तह	वार्षिक, आवश्यकता अनुसार	
३१	सरुवा रोगहरुको निशुल्क उपचार	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	प्रदेश र स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
३२	विपन्न स्वास्थ्य उपचार कार्यक्रम	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
३३	निःशुल्क जाँच तथा उपचार	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	प्रदेश र स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाम	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन समय	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी परिवर्तन गर्नु पर्ने निकाय
३४	निजी आवास पुनर्निर्माण अनुदान (राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण)	राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण	स्थानीय तह	तोकिएको समय अवधिसम्म नियमित	
३५	पाठेघरको मुखको क्यान्सर जाँच	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	प्रदेश र स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
३६	रेविज विरुद्धको खोप	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	प्रदेश र स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
३७	सर्पदंशको उपचार	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	प्रदेश र स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
३८	आङ् खस्ने रोगको उपचार	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	प्रदेश र स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
३९	निःशुल्क खोप सेवा	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
४०	निशुल्क आधारभूत स्वास्थ्य सेवा	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
४१	ज्येष्ठ नागरिक स्वास्थ्य उपचार	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	प्रदेश र स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाम	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन समय	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी परिवर्तन गर्नु पर्ने निकाय
४२	ज्येष्ठ नागरिक यातायात सहुलियत	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
४३	समाज कल्याण कार्यक्रम	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
४४	राष्ट्रपति महिला उत्थान कार्यक्रम/हवाइ उद्दार सेवा	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
४५	बाल कल्याण सहयोग	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	
४६	दिवा शिशु स्याहार केन्द्र	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	

क.सं.	कार्यक्रमको नाम	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन समय	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी परिवर्तन गर्नु पर्ने निकाय
४७	विशेष कृषि उत्पादन कार्यक्रम	कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	
४८	बाली तथा पशुपन्छी बीमा	कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय	अर्थ मन्त्रालय,स्थानीय तह	नियमित	
४९	वर्ड फ्लू क्षतिपूर्ति वितरण	कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय	स्थानीय तह	नियमित	
५०	कृषि क्षेत्र विपद् व्यवस्थापन कार्यक्रम	कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय, स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
५१	उखु उत्पादक किसान अनुदान	कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	
५२	ब्याज अनुदान	कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय	अर्थ मंत्रालय	वार्षिक	
५३	जडिबुटी खेती प्रविधि तथा उद्यम विकास अनुदान	कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय		वार्षिक	
५४	खाद्यान्न ढुवानी अनुदान	वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
५५	कण्ठरोग नियन्त्रण	वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय		नियमित	

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाम	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन समय	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी परिवर्तन गर्नु पर्ने निकाय
५६	सुरक्षित नागरिक आवास कार्यक्रम	सहरी विकास मन्त्रालय	स्थानीय तह	वार्षिक	
५७	जनता आवास कार्यक्रम		स्थानीय तह	वार्षिक	
५८	मुक्त हलिया अनुदान	भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय	स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
५९	जग्गा स्वामीत्व प्राप्तीमा छुट	भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय	स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
६०	निःशुल्क कानूनी सहायता	कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय		तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
६१	निवृत्तिभरण	अर्थ मन्त्रालय	विषयगत मन्त्रालय	नियमित	
६२	उपदान	अर्थ मन्त्रालय	विषयगत मन्त्रालय	नियमित	
६३	उपचार खर्च	अर्थ मन्त्रालय	विषयगत मन्त्रालय	नियमित	
६४	योगदानमा आधारित निवृत्तिभरण कोष	अर्थ मन्त्रालय	विषयगत मन्त्रालय	नियमित	
६५	सुत्केरी तथा शिशु हेरचाह	अर्थ मन्त्रालय	विषयगत मन्त्रालय	नियमित	
६६	काजकृया खर्च	अर्थ मन्त्रालय	विषयगत मन्त्रालय	नियमित	

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाम	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन समय	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी परिवर्तन गर्नु पर्ने निकाय
६७	घातक रोग उपचार खर्च	अर्थ मन्त्रालय	विषयगत मन्त्रालय	नियमित	
६८	वृद्धावस्था संरक्षण	सामाजिक सुरक्षा कोष	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
६९	औषधि उपचार तथा स्वास्थ्य सुरक्षा योजना	सामाजिक सुरक्षा कोष	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
७०	मातृत्व सुरक्षा योजना	सामाजिक सुरक्षा कोष	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
७१	दुर्घटना तथा अशक्तता सुरक्षा	सामाजिक सुरक्षा कोष	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
७२	आश्रित परिवार सुरक्षा	सामाजिक सुरक्षा कोष		तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
७३	स्वास्थ्य बीमा बोर्ड कार्यक्रम	स्वास्थ्य बीमा बोर्ड	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
७४	निशुल्क स्वास्थ्य बीमा	स्वास्थ्य बीमा बोर्ड	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	वार्षिक	

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाम	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन समय	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी परिवर्तन गर्नु पर्ने निकाय
७५	वैदेशिक रोजगारका क्रममा मृत्यु भएकाको परिवारलाई आर्थिक सहायता	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय		तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
७६	वैदेशिक रोजगारका क्रममा अङ्गभङ्ग भएका र गम्भीर बिरामी भएका कामदारलाई प्रदान गरिने आर्थिक सहायता	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय		तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
७७	वैदेशिक रोजगारमा गएका व्यक्तिका परिवारलाई प्रदान गरिने आर्थिक सहायता	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
७८	वैदेशिक रोजगार छात्रवृत्ति (वैदेशिक रोजगारीको क्रममा मृत्यु/अङ्गभङ्ग भएकाका सन्ततिलाई प्रदान गरिने)	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	स्थानीय तह	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
७९	प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	स्थानीय तह	नियमित	
८०	युवा स्वरोजगार कोष	युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय		नियमित	

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाम	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन समय	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी परिवर्तन गर्नु पर्ने निकाय
८१	यातायातमा तेस्रो पक्षीय दुर्घटना बीमा	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय	बीमा समिति, प्रदेश सरकार	नियमित	
८२	महामारी तथा प्रकोपजन्य विशेष बीमा (जस्तैः कोरोना बीमा)	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय र विषयगत मन्त्रालय	बीमा समिति	तदर्थ (आवश्यकता अनुसार)	
८३	कर्मचारी संचय कोष	अर्थ मन्त्रालय		नियमित	
८४	वैदेशिक रोजगारमा रहेका श्रमिकको योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	सामाजिक सुरक्षा कोष, निजी प्रतिष्ठानहरु	नियमित	
८५	कल्याणकारी कोषका कार्यक्रम (सैनिक, प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बल)	नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बल		नियमित	
८६	प्राविधिक शिक्षाका छात्तवृत्ति	प्राविधिक शिक्षाका लागि सीमान्तकृत समूहका विद्यार्थीलाई प्रदान गरिने		नियमित	
८७	प्राविधिक शिक्षाका छात्तवृत्ति	प्राविधिक शिक्षाका लागि प्राविधिक शिक्षालय नभएका स्थानीय तहका विद्यार्थीलाई		नियमित	

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाम	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	कार्यान्वयन समय	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी परिवर्तन गर्नु पर्ने निकाय
		प्रदान गरिने			

४.८ प्रमुख उपलब्धि मापन (परिमाणात्मक तथा गुणात्मक लक्ष्य र सूचक)

प्रस्तुत उपलब्धि मापन सूचकहरु पन्ध्रौं योजना तथा वार्षिक कार्यक्रम मार्फत राष्ट्रियरुपमा हासिल गर्न लिइएका लक्ष्य र नीतिहरु सम्बन्धित छन्। यो संरचना कार्यान्वयनको अवधिभित्रै देहाय बमोजिमका मुख्यमुख्य कार्यहरु सम्पादन गरी संरचनाका प्रमुख अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न सकिनेछ।

तालिका ४.२ः प्रमुख उपलब्धिको मापन

क्र.सं.	नतिजा क्षेत्र	नतिजा उपक्षेत्र (संरचना कार्यान्वयन अवधिमा सम्पादन गरिने मुख्य मुख्य कार्य)	सूचक	जिम्मेवार निकाय
१	सामाजिक आर्थिक असमानता कम गर्न सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रममा समान पहुँच अभिवृद्धि।	• लक्षित समूहको पहिचान गरी सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणका विद्यमान उपायहरुको एकीकरणको व्यवस्था गर्ने। • सञ्चालनमा रहेका सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरु दर्ता प्रणालीमा समावेश हुन नसकी बाहिर रहेका तर दायरामा समेट्नु पर्ने समूहको पहिचान गर्ने। • बहुपक्षीय पोषण योजना, सुरक्षित आमा कार्यक्रम, बाल संरक्षण अनुदान लगायतका सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमलाई पहुँचयोग्य बनाई राष्ट्रव्यापी रूपमा विस्तार गर्ने।	• सञ्चालित कार्यक्रम/स्किमहरु एकीकरण भई विद्यमान सङ्ख्यामा २५ प्रतिशतले कटौति हुने। • सञ्चलित सूचना तथा वितरण प्रणाली बीच आवद्धता स्थापना भएको हुने। दर्ता प्रणालीमा ९० प्रतिशत लाभग्राही पहिचान भई समावेश भएको हुने। • बहुपक्षीय पोषण योजना, सुरक्षित आमा कार्यक्रम, बाल संरक्षण अनुदान लगायतका सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम	• अर्थ मन्त्रालय • सम्बन्धित मन्त्रालय • प्रदेश सरकार • स्थानीय तहहरू

क्र.सं.	नतिजा क्षेत्र	नतिजा उपक्षेत्र (संरचना कार्यान्वयन अवधिमा सम्पादन गरिने मुख्य मुख्य कार्य)	सूचक	जिम्मेवार निकाय
			स्थानीय तहको कार्यान्वयन जिम्मेवारीमा गएको हुने।	
२	विपदबाट सिर्जना हुने सम्भावित जोखिम र प्रकोपको सामना गर्नसक्ने सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमलाई परिमार्जन गर्ने ।	• सबैका लागि अनिवार्य स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम तयार गरी लागु गरिने। • हरेक किसिमका विपद व्यवस्थापनको योजना तर्जुमा गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कार्यान्वयनको संस्थागत प्रणाली विकास गरिने। • विपद् व्यवस्थापन र सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण बीच नीति तथा कार्यक्रमगत सम्बन्ध स्थापना र प्रदेश तथा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिहरुको भूमिका स्पष्ट पार्ने।	• जीवन बीमामा आवद्ध जनसङ्ख्या ४१ प्रतिशतबाट ६० प्रतिशत पुर्याउने। • सबै प्रदेश र स्थानीय तहमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन योजना तर्जुमा भएको र उक्त योजनामा सामाजिक सुरक्षा बारे स्पष्ट उल्लेख भएको हुने। • विपद जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन नियमावली परिमार्जन भई पारित भएको हुने ।	• अर्थ मन्त्रालय • स्वास्थ्य बीमा बोर्ड • गृह मन्त्रालय • प्रदेश सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम समन्वय समिति • स्थानीय तह सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम समन्वय समिति
३	सबैका लागि मर्यादित रोजगारीका अवसरको सुनिश्चितता तथा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा प्रणालीलाई सुदृढ गरी	• अनौपचारिक क्षेत्रमा रहेका श्रमको औपचारिकिकरणका साथै सबै श्रमिकहरुलाई सामाजिक सुरक्षाको दायरामा ल्याइने। • सामाजिक सुरक्षा करको दायरा विस्तार गर्ने। • सामाजिक सुरक्षा करलाई प्रणालीको रूपमा विकास गर्ने। • बीमा व्यवसायको विस्तार गरी सबै नागरिकलाई बीमामा आवद्ध गरिने।	• योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम औपचारिक क्षेत्र बाहिर रहेका योगदानकर्ता समेत समावेश हुने गरी परिमार्जन भएको हुने। • सामाजिक सुरक्षा कर प्रणाली प्रत्येक प्रदेशका कम्तीमा ७ वटा स्थानीय तहमा शुरु भएको हुने। • स्वास्थ्य बीमा लगायत	• श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय • अर्थ मन्त्रालय • स्वास्थ्य बीमा बोर्ड

क्र.सं.	नतिजा क्षेत्र	नतिजा उपक्षेत्र (संरचना कार्यान्वयन अवधिमा सम्पादन गरिने मुख्य मुख्य कार्य)	सूचक	जिम्मेवार निकाय
	सामाजिक सुरक्षालाई सबल र दिगो बनाउने।		बीमामा आवद्ध जनसङ्ख्या ८० प्रतिशत पुगेको हुने।	
४	तहगत सरकार, निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्र, सहकारी र सामुदायिक क्षेत्र बीच सहकार्य, समन्वय र सहयोग बढाउने।	• सामाजिक सुरक्षाका सम्बन्धमा तीन तहका सरकारहरुको भूमिकामा स्पष्टता ल्याउने। • सहकारी र साझेदारीको संयन्त्र एवम् प्रणाली स्थापना गर्ने।	• सामाजिक बीमा र श्रममूलक रोजगारका कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयन कार्यविधिमा स्थानीय तह, सामुदायिक, सहकारी, निजी क्षेत्रको भूमिका रहने गरी परिमार्जन भएको हुने।	• श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय
५	वित्तीय रूपले धान्न सकिने सामाजिक सुरक्षा प्रणालीको विकास गर्ने।	• कार्यक्रमहरुबाट प्राप्त हुने सेवा र प्रणाली सञ्चालनार्थ एवम् समन्वय गर्न छुट्टै संस्थागत व्यवस्था गर्ने। • एकीकृत सामाजिक सुरक्षाका लागि निर्देशक समिति लगायत प्रदेश र स्थानीय तहमा आवश्यक समितिहरु गठन गर्ने।	• निर्देशक समिति लगायत प्रदेश र स्थानीय तहका समितिहरु गठन भई क्रियाशील भएको हुने। • नयाँ कार्यक्रमहरुको स्वीकृत वा अनुमोदनका लागि वार्षिक बजेट तर्जुमा प्रक्रिया शुरु हुनु अगावै समन्वय बैठकहरुको आयोजना भएको हुने। • एकीकृत सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणसम्बन्धी सेवा प्रवाह गर्ने संस्थागत व्यवस्था भएको हुने। • तीनै तहका सरकारबाट सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालनाको लागि	• नेपाल सरकार • सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन समन्वय समिति • प्रदेश तथा स्थानीय तहका समितिहरु

क्र.सं.	नतिजा क्षेत्र	नतिजा उपक्षेत्र (संरचना कार्यान्वयन अवधिमा सम्पादन गरिने मुख्य मुख्य कार्य)	सूचक	जिम्मेवार निकाय
			आवश्यक स्रोतको विनियोजन यथार्थपरक भएको हुने।	

४.९ अनुगमन व्यवस्था

माथि ४.१ मा उल्लेख गरिएका लाभग्राही सम्बन्धी सूचना प्रणाली सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालनका लागि जिम्मेवार मन्त्रालय र निकायमा स्थापित छन्।यी प्रणालीहरु सामाजिक सुरक्षा पद्धतिको प्राविधिक दायरा र लक्षित लाभग्राहीको हित प्रवर्द्धनसँग पूर्णत स्वीकृत भई काम गर्नुपर्ने भएकाले एक अर्कासँग तथ्याङ्कगत वा प्राविधिकरुपमा जोडिएको अवस्था छैन।यी प्रणालीहरु राष्ट्रिय लक्ष्य र सूचकहरुको अनुगमनका लागि सूचना प्रवाह हुनसक्ने गरी तयार नभएको कारणले कुनै एउटा निकायको सूचना प्रणालीको प्रयोगबाट मात्र अनुगमनको समन्वय गर्न सम्भव छैन।यसर्थ संरचना कार्यान्वयनको विभिन्न सूचकहरुको आधारमा देहाय बमोजिम एकीकृत अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरिनेछ।

- सम्बन्धित सूचना प्रणालीको अनुगमनबाट प्राप्त तथ्य/तथ्याङ्कको आधारमा सम्बन्धित नीतिहरुको कार्यान्वयनको उपलब्धि तथा अवसर र चुनौतिका विषयमा प्रत्येक चौमासिकमा समीक्षा गरिनेछ।
- यस्तो अनुगमन र समीक्षामा सङ्घीय सरकारका सम्बद्ध मन्त्रालय तथा विभागका अतिरिक्त प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहको समेत सहभागिता रहनेछ।
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयनसम्बन्धी कठीनाई, संस्थागत कमजोरी, आर्थिक कार्यप्रणाली, भुक्तानी प्रणाली, बैङ्क र वित्तीय जस्ता संरचनाका विषयमा तहगत अनुगमन प्रदेश र स्थानीय तहबाट समेत हुनेछ।
- संरचनाको कार्यान्वयन स्थितिको वार्षिक समीक्षा गरिनेछ।प्रगति अभिलेखनका लागि वार्षिक प्रतिवेदन तथा अलग्गै वित्तीय प्रतिवेदन प्रकाशित गरिनेछ।
- सञ्चालनमा रहेका सूचना प्रणाली मार्फत गरिने सूचना संकलनलाई अन्य सान्दर्भिक सूचना प्रणालीसँग सम्बन्ध स्थापित गरी व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको सुदृढीकरण गरिने छ।
- सामाजिक सुरक्षा नीतिको कार्यान्वयनको समग्र स्थितिको वार्षिक तथा आवधिक मूल्याङ्कन राष्ट्रिय योजना आयोगले गर्नेछ।
- संरचना कार्यान्वयनको सामाजिक सुरक्षा सञ्चालन समन्वय समितिले निश्चित सूचकहरुको आधारमा अनुगमन गर्नेछ।
- सामाजिक सुरक्षाका रणनीति, कार्यनीति एवम् कार्यक्रमहरू तोकिएका सबै लक्षित वर्गहरु लाभान्वित हुने गरी कार्यान्वयनमा आए नआएको, तोकिएको गुणस्तर कायम भए नभएको र लाभग्राही वर्ग सन्तुष्ट रहे नरहेको सम्बन्धमा सरोकारवालाहरूको

सहभागितामा आवधिक/वार्षिक रुपमा मूल्याङ्कन विश्लेषण गरी समसामयिक सुधारका उपाय अवलम्बन गरिनेछ।

- स्थानीय तहबाट वितरण हुने सामाजिक सुरक्षा भत्ता तथा सेवाहरुका सम्बन्धमा लाभाग्राहीको तहमा पारदर्शिता सम्बन्धी अनुगमन गरिनेछ।

४.९.१ विषयगत मन्त्रालय र निकायको भूमिका

- विषयगत मन्त्रालय अन्तर्गत सामाजिक सुरक्षा लगायतका कार्यक्रमहरुबाट सिर्जना हुने रोजगारीको पूर्वानुमान गर्ने।
- समन्वय समितिले मागेको सूचना, सहयोग र परामर्श प्राथमिकताका साथ मन्त्रालयहरुले समयमै उपलब्ध गराउने।
- आफू मातहतका निकायहरुलाई कार्यक्रमको कार्यान्वयन गर्न गराउन आवश्यक निर्देशन दिने।
- मातहतका निकायहरुबाट सञ्चालन भएका कार्यक्रमहरुको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी सोको प्रतिवेदन चौमासिक रुपमा निर्देशक समितिमा पठाउने।
- कार्यक्रमलाई आवश्यक पर्ने अन्तरमन्त्रालय समन्वय र सहयोग उपलब्ध गराउने।
- संरचना कार्यान्वयनमा आफ्नो क्षेत्रका निजी क्षेत्र, सामुदायिक तथा गैरसरकारी क्षेत्र, दातृ निकाय र सहकारी संस्थाहरूको परिचालन गर्ने गराउने।

४.९.२ राष्ट्रिय योजना आयोगको भूमिका

- विषयगत मन्त्रालयहरुले निर्वाह गर्ने भूमिकालाई आवधिक योजना र यस संरचनाको सोच, लक्ष्य, नीति र रणनीतिसँग सामञ्जस्यपूर्ण बनाउन आवश्यक परामर्श, समन्वय र सहयोग गर्ने।
- संरचना कार्यान्वयनबाट प्राप्त प्रतिफल र प्रभाव मापन गर्न सकिने अनुगमन तथा मूल्याङ्कन लागि स्वीकार्य शर्त, मापदण्ड तथा प्रक्रिया निर्धारण गर्ने।
- कार्यान्वयनको अवस्था र प्राप्त उपलब्धिबारे चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षा गर्ने।
- प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकार समेतका लागि उपयोगी अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका सूचक तथा मापदण्ड निर्धारण गर्ने।

४.९.३ अर्थ मन्त्रालय र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको भूमिका

- प्रदेश मन्त्रालय बजेट सूचना प्रणाली (Provincial Line Ministries Budgetory Information Sysytem-PLMBIS/ स्थानीय सञ्चितकोष व्यवस्थापन प्रणाली (Sub-National Treasury Regulatory Application -SuTRA) सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको LMBIS/ PLMBIS/ SuTRA प्रयोजनका लागि छुट्टै बजेट शीर्षक स्थापना गर्न पहल गर्ने।

- सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमगतरुपमा बेग्लै खर्च शीर्षक तथा संकेत तयार गरी लागु गर्न पहल गर्ने।
- मन्त्रालयगत खर्चहरु मध्ये सामाजिक सुरक्षाका क्षेत्रमा खर्च देखिने गरी लेखा राख्न लगाउने र खर्च प्रतिवेदन प्रणाली सम्बन्धी कार्य गर्ने गराउने।
- एकीकृत सामाजिक सुरक्षा कोष (प्रणाली) को विकासमा सहयोग पुर्याउने।

४.१० अनुमान तथा जोखिम

प्रस्तुत संरचनाको तर्जुमा विद्यमान नीतिगत तथा कार्यक्रमसम्बद्ध समस्याहरुको विश्लेषणका आधारमा गरिएको हो। अध्ययन, विश्लेषण र कार्यान्वयन जटिलताका कारण देखापरेका सवालहरु सम्बोधन गर्नु बाञ्छनीय छ। अनुसूची ७ मा उल्लेखित दीर्घकालीन सुझाव तथा सिफारिसहरु क्रमिक रुपमा कार्यान्वयन गरिदैं जाने अनुमान छ।

ठूलो सङ्ख्यामा र उच्च आर्थिक भारसहित आम नेपालीसम्म पुग्ने गरी सञ्चालित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरु बीच निकायगत एवम् कार्यक्रमगत एकरुपता कायम गरी आवश्यक समन्वय र सहकार्यका साथ सञ्चालन गर्ने कार्य चुनौतिपूर्ण देखिन्छ। सरकारी तथा संगठित संस्थाहरुबाट आफूले सञ्चालन गरिरहेका कार्यक्रमको कार्यान्वयन आफैं गर्ने अडानबाट हट्ने सम्भावना कम छ।

स्थानीय तहमा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा हुने लगानी एवम् स्रोत विनियोजनका लागि स्थानीय तहका राजनैतिक नेतृत्वको प्रमुख भूमिका रहने हुँदा वर्तमान अवस्थामा बलपूर्वक पूर्वाधार क्षेत्रमा गरिदैं आएको लगानीका सामु यो क्षेत्रले प्राथमिकता पाउने सम्भावना कम छ।

सामाजिक सुरक्षामा हुने खर्चको दिगो र बढ्दो हिस्सालाई यथोचित मात्रामा राख्न योगदानमूलक उपायहरुको विस्तारका साथ राज्य कोषमा पर्ने भार कम गर्न नसके वित्तीय असन्तुलन हुने जोखिम कायम रहनेछ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- नेपालको संविधान, २०७२।
- कार्य विस्तृतीकरण प्रतिवेदन, नेपाल सरकार, २०७३।
- आर्थिक सर्वेक्षणहरु, बजेट बक्तव्य तथा व्यय अनुमानका विवरणहरु, अर्थ मन्त्रालय
- वार्षिक विकास कार्यक्रमहरु, राष्ट्रिय योजना आयोग ।
- मन्त्रालय र विभाग तथा समितिका प्रकाशनहरु।
- प्रदेश तथा स्थानीय तहका प्रकाशनहरु।
- Assessment of Social Security Allowance Program in NepalS, National Planning Commission, Nepal, May 2012.
- Disaster Risk Reduction in Nepal, Ministry of Home Affairs Nepal, Status Report 2019.
- Dynamics of social protection in fragile contexts: Nepal and Myanmar, Gabriele Koehler and Nicholas Mathers, 2017.
- Evaluating Longer-term Impact of Indonesia's CCT Program: Evidence from a Randomised Control Trial Elan Satriawan, JPAL SEA Conference on Social Protection, 2016.
- Federalism and Social Protection: A Comparative Overview Yasuhiko Matsuda, World Bank, Lahore, Pakistan, 2015.
- Government of the Kingdom of Lesotho, National Social Protection Strategy, 2014.
- Improving Social Protection for the Vulnerable in Nepal: A Review of Social Assistance Programs and Expenditures, the World Bank, 2014.
- Kenya Social Protection Sctor Review, National Development and Vision 2030, Ministry of State for Planning, June 2012.
- Lessons from the UNICEF Nepal Emergency Cash Transfer Programme through Social Assistance, Oxford Policy Management.
- Moving towards a shock responsive and resilient social protection system; Experiences from Nepal Paper prepared for the 5th International Symposium on Asian Development Studies Kathmandu, Nepal, 2019, Thakur Dhakal, UNICEF Nepal /Gabriele Koehler, UNRISD.
- National Social Protection Strategy for the Poor and Vulnerable, Kingdom of Cambodia, Royal Government of Cambodia, April 2011.
- Reducing Inequality and The Brazilian Social Protection System South-South Learning Forum 2014 Rio de Janeiro, March 17.
- Service delivery in a decentralized context: the case of Social Security Allowances UNICEF Nepal, Ludovico Carraro and Soyesh Lakhey, Draft Report, 2018.
- Social Protection in Eastern and Southern Africa: A Framework and Strategy for UNICEF, 2008.
- Social Security Protection in Nepal: Institutional and Capacity Development: ILO 2015.
- Social Protection Operational Plan (2014–2020) Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank, 2014.
- Strengthening Links between Social Protection and Disaster Risk Management for Adaptive Social Protection in Nepal , The World Bank, 2018.
- Sustainable Development Goals, Status and Roadmap: 2016-2030, National Planning Commission, Nepal.
- World Social Protection Report, 2020-2022. ILO.

अनुसूचीहरू

अनुसूची १
सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणसम्बन्धी अवधारणा र परिभाषा

१. सामाजिक सुरक्षा

नेपालको संविधानले आर्थिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, असहाय एकल महिला, अपांगता भएका व्यक्ति, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफैं गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नेपालीलाई कानून बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुने" भनी सामाजिक सुरक्षाका लक्षित तथा लाभग्राहीको रूपमा इङ्गित गरेको छ ।

सामाजिक सुरक्षा भन्नाले जीवनयापनका लागि अतिरिक्त स्रोतहरु नभएका, अत्यन्त जोखिममा परेका, सीमान्तकृत तथा वहिष्करणमा परेका समुदाय/समूहलाई राज्यका तर्फबाट प्रदान गरिने आर्थिक सहयोग (नगद भत्ता वा सहायता - सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७५) लाई बुझाउँछ ।

२. सामाजिक संरक्षण

सामाजिक संरक्षणले सामाजिक सुरक्षाका लागि लक्षित समुदायसम्म राज्यको पहुँच भई सामाजिक सुरक्षा सेवाहरू सुनिश्चित गर्ने नीति, कानून, संस्थागत व्यवस्था र स्रोत सुनिश्चितता जस्ता विषयलाई सम्बोधन गर्दछ।

सामाजिक सुरक्षा र सामाजिक संरक्षणमा अन्तर्निहित आशय र प्राप्त गर्न खोजिएको परिणामको समानताका कारण नै हाम्रो सन्दर्भमा दुबै अवधारणा प्रयोग भएको पाइन्छ । प्रस्तुत संरचनामा नीति, कानून, संस्थागत व्यवस्था र स्रोत सुनिश्चितता जस्ता समग्र विषयको सन्दर्भमा भने सामाजिक संरक्षण शव्द प्रयोग गरिएको छ।

३. अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरुले सामाजिक सुरक्षाका सम्बन्धमा गरेका परिभाषा

निकाय/संस्थाहरू	संस्थागत दृष्टिकोण	परिभाषामा अन्तर्निहीत विषय
United Nations Department of Economic and Social Affairs, (UN/DESA)	•सामाजिक संरक्षण भन्नाले आय प्रत्याभूति तथा स्वास्थ्य सेवामा पहुँचका लागि प्रदान गरिने नगद वा वस्तुगत लाभ पुग्ने सबै प्रकारका माध्यमहरुलाई बुझाउँछ ।	•योगदानमा आधारित सामाजिक बीमा कार्यक्रमहरु (स्वास्थ्यबीमा, प्रसूति बीमा, विपद् व्यवस्थापन बीमा, बेरोजगार लक्षित कार्यक्रम, निवृत्तिभरण, मृत्यु तथा दाह संस्कार खर्च आदि।
International Labour Organisation (ILO)	•सामाजिक संरक्षणले विरामी, अशक्तता, सुत्केरी, श्रम गर्ने क्रममा घाइते, बेरोजगारी, वृद्धावस्था, सामाजिक बहिष्करण जस्ता कारणबाट हुने आय अभावको अवस्थामा संरक्षण प्रदान	राज्यकोषमा आधारित (नगद सहायता, सामाजिक निवृत्तिभरण, बेरोजगार भत्ता, सार्वजनिक रोजगार) कार्यक्रम।

निकाय/संस्थाहरू	संस्थागत दृष्टिकोण	परिभाषामा अन्तर्निहीत विषय
	गर्दछ।	
अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठन	•सामाजिक संरक्षण वा सामाजिक सुरक्षाले जीवनकालभर गरीबी घटाउन र जोखिम न्यूनीकरण गर्न तर्जुमा गरिएका नीति र कार्यक्रमहरुलाई बुझाउँछ।	•बालबालिका एवम् विरामी, अशक्तता, सुत्केरी, श्रम गर्ने क्रममा घाइते, बेरोजगारीका लागि लाभजस्ता योगदानमा आधारित सहायता कार्यक्रम आदि।
विश्व बैङ्क	•सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण पद्धतिले गरिबी र जोखिममा रहेकालाई सबै प्रकारका सङ्कटको र झटका (shock) झेल्न, रोजगारी प्राप्त गर्न, बालबालिकाको स्वास्थ्य र शिक्षामा लगानी गर्न र संरक्षण गर्न मद्धत पुर्याउँछ ।	•सामाजिक सहायता (नगद हस्तान्तरण, विद्यालय खाजा कार्यक्रम र लक्षित खाद्यान्न कार्यक्रमहरु) जस्ता कार्यक्रम
		•सामाजिक बीमा (ज्येष्ठ नागरिक र अपांग अशक्तहरुका लागि भत्ता एवं बेरोजगारी बीमा आदि) ।
		•श्रमबजार सम्बन्धी कार्यक्रमहरु (सीप विकास कार्यक्रम, रोजगार खोजी, श्रम सम्बन्धी कानून सुधार आदि) ।
एशियाली विकास बैङ्क	•सामाजिक संरक्षण वा सामाजिक सुरक्षाले प्रभावकारी श्रमबजार प्रवर्द्धनको माध्यमबाट मात्रै गरिबी घटाउन र जोखिम न्यूनीकरण गर्न, जोखिम र सङ्कटापन्न अवस्थाबाट जनतालाई जोगाउन र आय गुमाउनु पर्ने अवस्थाबाट संरक्षण गर्न तर्जुमा गरिएका नीति एवं कार्यक्रमहरुलाई बुझाउँछ।	•रोजगार प्रबर्द्धन, श्रमबजारको प्रभावकारिता र श्रमिकको सुरक्षाका लागि तर्जुमा गरिने श्रम बजार सम्बन्धी नीति र कार्यक्रम।
		•बेरोजगारी, धान्न नसकिने स्वास्थ्य खर्च, श्रम गर्ने क्रममा घाइते, बढ्दो उमेरका जनसङख्यालाई लक्षित जोखिम कम गर्न बनाइएका सामाजिक बीमा कार्यक्रमहरु।
		•भरथेगको कुनै पनि स्रोत नभएका एकल महिला, घरवारविहिन, मानसिक रुपमा अस्वस्थ व्यक्तिहरूका लागि ल्याइएका सामाजिक सहायता तथा कल्याणकारी कार्यक्रमहरू ।
बङ्गलादेश, ग्रामीण उत्थान समिति	•सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणले सामान्यतया सामाजिक-आर्थिक हस्तान्तरण सेवामा पहुँच, सामाजिक सहयोग र संरक्षण सम्बन्धी सेवाहरु र समता तथा भेदभावरहित कानून तथा नीतिलाई समेट्छ।	•सामाजिक-आर्थिक हस्तान्तरण सम्बन्धी सेवामा पहुँचको निश्चितता ।
		•नगद एवं वस्तुगत सहयोग कार्यक्रम
		○ समता तथा सेवामा भेदभावरहित सुनिश्चितता गर्ने कानून, नीति र विशेष कार्यक्रमहरू।

निकाय/संस्थाहरू	संस्थागत दृष्टिकोण	परिभाषामा अन्तर्निहीत विषय
नेपाल	•नेपालको संविधानले मौलिक हक र राज्यको नीति अन्तर्गत राज्यले नागरिकको सामाजिक सुरक्षा, कल्याण र सामाजिक न्यायलाई प्रत्याभूति गर्ने गरी बृहत्तर दृष्टिकोणबाट सामाजिक संरक्षण प्रवर्द्धन गर्ने गरी नीति, कानून, संस्थागत प्रवन्ध र कार्यक्रम सञ्चालन गरिने व्यवस्था।	•आर्थिकरूपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, असहाय एकल महिला, अपाङ्ता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफैं गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नेपालीको सामाजिक सुरक्षाको अधिकार सुनिश्चित गर्न ल्याइएका नीति तथा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका सुरक्षा तथा संरक्षणजन्य कार्यक्रमहरु। प्रचलित नेपाल कानुनमा गरिएको सामाजिक संरक्षणको साँगुरो परिभाषाले नगद हस्तान्तरणलाई बढी समेटेको देखिन्छ।
स्रोतः United Nations Department of Economic and Social Affairs, अन्तरराष्ट्रिय श्रम सङ्गठन, विश्व बैङ्क, एशियाली विकास बैङ्क, बङ्गलादेश ग्रामीण उत्थान समिति BRAC, नेपालको संविधान र सामाजिक सुरक्षा ऐन,२०७५		

अनुसूची २
सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

देश	शासकीय पद्धति	प्रमुख विशेषता	प्रासङ्गिकता/सान्दर्भिकता
ब्राजिल	• सङ्घीय गणतान्त्रिक शासन पद्धति • विकेन्द्रित शासन पद्धति • जनसङ्ख्याः २१.१० करोड (सन् २०१९) • एक फेडरल जिल्ला, २६ प्रदेश, ५५७० नगरपालिका	• नागरिक अधिकारमा आधारित सामाजिक सहायता • खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको व्यवस्था • नगद सहयोग कार्यक्रम • पेन्सन ६० वर्ष पुगेपछि मात्र पाईने	• निर्देशित आर्थिक स्वायत्तता • सबै तथ्याङ्क तथा पञ्जीकरण स्थानीय सरकारमा • वर्गीकृत तथा निर्धारित लाभ वितरण प्रणाली
इण्डोनेशिया	• गणतान्त्रिक शासन व्यवस्था (राष्ट्रपतीय शासन प्रणाली) • जनसङ्ख्याः २७.०६ करोड (सन् २०१९) • २७ प्रदेश, २४१ जिल्ला र ३६२५ उपजिल्ला, ५६ नगरपालिका र ६६९७९ गाउँहरू	• स्वास्थ्य सेवा योगदानमा आधारित तथा निशर्त • स्वास्थ्य कार्यक्रम करीब ७० प्रतिशत जनसङ्ख्यामा पुगेको • सामाजिक सहायता (खाद्यान्न तथा विद्यार्थी सहयोग) • सेवा क्षेत्रमा कार्यस्थल तथा दुर्घटनामा आय सुरक्षाको प्रत्याभूति	• इस्लामिक सिद्धान्तमा आधारित निर्णय प्रक्रिया • ठूलो जनसङ्ख्याका कारण व्यवस्थापनमा जटिलता
केन्या	• लोकतान्त्रिक गणतन्त्र (राष्ट्रपतीय शासन प्रणाली) • जनसङ्ख्याः ५.२५ करोड (सन् २०१९) • ४७ वटा काउण्टी सरकार (स्थानीय सरकार) को व्यवस्था	• सामाजिक सुरक्षा संवैधानिक हकको रुपमा रहेको • योगदामा आत्धारित कार्यक्रमले १३ प्रतिशत जनता समेटेको	• सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी मिश्रित कार्यक्रमको राम्रो नमूना • एउटै पञ्जीकृत तथ्याङ्क अभिलेखन गर्ने व्यवस्था
मेक्सिको	• संङ्घीय गणतान्त्रिक शासन प्रणाली • केन्द्रिकृत एक दलीय राजनीतिक शासन व्यवस्था • तीन तहको सङ्घीय सरकार • जनसङ्ख्याः १२.७५ करोड (सन् २०१९) • सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकार (नगरपालिका)	• नगद हस्तान्तरण कार्यक्रमहरु सफल • श्रम तथा लैङ्गिक दृष्टिकोणबाट सामाजिक संरक्षण सम्बन्धी कार्यक्रमहरु कमजोर • सामाजिक सुरक्षाको संविधान प्रदत्त अधिकारको अभ्यासको प्रारम्भ	• एकीकृत सामाजिक सुरक्षा संरचना र कार्यक्रम • सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरु आर्थिक रुपमा कमजोर
पाकिस्ता	• इस्लामिक गणतान्त्रिक	• नगद हस्तान्तरण करिब	• अनौपचारिक क्षेत्र (७०

न	व्यवस्था • बहुदलीय शासन प्रणाली • जनसङ्ख्याः २१.६५ करोड (सन् २०१९) • चार प्रदेश, दुई स्वायत्त क्षेत्र (Territory), एक संङ्घीय तथा स्थानीय सरकार	५० लाखलाई (३२ जिल्ला सबै प्रदेश र १३ लाख छात्रछात्रा) • सामाजिक संरक्षण रणनीति र संरचना बनेको • संविधानमा सामाजिक संरक्षण सम्बन्धी स्पष्ट किटानी नभए तापनि आधारभूत सामाजिक सुरक्षाको कानूनी प्रावधान रहेको ।	प्रतिशत) सामाजिक सुरक्षामा समेट्न नसिकएको • नेपालको जस्तै स्थिति विद्यमान
दक्षिण अफ्रिका	• बहुदलीय गणतान्त्रिक पद्धति • तहगत सरकार बीच सहयोग गर्ने शासकीय पद्धति (Cooperative Governance) • विकेन्द्रित शासन व्यवस्था • सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकार • जनसङ्ख्याः ५.८५ करोड (सन् २०१९)	• वृहत (Comprehensive) सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन। • सामाजिक बीमासम्बद्ध कार्यक्रमबाट बेरोजगारी र बालबालिका लक्षित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम संचालित।	• स्वास्थ्य र शिक्षा साझा अधिकार सूचीमा भए पनि केन्द्र सरकारको सामाजिक सुरक्षामा निर्णायक भूमिका • तीन वट तहको गरी सामाजिक सुरक्षामा उच्च प्राथमिकता
लेसोथो	• गरिबीको चपेटामा परेको मुलुक • जनसङ्ख्याः २.१२ लाख (सन् २०१९) • आय वितरण असमानता उच्च (गिनी गुणक ०.५३/ सन् २०१०मा)	• नवजात शिशु तथा बालबालिका स्याहार भत्ता। • सार्वजनिक निर्माणमा मौसमी रोजगारको प्रत्याभूति तर कार्यान्वयन प्रारम्भिक अबस्थामा • बृद्ध तथा अशक्त भत्ता	

अनुसूची ३
सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरुको नक्शाङ्कन

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
क) सामाजिक सहयोग								
गृह मन्त्रालय								
१. सामाजिक सुरक्षा भत्ता								
१.१	जेष्ठ नागरिक भत्ता	साविक कर्णाली अञ्चल र दलित समुदायका ६० वर्ष नाघेका र अन्यको हकमा ६८ वर्ष नाघेका नागरिकहरुलाई प्रदान गरिने मासिक भत्ता	६८ वर्ष नाघेका नागरिकलाई मासिक रु ४०००।- र अन्यलाई मासिक रु २०००।-	चौमासिक	बैंक/नगद	१२७६१३७	अधिकार	
१.२	एकल महिला भत्ता	पतिको मृत्यु भएका जुनसुकै उमेरका र सम्बन्ध विच्छेद वा अविवाहितको हकमा ६० वर्ष नाघेका एकल महिलालाई प्रदान गरिने मासिक भत्ता	मासिक रु २०००।००	चौमासिक	बैंक/नगद	७१६९३३	अधिकार	
१.३	अपाङ्गता भत्ता	अपांगता भएका नागरिकहरु मध्ये पूर्ण अपांगता र अति अशक्त अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुलाई	पूर्ण अपांगता भएका व्यक्तिलाई मासिक रु ३०००।०० र अति अशक्त	चौमासिक	बैंक/नगद	११७०९५	अधिकार	

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
		प्रदान गरिने मासिक भत्ता	अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई मासिक रू. १६००।-					
१.४	लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति भत्ता	नेपाल सरकारले लोपोन्मुख भनी सुचिकृत गरेका विभिन्न १० जातिका नागरिकहरुलाई प्रदान गरिने मासिक भत्ता	मासिक रु. ३०००।-	चौमासिक	बैंक/नगद	२४२०४	अधिकार	
१.५	बाल पोषण भत्ता	बालबालिकाको पोषण अवस्थामा सहयोग पुर्याउने उद्देश्यले पोषण स्थिति कमजोर भएका साविकका कर्णाली अन्चल र दलित समुदायका पाच बर्ष मुनीका बालबालिकाबाट सुरु गरी मानव गरिबी सुचकांङ्कमा पछाडि परेका जिल्लाहरुमा क्रमशः विस्तार गरिने मासिक भत्ता	मासिक रु ४००।-	चौमासिक	बैंक/नगद(आमा वा संरक्षकलाई प्रदान गरिने)	६७९७१५	अधिकार	
२. राहत सहायता								

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
२.१	विपदमा परि मृत्यु हुनेका लागि राहत तथा उद्धार		रु. ४००००। प्रतिव्यक्ति				आवश्यकता	
२.२	तत्काल राहत		रु ५०००।०० सम्म प्रति परिवार					
२.३	विपदको कारण घर पूर्णक्षति		रु २००००।०० सम्म थप रु १५०००।०० प्रति घरपरिवार					
२.४	शीतलहर प्रभावित							
३	राहत तथा पुनर्स्थापना कार्यक्रम	आवश्यकता र औचित्यका आधारमा द्वन्द्व पीडित, सशस्त्र द्वन्द्व घाइते अपाङ्ग, जनआन्दोलन घाइते, जनआन्दोलन घाइते शहीद परिवार, जनआन्दोलन घाइते सन्तति छात्रवृति ।					आवश्यकता	

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय								
४. सबै प्रकारका छात्रवृति (आवासिय सुविधा समेत)								
४.१	दलित विद्यार्थी छात्रवृत्ति	दलित समुदायका बालबालिकाको शिक्षामा अवसर अभिवृद्धि गर्न कक्षा एक देखि आठसम्म अध्ययन गर्ने दलित परिवारका बालबालिकाहरु (गैरआवासीय) लाई प्रदान गरिने रकम	वार्षिक रु ४००।०० प्रति विद्यार्थी	वार्षिक	सम्बन्धित विद्यालय मार्फत नगदै हस्तान्तरण		अधिकार/आवश्यकता स्थानीयतहलाई जाने सशर्त अनुदान	
४.२	बालिका छात्रवृत्ति	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा अध्ययन गर्ने बालिकाहरूको अध्ययनमा सहयोग पुर्याउन प्रदान गरिने छात्रवृत्ति	आवासीय वार्षिक रु ४०,०००।०० (सम्बन्धित विद्यालयलाई अनुदान) गैरआवासीय भौगोलिक क्षेत्र र कक्षा अनुसार वार्षिक रु ४००।- देखि १,५००।- सम्म		सम्बन्धित विद्यालय मार्फत नगदै		अधिकार/आवश्यकता	

क.सं.	कार्यक्रमको नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
४.३	अपाङ्गता छात्रवृत्ति	कक्षा १ देखि १२ सम्म अध्ययन गर्ने अपांगता भएका बालबालिकाहरुलाई प्रदान गरिने नगद सहयोग	आवासीय वार्षिकरु ४०,०००।- (सम्बन्धित विद्यालयलाई अनुदान) गैर आवासीय अपाङ्गताको स्तर अनुसार वार्षिक रु १०००।- देखि रु ५०००।- सम्म	वार्षिक	सम्बन्धित विद्यालय मार्फत नगदै		अधिकार/आवश्यकता	
४.४	विपन्न छात्रवृत्ति	कक्षा ९ देखि १२ सम्म अध्यनरत विपन्न परिवारका विद्यार्थीलाई प्रदान गरिने छात्रवृत्ति	कक्षा ९ र १० का लागि वार्षिक रु. ६,०००।- कक्षा ११ र १२ (विज्ञान विषय) वार्षिक रु २४,०००।- कक्षा ११ र १२ (अन्य विषय) वार्षिक रु. १८,०००।-	वार्षिक	सम्बन्धित विद्यालय मार्फत नगदै		अधिकार/आवश्यकता	
४.५	सीमान्तकृत तथा लोपोन्मुख छात्रवृत्ति	सीमान्तकृत समुदायका लागि संचालित विद्यालयमा अध्ययनरत	आवासीय वार्षिक रु. ४०,०००।- (सम्बन्धित विद्यालयलाई	वार्षिक	सम्बन्धित विद्यालय मार्फत नगदै	आ.व. ०७५।७६ मा रु २अर्व ८७ करोड खर्च अनुमान	अधिकार/आवश्यकता	

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
		(आवासीय) विद्यार्थीका लागि प्रदान गरिने नगद	अनुदान) गैरआवासीय वार्षिक रु ५००।-					
४.६	सडक बालबालिका तथा बालश्रमिक छात्रवृत्ति	सडक बालबालिका तथा बालश्रमिकका लागि (आवासीय) शैक्षिक प्रवन्धका लागि प्रदान गरिने नगद	आवासीय वार्षिकरु ४०,०००।- (सम्बन्धित विद्यालयलाई अनुदान)	चौमासिक	सम्बन्धित विद्यालय मार्फत नगदै		अधिकार/आवश्यकता	
४.७	शहिदका छोरा छोरीका लागि छात्रवृत्ति	शहिदका छोराछोरीलाई अध्ययनमा सघाउ पुर्याउन प्रदान गरिने छात्रवृत्ति (प्रारम्भिक बाल शिक्षादेखि उच्च शिक्षासम्म)	कक्षा ५ सम्म मासिक रु. १,०००।- कक्षा ६ देखि १० सम्म मासिक रु. १,५००।- उच्च मा वि तथा उच्च शिक्षा मासिक रु. २,०००।-					
४.८	मुक्त कमलरी छात्रवृत्ति		आवासीय वार्षिक रु ४०,०००।- गैरआवासीय कक्षा अनुसार वार्षिक रु १,५००।०० देखि रु ५,०००।- सम्म					

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
४.९	हिमाली आवासीय छात्रवृत्ति		आवासीय वार्षिक रु ४०,०००।- (सम्बन्धित विद्यालयलाई अनुदान)					
४.१०	प्राविधिक शिक्षाका छात्रवृत्ति	प्राविधिक शिक्षाका लागि सीमान्तकृत समूहका विद्यार्थीलाई प्रदान गरिने						
४.११	प्राविधिक शिक्षाका छात्रवृत्ति	प्राविधिक शिक्षाका लागि प्राविधिक शिक्षालय नभएका स्थानीय तहका विद्यार्थीलाई प्रदान गरिने						
४.१२	अन्य छात्रवृत्ति	सार्वजनिक निजी साझेदारीमा संचालित विद्यालयमा स्वीकृत कोटामा आवासीय रुपमा अध्ययनरत छात्रछात्रालाइ प्रदान गरिने						
४.१३	स्यानिटरी प्याड	सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा पढ्ने छात्राहरुलाई निशुल्क स्यानीटरी प्याड वितरण	५ जिल्लामा			१३ लाख ४० हजार छात्रा	आवश्यकता	

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
५	विद्यालय खाजा कार्यक्रम	विद्यालय भर्नादर बढाउन र कक्षा छोड्ने दर घटाउन साविकको कर्णाली अञ्चल सहितका ४८ जिल्ला र अन्य लक्षित समूह (लोपोन्मुख तथा अति सीमान्तकृत र मुसहर) का पूर्वप्राथमिक देखि कक्षा ५सम्मका बालबालिकाहरुका लागि संचालित दिवाखाजा।	साविक कर्णाली अन्चलका पाँच जिल्लामा प्रति विद्यार्थी रु. २०।- र कार्यक्रम सञ्चालन भएका अन्य जिल्लाका हकमा प्रति विद्यार्थी रु १५ प्रति दिन का दरले १८० दिनका लागि हुन आउने रकम विद्यालयलाई अनुदान । तर लोपोन्मुख १०, अति सीमान्तकृत १२ र मुसहर जातिका बालबालिकाको हकमा दैनिक खाजा ल्याउने शर्तमा विद्यालयले अभिभावकलाई नगद प्रदान गर्ने ।	चौमासिक	सम्बन्धित विद्यालय	४२ जिल्लाका १० लाख ९४ हजार ३१६ जना (आव ०७५।७६ रु ३.५अर्व	आवश्यकता	

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
६	निशुल्क माध्यमिक शिक्षा	नेपालको संविधान अनुरूप नेपाल सरकारले व्यवस्था गरे बमोजिम निशुल्क माध्यमिक शिक्षा उपलब्ध हुने छात्रवृत्ति	सम्बन्धित विद्यालयलाई अनुदान				अधिकार	
७	निशुल्क उच्च शिक्षा	आर्थिक रुपमा विपन्न, अपांगता भएका र दलित परिवारका विद्यार्थीलाई निशुल्क उच्च शिक्षा उपलब्ध गराइने छात्रवृत्ति	आवासीय वार्षिक रु ४०,०००।- (सम्बन्धित विद्यालयलाई अनुदान)				अधिकार	
स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय								
८	आमा सुरक्षा कार्यक्रम	स्वास्थ्य संस्थामा सुरक्षित प्रसुति गराउने कार्यलाई प्रोत्साहन गर्न प्रदान गरिने नगद	स्वास्थ्य संस्थामा प्रसुति गराउने महिलालाई तराईमा रु. १०००।- पहाडमा रु २०००।- र हिमाली क्षेत्रमा रु ३०००।-	आवश्यक तानुसार	स्वास्थ्य संस्था मार्फत नगद		आवश्यकता	
९	प्रसुति पूर्वको सेवा	गर्भधारण गरेको ४, ६, ८ र ९ महिनामा स्वास्थ्य संस्थामा जाँच गराएमा प्रदान	चार पटक स्वास्थ्य संस्थामा जाँच गराइ स्वास्थ्य संस्थामा प्रसुति	आवश्यक तानुसार	स्वास्थ्य संस्था मार्फत नगद		आवश्यकता	

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
		गरिने नगद	भए पश्चात रु ४००।-					
१०	सुत्केरी विदा	कर्मचारी शिक्षिकाको हकमा तलबी						
११	आमा र बच्चा पोषण परिपूरण कार्यक्रम (एकीकृत बाल स्वास्थ्य एवम् पोषण)	आमा र बच्चाको सुस्वास्थ्य तथा पोषण अवस्था सुधारका लागि प्रदान गरिने सहयोग	गर्भवती महिलाका लागि निशुल्क आइरन चक्की तथा क्याल्सियम र ६ देखि ५९ महिनासम्मका बालबालिकालाई भिटामिन ए तथा १ देखि ५ वर्ष भित्रका बालबालकालाई जुकाको औषधि	आवश्यकतानुसार	स्वास्थ्य कार्यकर्ताहरु मार्फत		आवश्यकता	
१२	एड्स तथा यौनरोग नियन्त्रण	एड्स तथा यौन रोग सम्बन्धी सेवा निशुल्क प्रदान गरिने	Anti Retro Viral (ARV) medicine, Sexually Transmitted Infection (STI) तथा Opportunistic Infection (OI) सम्बन्धी रोगको निशुल्क परीक्षण तथा	आवश्यकतानुसार	सबै अस्पताल तथा प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र		आवश्यकता	

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
			औषधि, निशुल्क Test Kit for Screening का साथै पौष्टिक आहार					
१३	कुष्ठरोग नियन्त्रण कार्यक्रम	बिरामीलाई उपचार केन्द्रसम्म ल्याउन यातायात खर्च	रु. १०००।- (पटके)	आवश्यक तानुसार	उपचार केन्द्र मार्फत		आवश्यकता	
१४	सरुवा रोगहरुको निशुल्क उपचार	औलो, कालाजार, कुष्ठरोग, हात्तिपाइले तथा क्षयरोगको निशुल्क उपचार		आवश्यक तानुसार	तोकिएका स्वास्थ्य संस्था मार्फत		आवश्यकता	
१५	विपन्न स्वास्थ्य उपचार कार्यक्रम	गरिबीको परिचयपत्र प्राप्त गरेका तथा वडाबाट सिफारिश भएका विपन्न नागरिकहरुलाई विभिन्न ८ वटा रोगहरुको उपचार गर्न सहयोग ।	रोग अनुसार बढिमा रू. ४ लाख सम्म सहयोग	आवश्यक तानुसार	तोकिएका अस्पताल हरुबाट	आ.व. २०७५।७६ मा ३५ हजार ३१७ जना	आवश्यकता	
१६	निःशुल्क जाँच तथा उपचार							
१६.१	ज्येष्ठ नागरिक स्वास्थ्य उपचार	विपन्न र जेष्ठ नागरिकलाई स्वास्थ्य उपचारमा सहुलियत	सहुलियतपूर्ण वाह्य उपचार सेवा (OPD) र जेरियाट्रिक वार्ड भएका अस्पतालहरुबा	आवश्यक तानुसार	स्वास्थ्य संस्थाहरु		अधिकार	

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
			ट प्रदान हुने अन्तरंग (Indoor) उपचारमा सहुलियत					
१६.२	पाठेघरको मुखको क्यान्सर जाँच	महिलाहरुको पाठेघरको मुखको क्यान्सर परीक्षण (Visual Inspection Acitic Acid -VIA) विधिबाट निशुल्क गरिने			तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मी भएका स्वास्थ्य संस्थाबाट		आवश्यकता	
१६.३	रेविज विरुद्धको खोप	रेविज विरुद्ध निशुल्क खोप प्रदान गरिने		आवश्यकता अनुसार	अस्पताल तथा स्वास्थ्य केन्द्र		आवश्यकता	
१६.४	सर्पदंशको उपचार	सर्पदंश विरुद्धको उपचार निशुल्क गरिने		आवश्यकता अनुसार	प्रभावित जिल्लाका सर्पदंश उपचार केन्द्रबाट		आवश्यकता	
१६.५	आङ् खस्ने रोगको उपचार	महिलाहरुको आङ् खस्ने रोगको निशुल्क परिक्षण तथा उपचार (शल्यकृया समेत)						
१६.६	निःशुल्क खोप सेवा	बालबालिकाहरुलाई विभिन्न ११ वटा रोग विरुद्ध निशुल्क खोप सेवा		आवश्यकतानुसार	स्वास्थ्य संस्थाहरु मार्फत		अधिकार/आवश्यकता	

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
१६.७	निःशुल्क आधारभूत स्वास्थ्य सेवा	जनस्वास्थ्य सेवा ऐनको दफा ३ को उपदफा ४ अनुसारका स्वास्थ्य सेवाहरु निःशुल्क प्रदान गरिने	निःशुल्क स्वास्थ्य सेवाहरु	आवश्यकतानुसार	स्थानीय तहसम्म का स्वास्थ्य संस्थाबाट		अधिकार	
महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय								
१७	ज्येष्ठ नागरिक स्वास्थ्य उपचार	विपन्न जेष्ठ नागरिकलाई स्वास्थ्य उपचारमा सहयोग पुर्याउन गरिने सहायता		आवश्यकतानुसार	तोकिएका स्वास्थ्य संस्था मार्फत		अधिकार/आवश्यकता/सहुलियत	
१८	ज्येष्ठ नागरिक यातायात सहुलियत							
१९	समाज कल्याण कार्यक्रम	अशक्त र अपाङ्ग भएका व्यक्तिलाई पुनःस्थापनाका लागि प्रदान गरिने संस्थागत सहयोग						
२०	राष्ट्रपति महिला उत्थान कार्यक्रम/ हवाई उद्धार सेवा	दुर्गम क्षेत्रका जोखिममा परेका गर्भवती र सुत्केरी महिलाको हवाई उद्दार कार्यक्रम				आ.व. २०७५।७६ मा ७ जनाको उद्दार	आवश्यकता	
२१	बाल कल्याण सहयोग	विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका तथा जोखिममा परेका						

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
		बालबालिकालाई सहयोग						
२२	दिवा शिशु स्याहार केन्द्र	निजामती सेवाका कर्मचारीहरुको शिशु स्याहारका लागि सिंहदरवारमा शिशु स्याहार केन्द्र सञ्चालन					आवश्यकता	
कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय								
२३	विशेष कृषि उत्पादन कार्यक्रम	कृषकलाई तोकिएको मलको मूल्य अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा वृद्धि भएमा मलमा दिइने अनुदान						
२४	बाली तथा पशुपन्छी बीमा		बीमा शुल्कको ७५ प्रतिशत अनुदान					
२५	बर्ड फ्लू क्षतिपूर्ति वितरण	वर्ड फ्लु प्रभावित क्षेत्रका किसानलाई राहत स्वरुप प्रदान गरिने रकम						
२६	कृषि क्षेत्र विपद् व्यवस्थापन कार्यक्रम	विपद्का कारण कृषि क्षेत्रमा नोक्सान भएमा प्रभावित किसानलाई प्रदान गरिने राहत रकम						

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
२७	उखु उत्पादक किसान अनुदान	उखु उत्पादक किसानलाई उत्पादन परिमाणका आधारमा दिइने अनुदान						
२८	ब्याज अनुदान (अर्थ मंत्रालय)	कृषि पशुपालन तथा अन्य आय आर्जनका कार्यक्रमहरू					आ.व. २०७५/७६	
२९	जडिबुटी खेती प्रविधि तथा उद्यम विकास अनुदान							
उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय								
३०	खाद्यान्न ढुवानी अनुदान	तोकिएको दुर्गम जिल्लाहरुमा खाद्यान्न ढुवानीमा अनुदान		आवश्यकता अनुसार			आवश्यकता	
३१	कण्ठरोग नियन्त्रण	तोकिएका दुर्गम जिल्लाहरुमा आयोडिनयुक्त नून ढुवानीमा अनुदान						
सहरी विकास मन्त्रालय								
३२	सुरक्षित नागरिका आवास कार्यक्रम	अति विपन्न, लोपोन्मुख र सीमान्तकृत वर्गका परिवारका लागि सुरक्षित, किफायती				१२ हजार घर निर्माण		

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
		र वातावरण-मैत्री आवास निर्माण गर्न अनुदान।						
३३	जनता आवास कार्यक्रम	तोकिएका समुदायका परिवारका लागि आवास निर्माण गरी सहुलियतपूर्ण मूल्यमा उपलव्ध गराउने।						
भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय								
३४	मुक्त हलिया अनुदान	मुक्त हलियालाई जग्गा खरिद, घर निर्माण तथा मर्मत संभार अनुदान				जग्गा खरिद १००० जना, घर निर्माण १५३१ र घर मर्मतसम्भार ५७१८ जना (आ.व. २०७५।७६ फागुनसम्म)		
३५	जग्गा स्वामित्व प्राप्तिमा छुट	• शहीदका आश्रितको नाउँमा स्वामित्व प्राप्त हुने लिखतमा दस्तुर र शुल्क पूर्णरुपमा छुट • दृष्टिविहिन, अपाङ्ग, दलित एवं पिछडिएका जातिहरूको नाममा						

क.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
		स्वामित्व प्राप्त हुँदा घर जग्गा रजिष्ट्रेशन दस्तुरमा २५ प्रतिशत र • महिलाको नाममा स्वामित्व प्राप्त हुने रजिष्ट्रेशन दस्तुरमा नगरपालिकामा २५ प्रतिशत र गाउँपालिकामा ३० प्रतिशत छुट दिइने व्यवस्था						
कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय								
३६	निःशुल्क कानूनी सहायता							
ख) सामाजिक बीमा								
अर्थ मन्त्रालय /सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय								
३७	**निवृत्तिभरण तथा उपदान**							
३७.१	निवृत्तिभरण	निजामती कर्मचारी, प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी, नेपाली सेना र शिक्षकहरुलाई निश्चित सेवा अवधि पूरा गरी सेवाबाट अनिवार्य अवकाश	प्रचलित नियम अनुसार	मासिक				

क.सं.	कार्यक्रमको नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
		हुँदा मासिक रुपमा प्रदान गरिने रकम						
३७.२	उपदान	निजामती कर्मचारी, प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी, नेपाली सेना र शिक्षकहरुलाई निवृत्तिभरण पाउने सेवा अवधि नपुग्दै अवकास भएमा प्रदान गरिने एकमुष्ट नगद	प्रचलित नियम अनुसार	एकमुष्ट				
३७.३	उपचार खर्च	निजामती कर्मचारी, प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी, नेपाली सेना र शिक्षकहरुलाई सेवा अवधिमा वा सेवा निवृत्त भएपछि प्रदान गरिने उपचार खर्च	प्रचलित नियम अनुसार	तोकिएको सीमा भित्र रहि आवश्यकता अनुसार				
३७.४	योगदानमा आधारित निवृत्तिभरण कोष	निजामति कर्मचारी, प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी, नेपाली सेना २०७५ श्रावण पछि नियुक्त हुने कर्मचारीलाई उपलब्ध हुने	प्रचलित नियम अनुसार	सेवा निवृत्तिभरण (अवकास पछि)				
कर्मचारी सञ्चय कोष								

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
३८.१	सुत्केरी तथा शिशु हेरचाह	दुई पटकसम्म (प्रति प्रसुति सुत्केरी तथा शिशु हेरचाह खर्च) रु ७५००।००						
३८.२	काजकृया	सेवाकालमा मृत्यु भएका सदस्यको परिवारलाई काजकृया वापत अनुदान रु ४०,०००।००						
३८.३	घातक रोग उपचार खर्च	नेपाल सरकारले तोकेको नौवटा घातक रोगहरुमा उपचार खर्चको सोधभर्ना (म.प. को नियम अनुसार हुने)						
३८.३	योगदानमा आधारित कोष कट्टी	सार्वजनिक क्षेत्रका कर्मचारीहरुको मासिक तलवबाट निश्चित रकम कट्टी गरी त्यत्ति नै रकम थप गरेर अवकास पछि उपलव्ध गराउने	निश्चित रकम कट्टी र थप	अनिवार्य	नगद		योगदान	
३९. सामाजिक सुरक्षा कोष								
३९.१	वृद्धावस्था संरक्षण	योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐन २०७५ अनुसार औपचारिक क्षेत्रमा	खातामा रहेको रकमलाई १६० ले भाग गर्दा हुन आउने रकम	मासिक	बैक मार्फत खातामा भुक्तानी		अधिकार	

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
		काम गरी १५ वर्षसम्म योगदान गर्ने ६० वर्ष उमेर पूरा भएका व्यक्तिहरुलाई प्रदान गरिने निवृत्तिभरण	आजिवन					
३९.२	औषधी उपचार तथा स्वास्थ्य सुरक्षा योजना	योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐन २०७५ अनुसार योगदान गर्ने योगदानकर्तालाई प्रदान गरिने औषधि उपचार खर्च	आवश्यकतानुसार वर्षमा बढिमा रु १ लाख मात्र	आवश्यतानुसार	तोकिएका अस्पताल		अधिकार	
३९.३	मातृत्व सुरक्षा योजना	योगदानमा आधरित सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७५ अनुसार योगदानकर्ता वा निजको पत्नी गर्भवती भएमा गर्भावस्थामा स्वास्थ्य परिक्षण, उपचार, सुरक्षित प्रसुति, नवजात बालकको उपचार तथा बिदामा रहदाको पारिश्रमिक समेतको रकम	आवश्यकतानुसार	आवश्यकता अनुसार	व्यक्ति स्वयम तथा स्वास्थ्य संस्था मार्फत		अधिकार	

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
३९.४	दुर्घटना तथा अशक्तता सुरक्षा	योगदानमा आधरित सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७५ अनुसार रोजगारीजन्य वा अन्य दुर्घटनामा परेमा वा व्यवसायजन्य रोग लागेमा पाउने उपचार खर्च	रोजगारीजन्य दुर्घटना वा व्यवसायजन्य रोग उपचार सम्पूर्ण खर्च र अन्य दुर्घटना भए प्रति श्रमिक बढिमा रु. सात लाख। काम गर्न असक्षम भए असक्षमता प्रतिशतका आधारमा तोकिए बमोजिम आजीवन निवृत्तिभरण।	उपचार खर्च आवश्यकता अनुसार र निवृत्तिभरण भए आजीवन मासिक	स्वास्थ्य संस्था तथा बैंक		अधिकार	
३९.५	आश्रित परिवार सुरक्षा	योगदानमा आधरित सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७५ अनुसार योगदानकर्ताको मृत्यू भएमा आश्रित परिवारलाई प्रदान गरिने मासिक निवृत्तिभरण शैक्षिक वृत्ति तथा अन्तिम संस्कार खर्च	आजीवन निवृत्तिभरण तथा तोकिए बमोजिम अन्य खर्च।	१८ वर्ष पूरा नभएसम्म मासिक शैक्षिक वृत्ति तथा आश्रित पति /पत्नीलाई मासिक निवृत्तिभरण	बैंक		आवश्यकता	

क.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
३९.६	वैदेशिक रोजगारमा रहेका व्यक्तिको लागि सामाजिक सुरक्षा	सम्बन्धित कार्यविधि बमोजिम	तोकिए बमोजिम।	तोकिए बमोजिम	बैंक		आवश्यकता	
३९.७	अनौपचारिक र स्वरोजगारमा रहेका व्यक्तिको लागि सामाजिक सुरक्षा	सम्बन्धित कार्यविधि बमोजिम	तोकिए बमोजिम।	तोकिए बमोजिम	बैंक		आवश्यकता	
४०. स्वास्थ्य बीमा बोर्ड								
४०.१	स्वास्थ्य बीमा बोर्ड कार्यक्रम	५ जना सम्मको परिवारलाई वार्षिक रु. ३५००।०० प्रिमियम लिइ वार्षिक रु. १५०,०००।- सम्मको स्वास्थ्य उपचार सेवा उपलब्ध गराइने।	रु. १५०,०००।- सम्म (प्रति परिवार)।			७१८००००		
४०.२	निःशुल्क स्वास्थ्य बीमा	गरिबीको रेखामुनी रहेका परिवार र ६८ वर्ष पुगेका ज्येष्ठ नागरिकको निःशुल्क स्वास्थ्य बीमा गरिने व्यवस्था	रु. एक लाखसम्म।					

क.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
ग) श्रम बजार र रोजगारी								
श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय								
४१. वैदेशिक रोजगार आर्थिक सहायता								
४१.१	वैदेशिक रोजगारका क्रममा मृत्यू भएकाको परिवारलाई आर्थिक सहायता	वैदेशिक रोजगारका क्रममा अशक्त वा मृत्यु भएमा निजलाई उद्दार गरी वा निजको मृत शरीर स्वदेश ल्याउदा परिवारलाई गरिने सहयोग	बढिमा रु. १ लाख ५० हजार	आवश्यकता अनुसार		५०० जना २०७६।७७ साउनदेखि माघसम्म	आवश्यकता	
४१.२	वैदेशिक रोजगारका क्रममा अङ्गभङ्ग भएका र गम्भीर बिरामी भएका कामदारलाई दिइने आर्थिक सहायता					२१८		
४१.३	वैदेशिक रोजगारमा गएका व्यक्तिका परिवारलाई दिइने					१३		

क.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
	आर्थिक सहायता							
४१.४	वैदेशिक रोजगार छात्रवृत्ति (वैदेशिक रोजगारीको क्रममा मृत्यु /अङ्गभङ्ग भएकाका सन्ततिलाइ दिइने)					३९१		
४२	प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम	बेरोजगार व्यक्तिलाई एक आर्थिक वर्षमा स्थानीय विकास-निर्माणका आयोजनामार्फत कम्तिमा १०० दिनको न्यूनतम रोजगारी प्रदान गरिने						
४२.२	योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा	औपचारिक क्षेत्रका श्रमिक र रोजगारदाताबाट निश्चित रकम योगदान गरी बनेको कोषबाट श्रमिकको अवकास पछि	योगदान कोषबाट उपलब्ध	अनिवार्य	नगद		योगदान	

क्र.सं.	कार्यक्रम को नाम	कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण	सेवा, सुविधा, सहुलियत	उपलब्ध गराइने समय (तत्काल, आवधिक, स्वेच्छिक वा अनिवार्य)	सुविधा प्रदान गरिने माध्यम	लाभग्राही सङ्ख्या (जना)	आधारित (अधिकार, आवश्यकता वा योगदान)	कैफियत
		उपलब्ध हुने।						
युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय								
४३	युवा स्वरोजगार कोष	स्वरोजगार कर्जा लिने युवा व्यवसायीलाई व्याज अनुदान						

अनुसूची ४

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरुको नक्शाङ्कन (अधिकार, आवश्यकता, योगदानमा आधारित)

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम	मौलिक हकमा आधारित	आवश्यकतामा आधारित	अधिकार र आवश्यकता दुबैमा आधारित	योगदानमा आधारित
सामाजिक सुरक्षा भत्ता				
राहत तथा उद्धार				
राहत तथा पुनर्स्थापना कार्यक्रम				
सबै प्रकारका छात्रवृत्ति (आवासीय समेत)				
विद्यालय खाजा कार्यक्रम				
आमा सुरक्षा कार्यक्रम				
प्रसुति पूर्वको सेवा				
आमा र बच्चा पोषण परिपूरण कार्यक्रम (एकीकृत बाल स्वास्थ्य एवम् पोषण)				
एड्स तथा यौनरोग नियन्त्रण				
कुष्ठरोग नियन्त्रण कार्यक्रम				
सरुवा रोगहरुको निःशुल्क उपचार				
विपन्न स्वास्थ्य उपचार कार्यक्रम				
निःशुल्क जाँच तथा उपचार				
ज्येष्ठ नागरिक स्वास्थ्य उपचार				
समाज कल्याण कार्यक्रम				
राष्ट्रपति महिला उत्थान कार्यक्रम/हवाई उद्दार सेवा				
बाल कल्याण सहयोग				
विशेष कृषि उत्पादन कार्यक्रम				
बाली तथा पशुपन्छी बीमा				
उखु उत्पादक किसान अनुदान				
ब्याज अनुदान (अर्थ मन्त्रालय)				
जडिबुटी खेती प्रविधि तथा उद्यम विकास अनुदान				
खाद्यान्न ढुवानी अनुदान				

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम	मौलिक हकमा आधारित	आवश्यकतामा आधारित	अधिकार र आवश्यकता दुबैमा आधारित	योगदानमा आधारित
कण्ठरोग नियन्त्रण				
सुरक्षित नागरिक आवास कार्यक्रम				
मुक्त हलिया अनुदान				
जग्गा स्वामित्व प्राप्तिमा छुट				
निःशुल्क कानूनी सहायता				
निवृत्तिभरण उपदान उपचार खर्च बीमा				
कर्मचारी संचय कोष				
सामाजिक सुरक्षा कोषका कार्यक्रम				
स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम				
वैदेशिक रोजगारका आर्थिक सहायता				
प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम				
युवा स्वरोजगार कोष				

अनुसूची ५
तहगत सरकारका सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरुको नक्साङ्कन

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम	हाल सञ्चालनमा रहेका कार्यक्रम	कार्य जिम्मेवारी		
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह
सामाजिक सुरक्षा भत्ता				
राहत तथा उद्धार				
राहत तथा पुनर्स्थापना कार्यक्रम				
सबै प्रकारका छात्रवृत्ति (आवासीय समेत)				
विद्यालय खाजा कार्यक्रम				
आमा सुरक्षा कार्यक्रम				
प्रसुति पूर्वको सेवा				
आमा र बच्चा पोषण परिपूरण कार्यक्रम (एकीकृत बाल स्वास्थ्य एवम् पोषण)				
एड्स तथा यौनरोग नियन्त्रण				
कुष्ठरोग नियन्त्रण कार्यक्रम				
सरुवा रोगहरुको निःशुल्क उपचार				
विपन्न स्वास्थ्य उपचार कार्यक्रम				
निःशुल्क जाँच तथा उपचार				
ज्येष्ठ नागरिक स्वास्थ्य उपचार				
समाज कल्याण कार्यक्रम				
राष्ट्रपति महिला उत्थान कार्यक्रम/हवाई उद्दार सेवा				
बाल कल्याण सहयोग				
विशेष कृषि उत्पादन कार्यक्रम				
बाली तथा पशुपन्छी बीमा				
उखु उत्पादक किसान अनुदान				
ब्याज अनुदान (अर्थ मन्त्रालय)				
जडिबुटी खेती प्रविधि तथा उद्यम विकास अनुदान				
खाद्यान्न ढुवानी अनुदान				
कण्ठरोग नियन्त्रण				
सुरक्षित नागरिक आवास कार्यक्रम				

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम	हाल सञ्चालनमा रहेका कार्यक्रम	कार्य जिम्मेवारी		
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह
मुक्त हलिया अनुदान				
जग्गा स्वामित्व प्राप्तिमा छुट				
निःशुल्क कानूनी सहायता				
निवृत्तिभरण उपदान उपचार खर्च बीमा				
कर्मचारी संचय कोष				
सामाजिक सुरक्षा कोषका कार्यक्रम				
स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम				
वैदेशिक रोजगारका आर्थिक सहायता				
प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम				
युवा स्वरोजगार कोष				

अनुसूची ६

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमका समस्याहरू

क्र.सं.	प्रमुख कार्यक्रम	समस्याहरु	सुधारका पक्ष
१.	सामाजिक सुरक्षा भत्ता	• नेपालीको औसत आयुमा वृद्धिका कारण वार्षिक लाभग्राही सङ्ख्यामा वृद्धि। • जुनसुकै आय समूहका लागि समान सहयोग भएकाले विपन्नहरु मारमा परेको। • विभिन्न प्रकारका सेवा निवृत्त रकम प्राप्त गर्नेहरुलाई दोहोरो सुविधा लिनबाट रोक्न सूचना प्रणाली नबनेको। • एकल महिलाको परिभाषा र सहयोग पाउने उमेर पुन: निर्धारण हुने सम्भावनामा लाभग्राहीको असन्तुष्टि। • पुनः विवाहको अभिलेख व्यवस्थापन जटिल। • बाल पोषण भत्ता जन्म दर्तासँग पूर्णरुपमा आवद्ध गर्न नसकिएको। • सबै बालबालिकालाई समेट्न नसकिएको। • अपाङ्गताको वर्गीकरण वस्तुगत बनाउन नसकिएको। • भत्ता वितरण प्रकृया अझै पनि पारदर्शी र प्रभावकारी हुन नसकेको। सबै स्थानीयतहका बैंकहरूमा भुक्तानी सरलीकरण नभएको। • मन्त्रिपरिषद्को कार्यकारी निर्णयबाट अझै पनि अपारदर्शी ढंगबाट भत्ता पाउने लाभग्राही थप हुनु। जस्तै: मानव सेवा आश्रम आदि संस्थाहरुका नाममा भत्ता भुक्तानी हुनु।	• एकल दर्ता प्रणालीको विकास गर्ने। • विपन्नताको परिभाषा र न्यून आय नियमावलीमा तोकिनुपर्ने। • बालपोषण भत्तालाई देशैभरका बालबालिकालाई उपलब्ध गराउने। • स्थानीयतहमा बैंकिङ्ग सुविधा विस्तार।
२.	उद्धार तथा राहत सहायता	• विपदमा परेकालाई गरिने राहत तथा उद्धारका कार्य सावधानी बेगर पटके निर्णयमा आधारित रहेको। • आपतकालीन उद्धारको सहयोगलाई बैंकिङ्ग पद्धतिमा आवद्ध गर्न नसकिएको। • मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार र लैङ्गिक हिंसाका पीडितहरूलाई तत्काल उद्धार तथा राहतका लागि पीडित केन्द्रित संरचनाको अपर्याप्तता। • विपद्का घटना घटनासाथ प्रभावितलाई	• कार्यक्रम र स्कीमहरुको एकीकरण र सहयोग बारे पूर्व निर्धारित कार्यविधिहरुको निर्माण। • एउटै सूचना र तथ्याङ्क र प्रणालीको प्रयोग ।

क्र.सं.	प्रमुख कार्यक्रम	समस्याहरु	सुधारका पक्ष
		स्वचालितरुपमा सहायता दिने लचकता कार्यक्रमहरुमा नभएको। • गृह मन्त्रालयबाट समय-समयमा कार्यविधि परिमार्जन गरिने र सोको सूचना प्रभावितहरुमा कम पुग्ने गरेको। • सिफारिस आदि कागजात विपद्का समयमा जुटाउन कठिनाइ भएको। • तथ्याङ्क सङ्कलनमा त्रुटी हुँदा वास्तविक प्रभावितहरु छुट्ने गरेको। • राहत राशी भन्दा प्रकृया पूरा गर्न र यातायात खर्च ठूलो हुने गरेको।	
३.	सबै प्रकारका छात्रवृत्ति (दलित, बालिका, आपाङ्गता, विपन्न, सीमान्तकृत तथा लोपोन्मुख, मुक्त कमलरी, बालश्रमिक आदि) , विद्यालय खाजा, आवासीय विद्यालय सहयोग आदि	• वर्गीय (गरिब) लक्षित हुनुपर्नेमा जातीय/लैंगिक लक्षित हुनु। • पालिकाले स्थानीय परिवेश अनुसार नीति बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्नेमा केन्द्रबाट सबैका लागि एकै खालको नीति बनाई कार्यान्वयन गरिनु। • स्थानीय स्तरमा उत्पादन कम हुने र भएकै उत्पादनलाई पनि दिवा खाजा कार्यक्रममा आवद्ध गर्न नसकिएको। • प्रतिवेदन बेगर तीन वटै तहका सरकारबाट वितरण हुने छात्रवृत्ति रकमको अभिलेख एकीन हुन नसकेको। • विश्व खाद्य कार्यक्रमबाट सञ्चालन भएका कार्क्रमको खर्च र लाभान्वितको अभिलेख नराखिएको।	• स्थानीयतहमा कार्यक्रम सञ्चालन जिम्मेवारी दिन सकिने । • छात्रवृत्ति स्कीमहरु एकीकरण गर्ने ।
४.	सबै प्रकारका आधारभूत तथा	• स्थानीय तहबाट औषधी खरिदमा भएको कुल खर्च एकीन हुन नसकेको। • अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन जारी भए पनि त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन	• छनौटका आधारहरु तय गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई दिन उपयुक्त हुने।

क्र.सं.	प्रमुख कार्यक्रम	समस्याहरु	सुधारका पक्ष
	निःशुल्क स्वास्थ्य सेवा तथा उपचार (आमा सुरक्षा, प्रसुति पूर्वको सेवा, आमा र बच्चा पोषण परिपूरण, एकीकृत बाल स्वास्थ्य एवम् पोषण, विपन्न स्वास्थ्य उपचार, ज्येष्ठ नागरिक स्वास्थ्य उपचार कार्यक्रम आदि)	नहुँदा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि पूर्वाधारमा सहज पहुँच नहुनु। • विपन्न नागरिकको छनौटको आधार तय नभएका कारण स्थानीयतहले माग भएका सबैलाइ सिफारिश गर्ने गरेको। • विपन्न परिचय-पत्रको वितरण र कार्यान्वयनमा ढिलाइ।	• स्थानीय तहलाई आर्थिक रुपमा जिम्मेवार बनाइनुपर्ने। • सेवाग्राही/लाभग्राही/ प्रभावितले स्कीमपिच्छै बेग्लाबेग्लै परिचयपत्र बनाउनुपर्ने अवस्थाको अन्त्य गर्न एकल दर्ता हुनुपर्ने ।
५.	समाज कल्याण कार्यक्रम (ज्येष्ठ नागरिक स्वास्थ्य उपचार, ज्येष्ठ नागरिक यातायात	• समाज कल्याण तथा बालबालिका सुरक्षा र हित संरक्षण सम्बन्धी कार्यक्रम काठमाडौं केन्द्रित रहेको। • हवाइ उद्धारका लागि समन्वय इकाइ र हेलिकप्टर सुविधा केन्द्रमा मात्र उपलब्ध हुनु। • सूचना छिटो प्रवाह हुने प्रणाली स्थापना नहुनु। • सबै स्थानीय तहहरुमा उपयुक्त हेलिप्याड नहुनु। • स्थानीय स्वास्थ्यसंस्थाबाट उपचार सेवा नै नलिइ एकैचोटी उद्धारको माग गर्नु।	• सबै प्रकारका जटिलताका लागि हवाई उद्धार गर्नुपर्ने मान्यता हटाउन स्पष्ट कार्यविधि बनाइनुपर्ने र स्थानीय तहका स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरु क्षमतायुक्त बनाइनुपर्ने।

क्र.सं.	प्रमुख कार्यक्रम	समस्याहरु	सुधारका पक्ष
	सहुलियत, हवाई उद्धार र सेवा, बाल कल्याण सहयोग आदि)		
६.	कृषि उत्पादन कार्यक्रम (बाली तथा पशुपन्छी बीमा, वर्ड फ्लू क्षतिपूर्ति, कृषि क्षेत्र विपद् व्यवस्थापन कार्यक्रम, उखु उत्पादक किसान अनुदान, जडिबुटी खेती प्रविधि तथा उद्यम विकास अनुदान आदि)	• मलमा अनुदानको व्यवस्था भए पनि परिवहनमा लामो समय लाग्नु। • अन्य मुलुकबाट आयात गरी ल्याउनु पर्ने कारणले कृषकलाई आवश्यक परेका वखत मलको आपूर्ति हुन नसक्नु। • सानो सानो मूल्य हुने भएका कारण बाली बीमामा कम आकर्षण हुनु। • बीमाको दावी भुक्तानीको प्रकृया लामो हुनु। • क्षतिको यथार्थ विवरण संकलन गर्न नसकिनु। • किसानलाई राहत रकम प्राप्त गर्न लामो समय लाग्नु।	• क्षति विवरणमा स्थानीय तहलाई अधिकार सहित जिम्मेवार बनाइनुपर्ने ।
७.	सुरक्षित नागरिक आवास कार्यक्रम (जनता आवास	• निर्माण भएका घर बस्न लायक नभएको गुनासो रहेको। • बसाईको प्रमाण पत्र, जग्गाधनीको लालपुर्जा, तिरो भुक्तानी गरेको लगायतका कागतपत्र उपलब्ध गराउन कठिनाइले गर्दा भूमिहीनहरुलाइ सहयोग पुर्याउन कठिनाइ भएको।	• प्रकृयागत सरलीकरण

क्र.सं.	प्रमुख कार्यक्रम	समस्याहरु	सुधारका पक्ष
	कार्यक्रम, मुक्त हलिया अनुदान आदि)		
८.	स्वास्थ्य बीमा बोर्ड	• प्रदेश र स्थानीय सरकारको अपनत्व नदेखिएको। • कागजपत्र र बिल र दाबी प्रणाली र समग्र सेवाप्रवाहलाई जटिल झन्झटिलो बनाएको। • सरकारी स्वास्थ्य संस्थाबाट मात्र उपचार गराउनुपर्छ भन्ने मान्यता।	• आधारभूत सुधार गर्नु पर्ने।
९.	बैदेशिक रोजगार सहायता तथा बैदेशिक रोजगार कल्याणकारी कोष	• बैदेशिक रोजगार कल्याण कोषको सहयोग परिवारले पाउन प्रकृया झन्झटिलो र लामो समय लाग्ने खालको रहेको।	• बैदेशिक रोजगार कल्याण कोषले प्रदान गर्ने सबै सेवालाई स्थानीय तहमा विकेन्द्रित गर्नु पर्ने।
१०.	योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम र अन्य श्रम तथा सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम	• योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनामा सबै रोजगारदातालाई आकर्षित गर्न नसकिएको।	• सामाजिक सुरक्षाको परिभाषा र जिम्मेवार मन्त्रालय/निकाय बारे स्पष्ट हुनुपर्ने।
११.	प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम	• न्यूनतम रोजगारीको बारेमा स्पष्ट बुझाई हुन नसकेको। • सबै बेरोजगारको विवरण रोजगार व्यवस्थापन सूचना प्रणालीमा प्रविष्टि हुन नसकेको। • सरकारले दिने रोजगारीको स्पष्ट प्रारुप तयार हुन नसकेको। • सूचिकृत बेरोजगारहरूलाई निजी क्षेत्रमा काममा खटाउन नसकिएको।	• स्थानीय तहको स्रोत उपर नियन्त्रण लगायत स्थानीय तहलाई जिम्मेवार बनाई कार्यान्वयन गर्ने।

क्र.सं.	प्रमुख कार्यक्रम	समस्याहरु	सुधारका पक्ष
		• प्रदेश सरकारहरुसँग समन्वयको कमी रहेको। • खेतीपातीको काम नहुने महिनामा हुनुपर्नेमा आर्थिक वर्षको अन्त्यमा मात्र न्यूनतम रोजगारीसम्बन्धी काम सञ्चालन हुने गरेकोले अन्य उत्पादनमूलक कामलाई असर गरेको।	